

United Nations
Educational, Scientific and
Cultural Organization

Venice Office

Regional Bureau for Science
and Culture in Europe (BRESCE)

VLADA CRNE GORE
MINISTARSTVO KULTURE, SPORTA I MEDIJA

MENADŽMENT PLAN ISTORIJSKOG JEZGRA CETINJA

PODGORICA
MAJ, 2009. GODINA

Izvodi iz Ugovornih obaveza

Ovaj Plan je urađen uz finansijsku pomoć UNESCO kancelarije u Veneciji - Regionalna kancelarija za nauku i kulturu u Evropi (UNESCO – BRESCE) i Ministarstva spoljnih poslova Italije – Cooperazione Italiana

Upotrebljeni nazivi i prezentacija materijala u ovom tekstu ne podrazumijevaju ni na koji način izražavanje mišljenja Sekretarijata UNESCO u pogledu pravnog statusa bilo koje zemlje ili teritorije, grada ili područja ni njihovih nadležnosti, niti određivanja granica. Autor(i) su odgovorni za izbor i prezentaciju činjenica sadržanih u tekstu i u njemu izraženih mišljenja, koja ne odražavaju nužno i stavove UNESCO niti su za njega obavezujući.

VLADA CRNE GORE
MINISTARSTVO KULTURE, SPORTA I MEDIJA

MENADŽMENT PLAN ISTORIJSKOG JEZGRA CETINJA

PODGORICA
MAJ, 2009. GODINA

1. SAŽETAK

2. UVOD

- 2.1. Status Istarskog jezgra Cetinja
- 2.2. Granice Istarskog jezgra Cetinja
- 2.3. Granice zaštićene okoline (bafer zona) Istarskog jezgra Cetinja
- 2.4. Značaj Istarskog jezgra Cetinja
- 2.5. Integritet i autentičnost Istarskog jezgra Cetinja
- 2.6. Stranci na Cetinju i o Cetinju

3. MENADŽMENT PLAN ISTARIJSKOG JEZGRA CETINJA

- 3.1. Cilj Menadžment plana
- 3.2. Potreba za izradom Menadžment plana
- 3.3. Status Plana
- 3.4. Osnov za izradu i donošenje Plana
- 3.5. Proces izrade Menadžment plana

4. ISTARIJSKI RAZVOJ I NAČIN ŽIVOTA ISTARIJSKOG JEZGRA CETINJA

- 4.1. Istarski razvoj
 - 4.1.1. Nastanak Cetinja
 - 4.1.2. Vrijeme Crnojevića
 - 4.1.3. Cetinje u doba Mitropolita
 - 4.1.4. Period dinastije Petrovića
 - 4.1.5. Cetinje u Kraljevini Srba Hrvata i Slovenaca / Jugoslavija
 - 4.1.6. Cetinje u oslobodilačkom ratu
 - 4.1.7. Cetinje u socijalističkoj Jugoslaviji
 - 4.1.8. Cetinje u Saveznoj Republici Jugoslaviji i Državnoj zajednici Srbija i Crna Gora
 - 4.1.9. Cetinje nakon obnavljanja državnosti Crnoj Gori
- 4.2. Način života na Cetinju od sredine XIX vijeka do Prvog svjetskog rata

5. VRIJEDNOSTI ISTARIJSKOG JEZGRA CETINJA

- 5.1. Kulturne vrijednosti
 - 5.1.1. Kulturna baština
 - 5.1.1.1. Nepokretna kulturna baština
 - 5.1.1.1.1. Kulturni pejzaž
 - 5.1.1.2. Pokretna kulturna baština
 - 5.1.1.3. Nematerijalna kulturna baština

- 5.1.2 Umjetničko stvaralaštvo
 - 5.1.2.1 Književno stvaralaštvo
 - 5.1.2.2. Likovno stvaralaštvo
 - 5.1.2.3. Pozorišno i filmsko stvaralaštvo
 - 5.1.2.4. Muzičko stvaralaštvo
- 5.1.3. Istorijske vrijednosti
- 5.1.4. Naučno-obrazovne vrijednosti
- 5.2. Prirodne vrijednosti
 - 5.2.1. Florističko-faunistički aspekt
- 5.3. Društveno-ekonomske vrijednosti
 - 5.3.1. Društvene vrijednosti
 - 5.3.2. Ekonomske vrijednosti
 - 5.3.2.1. Turizam
 - 5.3.2.2. Saobraćaj

6. FAKTORI, RIZICI I PRIJETNJE KOJE UGROŽAVAJU VRIJEDNOSTI ISTORIJSKOG JEZGRA CETINJE

- 6.1. Faktori i rizici koji ugrožavaju kulturne i prirodne vrijednosti
- 6.2. Faktori i rizici koji ugrožavaju društveno- ekonomske vrijednosti
- 6.3. Prijetnje koje ugrožavaju vrijednosti

7. POTENCIJALI ISTORIJSKOG JEZGRA CETINJA

8. VIZIJA ISTORIJSKOG JEZGRA CETINJA

9. OPŠTI CILJEVI MENADŽMENT PLANA ISTORIJSKOG JEZGRA CETINJA

10. KLJUČNA PITANJA MENADŽMENTA ISTORIJSKOG JEZGRA CETINJA

- 10.1. Politički i pravni okvir
 - 10.1. 1 Normativni okvir zaštite
 - 10.1.2. Institucionalna zaštita
 - 10.1.3. Urbani razvoj i planska dokumenta nakon II svjetskog rata
 - 10.1.3.1. Urbani razvoj
 - 10.1.3. 2. Planska dokumenta
 - 10.1.4. Saradnja organa i institucija sa privatnim sektorom
 - 10.1.5. Vlasništvo
 - 10.1.6. Finansiranje i planirani razvojni projekti
 - Stanje kulturne baštine

- 10.2.1. Stanje nepokretnih spomenika kulture
- 10.2.2. Stanje objekata tradicionalnog graditeljstva
- 10.2.3. Stanje pokretnih spomenika kulture
- 10.2.4. Konzervacija i restauracija
 - 10.2.4.1. Institucionalni kapaciteti u oblasti konzervacije
 - 10.2.4.2. Konzervatorski principi i praksa
- 10.3. Stanje životne sredine
 - 10.3.3.1. Kvalitet vazduha
 - 10.3.3.2. Kvalitet zemljišta
 - 10.3.3.3. Kvalitet vode
 - 10.3.3.4. Zagađenja prirodne sredine
- 10.4. Infrastruktura
 - 10.4.1. Komunalna infrastruktura zaštićenog područja
 - 10.4.1.1. Vodosnabdijevanje
 - 10.4.1.2. Održavanje čistoće i tretman čvrstog otpada
 - 10.4.2. Elektroenergetska infrastruktura
 - 10.4.3. Telekomunikaciona infrastruktura
 - 10.4.3.1. Poštanski i telegrafski saobraćaj
 - 10.4.4. Saobraćajna infrastruktura zaštićenog područja
- 10.5. Menadžment u turizmu
- 10.6. Kadrovski potencijal i edukacija
 - 10.6.1. Kadrovski potencijal
 - 10.6.2. Edukacija
- 10.7. Prijedlog mjera

11. IMPLEMENTACIJA

- 11.1. Odgovornosti i administracija
- 11.2. Finansiranje i sredstva
- 11.3. Revizija Menadžment plana
- 11.4. Monitoring Menadžment plana

AKCIONI PLAN MENADŽMENT PLANA ISTORIJSKOG JEZGRA CETINJA

ANEKSI

LISTA SKRAĆENICA

LITERATURA

1. SAŽETAK

Istorijsko jezgro Cetinja je spomenik kulture I kategorije, zbog izuzetnih vrijednosti koje posjeduje urbana aglomeracija sa umjetničkim i kulturno-istorijskim kvalitetima pojedinačnih spomenika. Ovo zaštićeno jezgro predstavlja skladan spoj raznorodnih elemenata, pojedinačno zaštićenih objekata, parkovskih struktura, pravilne urbane matrice.

Istorijsko jezgro Cetinja je primjer jedinstvenog i autentično očuvanog urbanizma malih gradova, prilagođenog okruženju, sa arhitekturom visokog kvaliteta.

Zaštita, očuvanje i razvoj Istorijskog jezgra, kao multifunkcionalnog organizma, sa kulturnim, političkim, javnim, stambenim i ekonomskim aktivnostima je izazovan i odgovoran posao. Za njegovu uspješnost neophodna je dugoročna posvećenost svih struktura društva.

Ustanovljavanje efikasnog sistema upravljanja, zaštita, valorizacija i promocija kulturne baštine, obaveza su sadašnjih generacija, kako bi i buduće generacije, sa pravom, Cetinje osjećale centrom istorijskog i nacionalnog identiteta, pamćenja i trajanja crnogorskog naroda.

Menadžment plan sadrži identifikaciju, opise i menadžment svih aspekata Istorijskog jezgra. Plan prepoznaje sva pitanja značajna za zaštićeno jezgro, posebno rizike i prijetnje, predlaže politike, daje smjernice i mjere u cilju očuvanja i korišćenja njegovih vrijednosti.

Glavni cilj Menadžment plana Istorijskog jezgra Cetinja je da zaštiti, valorizuje i promoviše vrijednosti kulturne i prirodne baštine, odnosno obezbjedi djelotvornu zaštitu izuzetnih vrijednosti i uspješno upravljanje zaštićenom cjelinom. Kao strateški plan, koji prevashodno postavlja okvir za integralno upravljanje, doprinosi boljem razumijevanju vrijednosti Istorijskog jezgra, promoviše resurse kulturne baštine i njihovo korišćenje kao potencijal za napredak lokalne zajednice i njenih građana.

Poglavlje 2 opisuje status, autentičnost i integritet vrijednosti Istorijskog jezgra Cetinja, koji predstavljaju polaznu osnovu za sve upravljačke aktivnosti i neophodan preduslov za razumjevanje njegovih kvaliteta. U cilju djelotvornije zaštite Istorijskog jezgra, Planom se ukazuje na značaj utvrđivanja zaštićene okoline i njenih granica, kao neophodnog instrumenta zaštite naslijeđenih vrijednosti.

Plan daje u **Poglavlju 3** ciljeve i evropske principe zaštite nepokretnih spomenika kulture, koji arhitektonsku baštinu integrišu u jedan širi sistem cjelovitog očuvanja i zaštite. U cilju uspješne izrade i sprovođenja Menadžment plana, u proces njegove izrade uključeni su relevantni državni i lokalni organi, institucije, nevladine organizacije.

Poglavlje 4 sadrži istorijski razvoj Cetinja i način života na Cetinju, s obzirom na to da je sveobuhvatno poznavanje istorijskih vrijednosti i tradicije osnova za upravljanje resursima.

U Poglavlju 5 su identifikovane i opisane izuzetne kulturne, prirodne i društveno-ekonomske vrijednosti, radi prepoznavanja mogućnosti koje one pružaju za razvoj Cetinja i šireg kulturnog i prirodnog okruženja.

Menadžment plan, **u Poglavlju 6**, sadrži faktore koji ugrožavaju vrijednosti, trenutne i buduće prijetnje i izazove, među kojima posebno mjesto zauzimaju nebriga i nekontrolisani urbani razvoj.

Na osnovu svih saznanja, do kojih se došlo procesom izrade Menadžment plana, **u Poglavljima 7 i 8** prezentirani su potencijali razvoja i vizija za petnaestogodišnji period. Budući razvoj Cetinja, Istorijskog jezgra i šireg okruženja moguć je putem promocije bogatog graditeljskog, istorijskog, kulturno-umjetničkog, ambijentalnog i duhovnog naslijeđa. Razvoj će biti temeljen na poštovanju i unapređenju naslijeđene kulturne baštine i skladnoj interakciji između zaštite kulturnog i prirodnog ambijenta i savremenog razvoja.

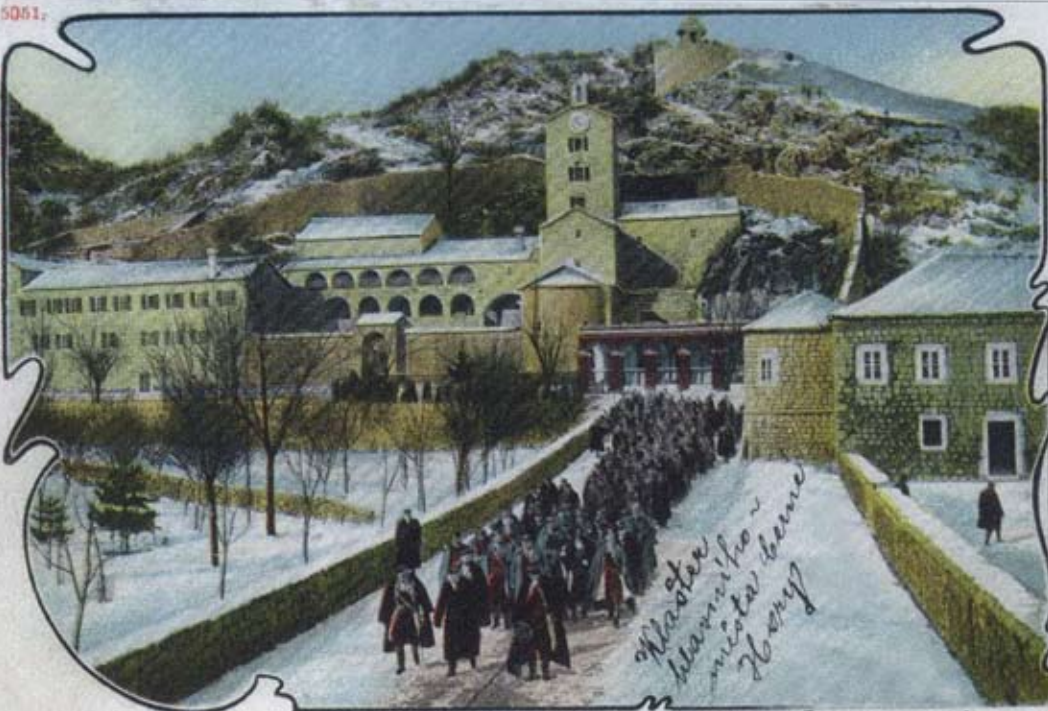
Poglavlje 9 sadrži Opšte ciljeve Menadžment plana za ostvarenje vizije razvoja zaštićenog Istorijskog jezgra Cetinja, za višegodišnji period.

Poglavlje 10 bavi se ključnim pitanjima od kojih zavisi djelotvornost upravljanja kulturnom i prirodnom baštinom Istorijskog jezgra Cetinja. U tom smislu, Planom su prepoznata najznačajnija pitanja koja se odnose na politički i pravni okvir zaštite, stanje kulturne baštine i životne sredine, stanje infrastrukture zaštićenog područja i menadžmenta u turizmu, na kadrovske potencijale i, prijedlog mjera.

Za implementaciju Menadžment plana u **Poglavlju 11** sadržana je detaljna struktura, finansiranje i obaveze upravljačkog sistema i kontrolnih mehanizama.

Poseban segment Menadžment plana predstavlja **Akcioni plan**, koji ukazuje na prioritetne aktivnosti i mjere u kratkoročnoj, srednjoročnoj i dugoročnoj perspektivi, sa nosiocima aktivnosti i indikatorima uspjeha.

Prop. N. S. Bjeladinović, Carraro.

Kloster in Cetinje
Monastero Cetinje Montenegro.

Напишите не те впечатления, та
краина полна е с любезни
крайни дървохорони.

Wolenski, George, 1900
Liber! 1880
1880
1880

2. UVOD

2.1. Status Istorijaskog jezgra Cetinja

Istorijasko jezgro Cetinja je, u skladu sa tada važećim Zakonom o zaštiti spomenika kulture (1960), zbog vrijednosti koje posjeduje kao svojevrsna urbana aglomeracija, sa umjetničkim i kulturno-istorijskim kvalitetima pojedinačnih spomenika, Rješenjem broj 01-711/1-6 od 29.07.1961. godine, dobilo status spomenika kulture.

Istorijasko jezgro Cetinja, spomenik kulture I kategorije, koje zahvata 58 ha (kompaktno gradsko tkivo 33 ha, a parkovski kompleksi i pejzažno zelenilo 25 ha), jedan je od najvrijednijih segmenata kulturne baštine Crne Gore.

Grad Cetinje i njegovo Istorijasko jezgro, čije vrijednosti nadmašuju nacionalni okvir, predstavljaju istorijsko pamćenje Crne Gore, polazište i stjecište duhovnosti i nacionalne samosvijesti. U njemu su, kao gnijezdu slobode, prijestolovali duhovni i svjetovni vladari, to je bio grad ambasada, grad kulturnog stvaralaštva.

Danas je Cetinje kulturno-umjetnički centar i Prijestonica obnovljene države Crne Gore. Specifičnost Istorijaskog jezgra i grada Cetinja poziva i obavezuje sve strukture društva da očuvaju, zaštite i promovišu njegove izuzetne vrijednosti i da ustanove efikasne mehanizme upravljanja, kako bi se takav status iskoristio kao strateški potencijal za napredak lokalne zajednice i njenih građana. U tom smislu, neophodna je koordinacija i saradnja svih subjekata u sistemu zaštite vrijednosti Istorijaskog jezgra Cetinja, adekvatna pravna zaštita i izrada planskih dokumenata koja će garantovati zaštitu tih vrijednosti i omogućiti razvoj primjeren njegovom statusu.

2.2. Granice Istorijaskog jezgra Cetinja

Istorijaskom jezgru Cetinja su, dobijanjem statusa spomenika kulture, a u skladu sa tada važećim Zakonom o zaštiti spomenika kulture, određene i granice ove spomeničke cjeline: (Prilog: Mapa 1)

„Ljetna pozornica-Tablja- Cetinjski manastir- Vladin dom- zgrada "Pobjede"- zgrada "Oboda"- Crnogorska banka- preko stadiona- Obilića poljana- iza bolnice "Danilo I"- zgrada Bogoslovije- Štamparija "Obod"- hotel "Park"- dvorski park- staro igralište- Ljetna pozornica"

Opisane granice odnose se na zonu zahvata UP Istijsko jezgro Cetinje:

Ulica Nikca od Rovina - ulica Vojvode Boža Petrovića- preko parcela 2339 – 2333 - 2332/1- oko sjeverne granice parcele 2332/1 (Vojni stan)- ulica Kružni put do benzinske pumpe - iznad bolnice - uz rub parcele 3721/1 do ulice Vuka Mićunovića - ulica Vuka Mićunovića do Vladičine bašte (put Cetinje-Budva) - oko parcele (spoljni rub) 4127 - 4128 - 4129 - preko parcele 4130 - do granice K.O. Cetinje 2 - duž granice K.O. Cetinje 2- preko parcele

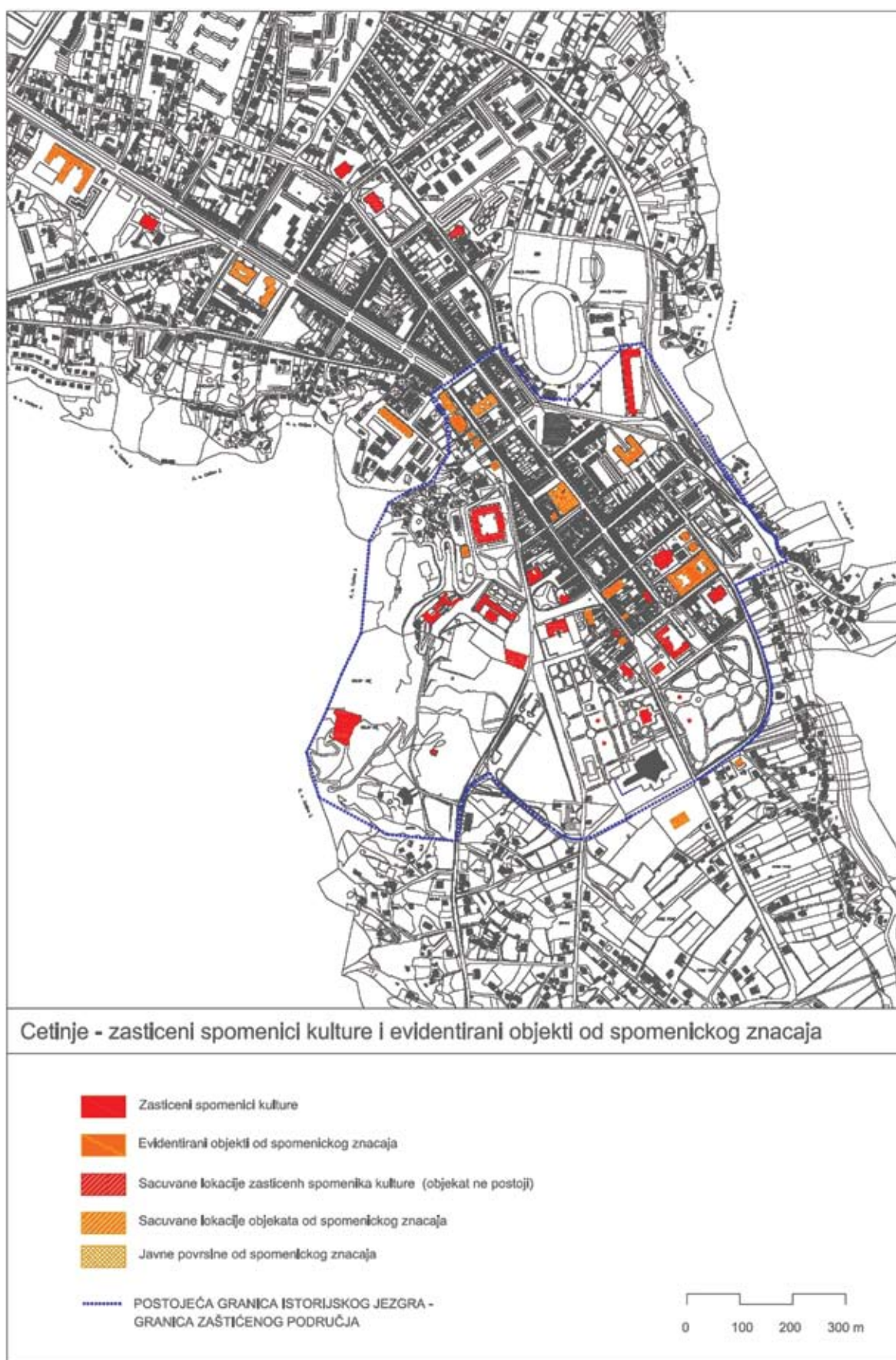

3392, uključujući Medovinu i parcele 3388/1 - 3388/2 - 3387 - uz spoljni rub parcele kompleksa Obod - preko vrsta rezidencije Predsjednika- iza upravne zgrade Oboda - do ulice Nikca od Rovina.

S obzirom na to da opisno utvrđene granice zaštićenog Istorijskog jezgra Cetinja ne daju precizne podatke, neophodne za poslove koji se odnose na njegovu zaštitu, to su aktivnosti na izradi Menadžment plana obuhvatile i adekvatno označavanje granica zaštićene cjeline.

Tokom vremena desile se se manje ili veće devastacija unutar Istorijskog jezgra. U nekim slučajevima potrebe savremenog društva rezultirale su agresivnim intervencijama što je dovelo do umanjavanja prvobitnih prostornih odnosa, potiranja zatečenog integriteta spomeničke cjeline. Naime, uz intervencije novijeg doba koje su uskladjene sa osnovnim konzervatorskim principima i unošenje novih funkcija u Istorijsko jezgro Cetinja, što neosporno predstavlja doprinos revitalizaciji i unaprijedjenju života, evidentne su i intervencije koje su doprinjele razaranju ili devastaciji postojećih urbanih, ambijentalnih i arhitektonskih vrijednosti (Hotel grand, stambeni objekat uz ulicu Nikca od Rovina, intervencije u bolničkom kompleksu, planirana gradnja autobuske stanice, niz objekata u Medovini, uz Bajovu i Ulicu vojvode Boža, izgradnja podvožnjaka, kao i parkinga na starom stadionu).

Zbog navedenih razloga, nakon sveobuhvatnog sagledavanja vrijednosti zaštićene urbane cjeline, grada Cetinja i šireg područja, od strane Koordinacionog tima i Radne grupe za urbanističko- arhitektonske vrijednosti i utvrđivanje granica Istorijskog jezgra i granica zaštićene okoline, uz značajnu pomoć eksperta ICOMOS-a, Todora Kreteva, zaključeno je da je neophodno pristupiti redefinisavanju granica Istorijskog jezgra Cetinja, u skladu sa zakonom propisanom procedurom, što je i preporuka u Izvještaju Misije (19.25 januar, 2009. godine.) Kancelarije UNESCO BRESCE u Veneciji.

Mapa 1. Granice zaštićenog područja Istarskog jezgra Cetinja

2.3. Granice zaštićene okoline (bafer zona) Istorijskog jezgra Cetinja

Prilikom utvrđivanja Istorijskog jezgra Cetinja za spomenik kulture nije utvrđena njegova zaštićena okolina (bafer zona), jer tadašnjim propisima ovo pitanje nije bilo regulisano, odnosno takva obaveza nije postojala.

Zakon o zaštiti spomenika kulture iz 1991. godine, reguliše to pitanje, tako što tretira pojam zaštićene okoline spomenika kulture, odnosno prepoznaje potrebu određivanja te okoline.

Pri određivanju granica zaštićene okoline, posebno je važno imati u vidu da ova zona treba da pokriva neposrednu okolinu spomenika, značajne vizure, kao i druge površine, zgrade i elemente, koji su u funkcionalnom smislu značajni za zaštitu kulturnog dobra.

Pored toga, neophodno je sačiniti evidenciju pojedinačnih spomenika kulture i objekata koji nisu zaštićeni, ali posjeduju spomeničke vrijednosti, kao i javnih objekata, parkova i trgova unutar granica zaštićene okoline, kako bi se utvrdila dozvoljena namjena zaštićene okoline.

Imajući u vidu da je zaštićena okolina u funkciji uspješne zaštite spomenika kulture, da predstavlja još jedan novi nivo njegove zaštite, proces izrade Menadžment plana doprinio je da se potreba određivanja zaštićene okoline postavi kao jedno od najznačajnijih pitanja vezanih za adekvatno upravljanje Istorijskim jezgrom Cetinja.

Nakon sveobuhvatnog sagledavanja vrijednosti zaštićene urbane cjeline grada Cetinja i šireg područja, od strane Koordinacionog tima i Radne grupe za urbanističko- arhitektonske vrijednosti i utvrđivanje granica Istorijskog jezgra i granica zaštićene okoline, uz značajnu pomoć eksperta ICOMOS-a Todora Kresteva, formiran je preliminarni prijedlog granica zaštićene okoline i Istorijskog jezgra Cetinja.

Kako, shodno navedenom Zakonu, zaštićenu okolinu spomenika kulture određuje Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, tako će se preliminarni prijedlog granica zaštićene okoline, smatrati validnim tek nakon razmatranja preliminarnog prijedloga granica od strane Zavoda i sprovođenja zakonom propisane procedure.

Određivanje zaštićene okoline i njenih granica predstavlja jedan od instrumenata koji imaju za cilj očuvanje spomeničkog integriteta zaštićenog područja, odnosno očuvanje izuzetnih istorijskih, ambijentalnih i arhitektonskih vrijednosti zatečenih unutar granica zaštićenog područja Istorijskog jezgra Cetinja. Iako samo po sebi naznačeno područje zaštićene okoline, usljed niza faktora (nedostatak autentičnosti, kontinuiteta i integriteta), ne posjeduje vanredne vrijednosti koje bi ga uvrstile u spomeničku cjelinu, poštovanje pojedinih autentičnih elemenata i urbanističke matrice, kroz adekvatan stepen zaštite, obezbijediće očuvanje spomeničkog integriteta zaštićenog područja Istorijskog jezgra Cetinja:

Ulica Nikole Lekića- oko KP 2400; 2401- oko Obilića poljane- Kružni put (uključujući niz od KP 3743 do KP 3756/1 do granice KO Cetinje 2 - Kružni put- ulica Crnojevića (Magistralni put

Cetinje-Budva) uključujući naselje Pod granicom- Put (KP 3960/1)- oko (uključujući) KP 4071; 4084/1; 4082/2; 4163/1- put (KP 4180)- oko (uključujući) KP 4169; 4171; 4179; 4178;- put (KP 4200)- oko (uključujući) KP 4133; 4136; 4136/3- paralelno sa granicom Istorijaskog jezgra, a na udaljenosti od 25 m iza Orlovog krša i Manastira prema naselju Škrke- preko KP 3392 – oko kompleksa Obod- ulicom Peka Pavlovića- Bulevar Crnogorskih junaka- ulica Nikole Lekića

2.4. Značaj Istorijaskog jezgra Cetinja

Istorijasko jezgro Cetinja, prema Zakonu o zaštiti spomenika kulture Crne Gore, predstavlja spomeničku cjelinu od izuzetnog značaja, karakterističnu zbog skladnog spoja raznorodnih elemenata, pojedinačno zaštićenih objekata, parkovskih struktura i pravilne urbane matrice. Cetinje je mjesto istorijskog i nacionalnog identiteta, pamćenja i trajanja. Ono je uspješna zajednica koja čuva, štiti i unapređuje svoje kulturne i prirodne vrijednosti, koristeći ih kao strateški potencijal razvoja.

2.5. Integritet i autentičnost Istorijaskog jezgra Cetinja

„Danas najinteresantnije prarnogorsko mjesto jeste Prijestonica Cetinje: prvobitno bijaše manastir, zatim skromno selo, nekoliko puta orobljeno, opustošeno, razoreno i na kraju poligon en miniature velikih sila Evrope. One su za sobom ostavile tragove, na svoj način neponovljive, baš kao što su crnogorska borbenost i slobodoumnost.”

Istorijasko jezgro Cetinja je primjer jedinstvenog i autentično očuvanog urbanizma malih gradova, prilagođenog okruženju, sa arhitekturom visokog kvaliteta.

Istorijaski kontinuitet Cetinja može se pratiti kroz sačuvanu nepokretnu i pokretnu kulturnu baštinu, na kojoj su sve generacije ostavljale manje ili više prepoznatljiv trag.

Izgradnjom Dvorca Crnojevića 1482. godine i Manastira Crnojevića 1484. godine, začeto je Istorijasko jezgro Cetinje, čiji se razvoj može pratiti sve do današnjeg doba.

Na Cetinju i njegovom okruženju, srijeću se zrela arhitektonska rješenja sakralne arhitekture u duhu renesanse (Cetinjski manastir).

Intenzivnom urbanizacijom u XIX vijeku, poznati evropski arhitekta i graditelji toga vremena, mijenjaju arhitektonsku strukturu Cetinja. Od niza ruralnih građevina, karakterističnih za tradicionalnu arhitekturu ovog područja, Cetinje postaje naselje urbanih osobnosti, grad eklektičke arhitekture, od neoromanike, neobaroka i ampira, do secesije i kubističkih arhitektonskih rješenja.

2.6. Stranci na Cetinju i o Cetinju

Među inostranim ličnostima, koje su Crnu Goru i Cetinje posjećivali u svojstvu hroničara ili putopisaca, treba navesti ime poznatog engleskog naučnika i **pisca J. G. Wilkinson**, 1844. godine, koji Cetinje naziva „najmanjom prijestonicom Evrope, a vjerovatno i cijelog svijeta“.

Među prvim strancima koji su duže boravili u Crnoj Gori, je i poznati **česki slikar Jaroslav Čermak**, koji je u nekoliko navrata posjećivao Crnu Goru, najprije od 1858.– 1862. te 1865, kada u Crnoj Gori učestvuje i u ustanku protiv Turaka. Slikao je u duhu akademskog romantizma. Poznati su njegovi portreti crnogorskih junaka i crnogorske kraljevske porodice. Na njegovim najznačajnijim djelima posvećenim Crnoj Gori prikazane su scene iz ratnih događaja i bojeva, na primjer: „Crnogorka sa djetetom“, „Ranjeni Crnogorac“, „Ratni plijen“ i druge.

Među strancima, koji su se duže zadržali na Cetinju je **Valtazar Bogišić**, pravni i naučni radnik porijeklom iz Hrvatske. On je sastavio građanski zakonik Crne Gore, koji je kasnije postao i Opšti imovinski zakonik Knjaževine Crne Gore. Takođe, Bogišić je bio među prvim crnogorskim ministrima pravde (1893-1899).

Na Cetinju je posljednjih decenija XIX vijeka boravio i ruski naučnik, **revolucionar i publicista Pavel Apolonovič Rovinski**. Objavljivao je radove iz oblasti etnografije, istorije, jezika. Bavio se izučavanjem Rusije, Sibira, Česke kao i jugoslovenskih zemalja. Njegovo kapitalno djelo je „Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti“, za koju je građu sakupljao 30 godina. U tom djelu je data svestrana i detaljna slika geografskih uslova, arheologije, etnografije, istorije i kulture Crne Gore.

U knjizi „Crna Gora“ holandski **putopisac i književnik Henri Van Manderle** je 1913. godine napisao „Život je tu veoma jednostavan, mada se mora priznati da se stranci, koji se nadju u Cetinju i koji imaju tu privilegiju da ih Kralj primi u audijenciju, što on rado čini, ubrzo obretu u sali za prijem sa predsobljem, namještenom u otmenom stilu i bez suviše luksuza, ali ipak tako da stvarno djeluje kraljevski“.

„Ljudi, ja sam ili u raju ili na Mjesecu“, uzviknuo je **Bernard Šo**, iznenađen ljepotom, kada se popeo na Lovćen, a Katunsku nahiju nazvao „Kamenim morem“.

Putopisac Spiridon Gopčević, koji je u svojoj knjizi „Crna Gora i Crnogorci“ iz 1875. godine opisao izgled Cetinja, uradio je prvi urbanistički plan Cetinja.

U kreiranju karakterističnog izgleda Istorijskog jezgra Cetinja sudjelovali su mnogi inostrani inženjeri, arhitekta i graditelji. **Austrijski arhitekta Pakler** je rekonstruisao i dogradio Dvorac kralja Nikole, dajući mu današnji oblik, projektovao zgradu Djevojačkog instituta i izvršio trasiranje puteva koji su Cetinje povezali sa austrougarskom granicom i Rijekom Crnojevića.

Dalmatinski arhitekta Josip Slade, uz izradu projekata puteva koji su povezivali Cetinje sa Kotorom i Rijekom Crnojevića, projektovao je između ostalog Zetski dom kao i objekat Austrougarskog poslanstva. Bio je načelnik Građevinske uprave pri Ministarstvu unutrašnjih djela od 1880. do 1890. godine.

Italijanski arhitekta A.C. Koradini boravio je i radio na Cetinju od 1900. do 1912. godine, i tvorac je značajnih arhitektonskih ostvarenja: Rusko poslanstvo, Vladin dom, Italijansko poslanstvo te Crkva sv. Antuna Padovanskog.

Engleski arhitekta Harti uradio je projekat i rukovodio izgradnjom Engleskog poslanstva, te projektovao dvije vile u kotidž stilu.

3. MENADŽMENT PLAN ISTORIJSKOG JEZGRA CETINJA

Evropski principi zaštite nepokretnih spomenika kulture kao glavnu mjeru zaštite za građevinske komplekse i područja predviđaju menadžment plan, koji arhitektonsku baštinu integriše u širi sistem cjelovitog očuvanja i zaštite.

Menadžment plan podrazumijeva sprovođenje i aktiviranje sljedećih mjera:

- Mjere cjelovitog očuvanja - predstavljaju jedan od glavnih elemenata gradskog i društvenog planiranja i podrazumijevaju uspostavljanje i održavanje ravnoteže između čovjeka i njegovog tradicionalnog okruženja. Nadležni organi imaju posebnu odgovornost, kako na nacionalnom, tako i na lokalnom nivou, kada je u pitanju cjelovito očuvanje arhitektonske baštine.
- Administrativne mjere - imaju za cilj unaprjeđenje organizacionih sposobnosti nadležnih organa i podizanje njihove organizacije na viši nivo pomoću angažovanja odgovarajućeg administrativnog, naučnog i tehničkog osoblja koje se bavi pitanjima očuvanja baštine.
- Mjere pripremanja odgovarajućih kataloga zaštite- kojima bi se ukazalo na aspekte arhitektonske baštine koje treba zaštititi, kao i na unošenje i označavanje zaštićenih zona u planove koje zajedno prave sektori zaduženi za zaštitu kulturne baštine i oni odgovorni za planiranje.
- Mjere podizanja svijesti imaju za cilj aktivno uključivanje javnosti u proces očuvanja baštine kroz obezbjeđivanje informacija i adekvatnog obrazovanja o okruženju i arhitektonskoj baštini.
- Finansijske i fiskalne mjere podrazumijevaju pomoć vlasnicima spomenika i ostalim organima koji štite arhitektonsku baštinu. Pod ovim se, takođe, podrazumijevaju zvanični mehanizmi finansijske pomoći, uključujući i finansiranje preliminarnih istraživanja i poreske olakšice kojima se vlasnicima pomaže da što više svojih sredstava odvoje za radove održavanja i očuvanja.

Menadžment planom se pospješuju i osiguravaju:

- Integralna zaštita kulturne i prirodne baštine kroz konstantnu kontrolu lokalnog urbanog razvoja;
- Valorizacija i revalorizacija kulturne i prirodne baštine;
- Jačanje pravne i institucionalne infrastrukture;
- Efikasna primjena zakona i planske dokumentacije, radi očuvanja kulturne i prirodne baštine od nestručne sanacije, revitalizacije i rehabilitacije, kao i prekomjerne i nekontrolisane urbanizacije;
- Jačanje ekonomskog razvoja zaštićenog područja kroz korišćenje potencijala na principima održivog razvoja;
- Jačanje kadrovskih kapaciteta na svim nivoima.

3.1. Cilj Menadžment plana

Glavni cilj ovog Menadžment plana je da valorizuje, zaštititi i promovise vrijednosti kulturne i prirodne baštine Istorijskog jezgra Cetinja. Za postizanje tog cilja, Menadžment plan će dati viziju upravljanja zaštićenim područjem za višegodišnji period, smjernice za njegovu realizaciju iskazane kroz opšte ciljeve i predložene programe aktivnosti, sa prepoznatim mehanizmima i nosiocima aktivnosti, rokovima za njihovu implementaciju kao i mehanizmima monitoringa.

Razumijevanje i uvažavanje istorijskih, kulturnih i prirodnih vrijednosti Istorijskog jezgra Cetinja je preduslov za izradu i donošenje Menadžment plana, kao i za njegovo sprovođenje kroz donošenje konkretnih, valjanih i efektivnih menadžmentskih odluka.

To će pomoći da ovaj istorijski grad, po mišljenju mnogih međunarodnih, nacionalnih i lokalnih eksperata, grad izuzetnih vrijednosti, harmonične integracije urbane cjeline i prirodnog okruženja, s jedne strane, i izuzetne geografske pozicije mjesta, s druge strane, bude zaštićen za buduće generacije, i da se ovom lokacijom ispravno upravlja u kontekstu njegove egzistencije kao područja sa širim vrijednostima.

3.2. Potreba za izradom Menadžment plana

Potreba za izradom Menadžment plana proistekla je iz Izvještaja o stanju kulturne baštine Istorijskog jezgra Cetinja iz maja 2004. godine, koji je uradila Komisija za utvrđivanje stanja nepokretne kulturne baštine Crne Gore, formirane od strane Ministarstva kulture sporta i medija, kojim je utvrđeno da su krupne arhitektonske strukture pojedinih javnih objekata narušile izraz Jezgra grada, a kako bi se stambeni objekti učinili komfornijim i dopunili poslovnim sadržajem, vlasnici pristupaju intervencijama bez prethodne saglasnosti Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture i na taj način degradiraju zatečene arhitektonske i ambijentalne vrijednosti jezgra.

Do sada nije urađen Menadžment plan za Istorijsko jezgro Cetinja kojim bi se cjelovito definisala zaštita, valorizacija i upravljanje ovim prostorom. U nekim djelovima Istorijskog jezgra Cetinja stepen urbanizacije je dostigao granicu, čijim prelaskom bi vrijednosti, zbog kojih je područje zaštićeno kao kulturna baština od izuzetnog značaja, mogle biti ozbiljno ugrožene, posebno ako se uzme u obzir da je upravo u kulturnoj baštini prepoznat glavni razvojni i ekonomski resurs ovog grada.

U traganju za rješenjima koja će obezbijediti sigurnu budućnost ovom izuzetno značajnom kulturno-istorijskom ansamblu i njegovu aktivnu ulogu u savremenom životu, bilo je potrebno da se svi resursi razmatraju u cjelini, a ne pojedinačno, od slučaja do slučaja.

3.3. Status Plana

Menadžment plan je strateški dokument za zaštitu, valorizaciju i prezentaciju istorijskih, kulturnih i prirodnih vrijednosti zakonom zaštićenih cjelina. Plan ima strateški karakter s aspekta prepoznavanja potencijala zaštićene cjeline i mogućnosti njihovog korišćenja za razvoj zajednice i šireg okruženja.

Koncepcijski pristup Menadžment plana Istorijskog jezgra Cetinja, kao jedinstvenog integrisanog dobra, kombinacija istorijskih i kulturnih vrijednosti, izuzetno su važni preduslovi za djelotvorno upravljanje u budućnosti.

Pored toga, u procesu planiranja upravljanja Istorijskim jezgrom učinjen je suštinski važan korak za njegovu uspješnu implementaciju, uključivanjem u taj proces svih relevantnih državnih i lokalnih organa i institucija.

Da bi Menadžment plan uspostavio ravnotežu kompleksnih odnosa između očuvanja/zaštite i održivog razvoja, on mora biti dovoljno obavezujući za sve subjekte u sistemu zaštite i za ostale planske dokumente.

Međutim, polazeći od značaja istorijskih i kulturnih vrijednosti zaštićenog jezgra i izuzetnog istorijskog značaja Cetinja za Crnu Goru, u cilju obezbjeđenja adekvatne zaštite i upravljanja ovom istorijskom cjelinom, Vlada Crne Gore je, na sjednici od 25.09.2008. godine, zaključila da je neophodno pristupiti izradi Menadžment plana Cetinja.

Imajući u vidu činjenicu da je Vlada Crne Gore pokrenula proces izrade Menadžment plana Istorijskog jezgra Cetinja i da će ga usvojiti, ovaj dokument će biti pravno osnažen s aspekta implementacije, odnosno imaće garanciju dovoljno obavezujuće prirode da utiče na proces urbanog razvoja u skladu sa pravilima očuvanja kulturne baštine.

3.4. Pravni osnov za izradu i donošenje Plana

Osnov za izradu i donošenje Menadžment plana Istorijskog jezgra Cetinja sadržan je u Zaključcima Vlade Crne Gore, broj 03-9334/2 od 02.10. 2008. godine, kada je usvojen i Prijedlog za izradu Menadžment plana Istorijskog jezgra Cetinja.

Navedenim Zaključcima, Vlada je odredila Ministarstvo kulture, sporta i medija za nosioca poslova na izradi Plana, obezbjedila finansijska sredstva za njegovu izradu i odredila rok utvrđivanja predloga Plana. Shodno donijetim Zaključcima Menadžment plan Istorijskog jezgra Cetinja usvaja Vlada Crne Gore.

3.5. Proces izrade Menadžment plana

Nakon usvajanja Izvještaja o stanju kulturne baštine Crne Gore u oktobru 2005. godine, a kome su prethodili pojedinačni izvještaji o stanju nepokretnih spomenika kulture u Crnoj Gori, pa samim tim i Istorijskog jezgra Cetinja i pojedinačnih spomenika kulture u njemu, pristupilo se analizi i traganju za najboljim mehanizmima za valorizaciju, zaštitu, prezentaciju i razvoj nepokretnih spomenika kulture, pa samim tim i urbanih cjelina. Nesporno je da je za urbane cjeline, a u skladu sa Evropskim principima zaštite, najpreporučljivija izrada Menadžment plana.

U oktobru 2007. godine, u okviru Konkursa Kancelarije UNESCO BRESCE u Veneciji, Ministarstvo kulture, sporta i medija je apliciralo sa projektom Menadžment plan Cetinja.

Predlog procesa izrade Menadžment plana, urađen je 2008. godine, sa procjenom potrebnih sredstava za njegovu izradu 102.370,00 eura, i dostavljen Kancelariji UNESCO BRESCE u Veneciji i Vladi Crne Gore.

Odluku o pristupanju Procesu izrade Menadžment plana, na predlog Ministarstva kulture, sporta i medija, donijela je Vlada Crne Gore

Sredstva su obezbijeđena iz donacije UNESCO, i iz Budžeta Crne Gore, preko Ministarstva kulture, sporta i medija.

Za nosioca poslova procesa izrade Menadžment plana Istorijskog jezgra Cetinja imenovano je Ministarstvo kulture, sporta i medija, a rok za usvajanje Predloga Menadžment plana je 28.05.2009. godine.

Nacrt Menadžment plana se dostavlja na mišljenje i utvđivanje Vladi Crne Gore i Kancelariji UNESCO BRESCE u Veneciji, do 15.04.2009. godine, a tokom tog perioda biće održana javna rasprava, na način organizovanja okruglog stola u Skupštini Prijestonice Cetinje, uz informacije i preko site-a Ministarstva kulture, sporta i medija.

Nakon dobijanja mišljenja od strane Vlade i Kancelarije UNESCO BRESCE u Veneciji, Prijedlog menadžment plana se dostavlja Vladi na usvajanje, do 28.05.2009. godine. Menadžment plan Istorijskog jezgra Cetinja, biće dostavljen Kancelariji UNESCO – BRESCE u Veneciji do 01.06.2009. godine.

Prezentacija Menadžment plana planirana je za 04.06.2009. godine, u toku Samita predsjednika zemalja Jugoistočne Evrope.

Izrada Menadžment plana Cetinja okupila je brojna pravna i fizička lica na lokalnom i nacionalnom nivou, koja će svojim znanjem i iskustvom doprinijeti pronalaženju zajedničke vizije razvoja Istorijskog jezgra Cetinja, za dugoročan period, za koji će biti urađen detaljan Akcioni plan.

Za izradu Menadžment plana Cetinja formirana su sljedeća radna tijela: Koordinacioni tim, Radna grupa i Savjetodavno tijelo.

Koordinator Procesa izrade Menadžment plana Istorijskog jezgra Cetinja i **Koordinacioni tim**, imenovani od strane Ministarstva kulture, sporta i medija, rukovodili su aktivnostima u procesu izrade Menadžment plana:

Predsjednik Koordinacionog tima

- **Prof. Branislav Mićunović**, ministar kulture, sporta i medija

Koordinator Procesa izrade Menadžment plana

- **Lidija Ljesar**, diplomirani konzervator restaurator, samostalni savjetnik za zaštitu nepokretne kulturne baštine u Ministarstvu kulture, sporta i medija

Članovi Koordinacionog tima:

- **Smiljana Radusinović**, profesor srpskohrvatskog jezika i književnosti naroda i narodnosti Jugoslavije, samostalni savjetnik I za bibliotečku djelatnost i arhivistiku u Ministarstvu kulture, sporta i medija
- **Danica Bogojević**, profesor italijanskog jezika i književnosti, Ministarstvo kulture, sporta i medija
- **Zoran Tomić, diplomirani ekonomista, sekretar Ministarstva za ekonomski razvoj**
- **Goranka Lazović**, diplomirani ekonomista, samostalni savjetnik u Ministarstvu turizma i zaštite životne sredine
- **Luka Lagator**, diplomirani ekonomista, Prijestonica Cetinje
- **Prof. mr Nataša Đurović**, diplomirani konzervator restaurator, likovni tehnolog, prorektor Univerziteta Crne Gore
- **Mr Snježana Simović**, dipl.ing.arh konzervator, rukovodilac odjeljenja za zaštitu spomenika graditeljstva u Republičkom zavodu za zaštitu spomenika kulture
- **Ružica Ivanović**, diplomirani pravnik, direktorica Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture
- **Dr Zlatko Bulić**, doktor bioloških nauka, direktor Republičkog zavoda za zaštitu prirode

Radna grupa je sastavljena od relevantnih stručnjaka, vlasnika i korisnika, tj. svih onih koji su na direktni ili indirektni način zaduženi za brigu, očuvanje, korišćenje i održivi razvoj kulturne i prirodne baštine Istarskog jezgra Cetinja.

- **Ana Jovetić**, diplomirani inženjer prostornog planiranja, samostalni savjetnik u Ministarstvu za ekonomski razvoj
- **Lazarela Kalezić**, diplomirani inženjer agronomije, samostalni savjetnik u Ministarstvu turizma i zaštite životne sredine
- **Luka Milunović**, publicista, savjetnik za turizam u Prijestonici Cetinje
- **Mirko Stjepčević**, dipl. inženjer računarstva, sekretar Sekretarijata za planiranje i uređenje prostora Prijestonice Cetinje
- **Jovan Martinović**, diplomirani menadžer u turizmu, direktor Turističke organizacije Cetinja
- **Mitra Cerović**, arheolog, samostalni savjetnik I u Ministarstvu kulture, sporta i medija
- **Mr Marija Ražnatović**, magistar društvenih nauka, generalni sekretar Nacionalne komisije za saradnju sa UNESCO-m, Ministarstvo kulture, sporta i medija
- **Maja Četković**, istoričar umjetnosti, rukovodilac Centra za dokumentaciju Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture
- **Tijana Samardžić**, istoričar umjetnosti, stručni saradnik istoričar umjetnosti u Republičkom zavodu za zaštitu spomenika kulture
- **Dobrića Vlahović**, slikar konzervator, stručni saradnik slikar konzervator u Republičkom zavodu za zaštitu spomenika kulture
- **Tanja Vujović**, diplomirani etnolog, konzervator savjetnik u Republičkom zavodu za zaštitu spomenika kulture
- **Zorica Čubrović**, diplomirani inženjer arhitekture, savjetnik konzervator u Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika kulture

- **Mr Vasilije Bušković**, magistar šumarstva, savjetnik u Republičkom zavodu za zaštitu prirode
- **Blažo Markuš**, diplomirani etnolog, direktor Etnografskog muzeja Crne Gore
- **Srdan Pejović**, diplomirani konzervator restaurator, arhivista u Državnom arhivu Crne Gore
- **Mr Biljana Božović**, magistar menadžmenta u turizmu, saradnik u Nacionalnoj turističkoj organizaciji Crne Gore
- **Sonja Lagator**, novinar Radija Cetinje
- **Dr Zvezdan Folić**, doktor istorijskih nauka, NVO Udruženje Korijeni
- **Aleksandra Kapetanović**, diplomirani inženjer arhitekture, arhitekta konzervator, NVO Expeditio

Konsultantsko - savjetodavno tijelo sastavljeno je od priznatih naučnih radnika iz oblasti istorije, istorije umjetnosti i arhitekture.

Prof. Todor Vassilev Kretev, dipl.ing.arh., ekspert- konsultant UNESCO

Doc.dr Goran Radović, dipl.ing.arh

Dr Aleksandar Čilikov, istoričar umjetnosti

Prof.dr Đorđe Borozan, istoričar

Metodologija izrade Menadžment plana bazirana je na međunarodnim standardima, a posebno na Evropskim principima zaštite nepokretnih spomenika kulture i Smjernicama UNESCO, ICCROM i ICOMOS.

Menadžment plan Istorijskog jezgra Cetinja, Cetinja zasnovan je na podacima iz nacionalnih strateških dokumenata, analiza, izvještaja, informacija, kao i mnogobrojnih bibliografskih jedinica. Međutim, za neke od tema i oblasti koje su tretirane Menadžment planom nedostajali su relevantni podaci i informacije. Upravo ta činjenica učinila je da se proces izrade odvija koordiniranom akcijom raznih učesnika i da se kroz opsežno istraživanje dođe do velikog broja nedostajućih podataka. To se posebno odnosilo na djelove dokumenta, u kojima su opisane vrijednosti područja Cetinja, a koje do sada nijesu bile adekvatno obrađene i sintetizovane na jednom mjestu. Takođe, prepoznavanje nedostataka u postojećim normativnim i planskim dokumenatima, i preporuke za njihovu doradu ili izradu novih, jedan je od zadataka ovog dokumenta, radi unaprjeđenja budućeg razvoja Istorijskog jezgra Cetinja.

Analiza postojećih granica Istorijskog jezgra, istorijata, vrijednosti, potencijala, trenutne upotrebe, pravnog okvira i administracije, postojećih urbanističkih planskih dokumenata, prethodne dokumentacije, istorije konzervacije, postojeće prakse menadžmenta, postojećeg stanja vrijednosti, ljudskih i finansijskih resursa, faktora koji ugrožavaju vrijednosti, rizika i prijetnji, ostalih faktora koji utiču na mjesto, prezentacije, upravljanja posjetama – posjetiocima, mišljenja i očekivanja stakeholdera, unaprjeđenje svijesti, omogućilo je da se stekne cjelovit uvid u stanje i probleme koje treba rješavati.

4. ISTORIJSKI RAZVOJ CETINJA I NAČIN ŽIVOTA

4.1. Istorijski razvoj Cetinja

Istorija Cetinja se sasvim opravdan posljednja 4, 5 vijeka neraskidivo povezuje sa istorijom Crne Gore. U njemu je konstituisana organizovana snaga kojom je crnogorski narod stvorio i očuvao jedinstvo, uobličio odnose na svojoj teritoriji, odbranio i zaštitio svoju slobodu.

4.1.1. Nastanak Cetinja

Prve ljudske zajednice na prostoru Cetinjskog polja postojale su još prije 12 000 godina. Najstariji poznati trag tih staništa potiče iz pećine Koronjine, površine oko 15 m², a nalazi se u bližem zaleđu Cetinjskog polja. U Koronjini je pronađen veći broj primjeraka kamenog oruđa. Stara naselja - gradine, kao i mnoge grobne konstrukcije - humke, poznatije pod nazivom "gomile", predstavljaju ostatke gvozdenog doba na Cetinju i u njegovoj okolini.

Cetinje je dobilo ime po istoimenoj rijeci ponornici, koja je nekada proticala kroz istoimeno polje.

Cetinjsko polje su u kasnijem periodu naseljavali slobodni seljaci i pastiri zetske vlastele. Do XIV vijeka naseljavali su ga i bogumili. Jedna bogumilska nekropola, sa oko 150 stećaka, nalazila se oko današnje Vlaške crkve. Ovu crkvu su još 1450. godine izgradili pastiri (Vlasi).

Prvi pomen Cetinja nalazimo 1440. godine, u sudsko - notarskim knjigama Kotorskog arhiva. Cetinjsko polje je tada, po svemu sudeći, bilo katunište stočara porodice Crnojević i ostalih vlastelinskih porodica. U prvoj polovini XV vijeka, Crnojevići su postali jedna od najmoćnijih zetskih porodica. Stefan Crnojević je bio prvi vladar iz ove porodice (1451- 1464/65). Pri kraju Stefanove vladavine ustaljuje se nov naziv za njegovu državu. Umjesto imena Zeta, koje se upotrebljavalo od prvih decenija XIII vijeka, za državu Crnojevića počinje da se koristi naziv Crna Gora.

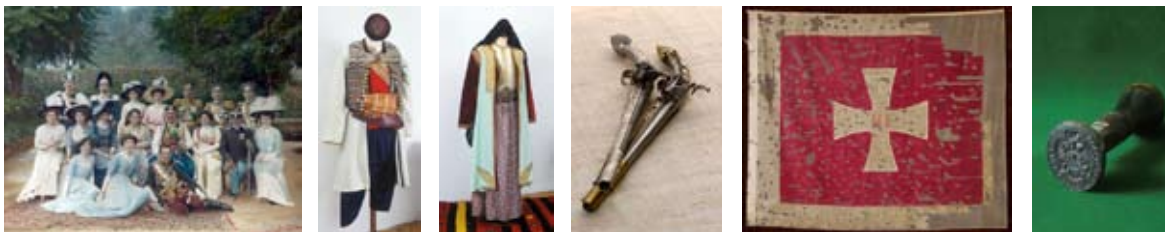
Stefanov sin Ivan Crnojević (1465 - 1490) bio je primoran da balansira između Osmanskog carstva i Mletačke Republike. U težnji da se zaštiti od mogućih turskih napada, Ivan Crnojević je oko 1475. godine, povukao svoj dvor sa Žabljaka. Nakon toga je izgradio utvrđenje Riječki grad (Obod). Nastojeći da obezbijedi sigurnije utočište, crnogorski gospodar je odlučio da svoj dvor povuče što dublje u brda. Za novo središte svoje države odabrao je Cetinje, zabačeno i siromašno mjesto. Tako je splet istorijskih okolnosti stvorio Cetinje kao politički centar Crnojevića države.

4.1.2. Vrijeme Crnojevića

Ivan Crnojević je 1482. godine, na Cetinju podigao rezidencijalni dvorac, za koji se pretpostavlja da je prikazan na graviri "Oktoiha prvoglasnika". U svojoj novoj prijestonici Ivan Crnojević je podigao 1484. godine i raskošni hram Rođenja Bogorodice. Cetinje postaje i duhovni centar Crne Gore, a manastir je rezidencija crnogorskih crkvenih poglavara. Na kapitelima manastira nalazili su se različiti ukrasi, a među njima i grb Crnojevića (dvoglavi orao spuštenih krila).

Važna tekovina vladavine Ivana Crnojevića ogleda se u donošenju određenih zakonskih akata, značajnih za pravnu i kulturnu istoriju Crne Gore. U tom domenu ističu se Zakon i Hrisovulja Manastiru cetinjskom.

Ivana Crnojevića naslijedio je njegov najstari sin Đurđe (1490 - 1496). Đurđe je veći period svoje vladavine vodio realnu politiku, budući da je uvidio da se teško može osloboditi od vazalnog položaja prema turskoj vlasti. Politički zaokret napravio je 1496. godine, kada je pružio podršku ambicioznom planu francuskog kralja Karla VII o podizanju ustanka u Albaniji kojim bi bila zbačena turska vlast. Turci su saznali za ovaj plan, kao i za Đurđevo opredjeljenje, pa su naredili crnogorskom vladaru da dođe u Carigrad "ili u roku od tri dana napusti Crnu Goru". Đurađe je odabrao izgnanstvo, što je 1496. godine, uzrokovalo kraj vazalnog statusa Crne Gore, kada je kao zasebna oblast došla pod jurisdikcijom skadarskog sandžak

- bega. Otpočelo je dugotrajno razdoblje turske vlasti u Crnoj Gori, osim područja Cetinjskog polja i bliže okoline.

4.1.3. Cetinje u doba mitropolita iz raznih plemena

Na Cetinju je, uprkos uspostavljanju turske vlasti, bila jako očuvana svijest o državnom i političkom jedinstvu Crne Gore. U njenom podlovčenskom dijelu iznjedren je pokret za nacionalno oslobođenje i obnavljanje državne nezavisnosti. Tu su bile najsvježije sentimentalne asocijacije na dinastiju Crnojevića, a i turska vlast se najslabije osjećala.

Embrion državotvornog pokreta u Crnoj Gori predstavljaju dvije institucije: Opšti Crnogorski zbor i Cetinjska mitropolija. Opšti crnogorski zbor je odlučivao o svim važnim problemima iz života crnogorske plemenske zajednice. Sastajao se jednom godišnje, pretežno ispred Cetinjskog manastira. Na ovim skupovima tokom XVI i XVII vijeka obično je prisustvovalo oko dvije hiljade ljudi. Pored Opšteg crnogorskog zbora funkcionisao je Glavarski zbor u kojem su imali učešća izabrani predstavnici svih plemena.

Crnogorska mitropolija je bila najvrjedniji čuvar državne tradicije Crnojevića. Uz podršku Mletačke republike, cetinjski mitropolit je u XVII vijeku postao i politički vođa svog naroda. U odnosu na Glavarski zbor, cetinjski mitropolit je kao politička ličnost bio u prednosti i zbog toga što je imao stalno sjedište i desetak monaha koji su činili njegov - činovničko administrativni aparat. Već prvih godina XVIII vijeka, cetinjski mitropoliti će postati vladari Crne Gore. Oni su od tada i duhovni i svjetovni gospodari Crne Gore.

Oslobodilačka borba crnogorskog naroda uslovlila je da podlovčenska Crna Gora dočeka završetak Morejskog rata (1699) potpuno slobodna od turske vlasti. Ta slobodna teritorija prostirala se između Lovćena, rijeka Zete i Morače, Skadarskog jezera i Paštrovačke gore.

4.1.4. Period dinastije Petrović

Jasna profilacija crnogorskog državotvornog pokreta promovisana je u vrijeme vladavine mitropolita Danila (1697 - 1735), utemeljivača dinastije Petrović. Cetinjski mitropolit je valjano procijenio da je neplaćanje poreskih dažbina turskoj vlasti samo sekundarni cilj crnogorske borbe. Ideal kome je permanentno težilo bilo je dobijanje državne i političke nezavisnosti Crne Gore.

Sticanje državne nezavisnosti bilo je u centru političkog djelovanja i mitropolita Vasilija Petrovića (1744 - 1766). Ovaj poduhvat namjeravao je da ostvari uz snažan oslonac na Rusiju.

Opštencrnogorsku ideju rasplamsao je i sproveo u djelo cetinjski mitropolit Petar I Petrović Njegoš (1784 - 1830). Petar I je bio odlučan u namjeri da pomogne brdskim plemenima (Bjelopavlići i Piperi) na koje je skadarski vezir 1796. pripremao vojnički pohod. Crnogorci su 1796. godine u Martinićima i na Krusima nanijeli težak poraz turskoj vojsci. Poslije ovih pobjeda, u okrilje Crne Gore ušle su oblasti Bjelopavlića i Pipera. Petar I je za vrijeme svoje vladavine uspio da 1820. godine Crnoj Gori pripoji još dvije plemenske oblasti Rovca i Moraču.

Na inicijativu Petra I, skupština narodnih glavara je u oktobru 1798. prihvatila odluku o formiranju centralnog suda - "Praviteljstvo suda crnogorskog i brdskog". To je bio prvi organ nadplemenske vlasti u Crnoj Gori. Iste godine donesen je i Zakonik koji je sadržao 16 članova, a dopunjen je 1803. godine. Proklamovanjem ovog zakonskog spomenika stvorena je podloga crnogorskog pravnog sistema u novom vijeku.

Proces učvršćivanja državne vlasti nastavljen je i u vrijeme vladavine Petra II Petrovića Njegoša (1830 - 1851). Na Cetinju je 2. X 1831. godine, zbor crnogorskih glavara donio odluku o ustanovljenju Praviteljstvujušćeg senata crnogorskog i brdskog koji je nazvan i Crnogorski senat. Senat je imao sudsku i izvršnu vlast.

Mitropolita Petra II naslijedio je njegov sinovac Danilo Stankov Petrović (1852 - 1860). Danilo je uspostavio

novi, svjetovni oblik vladavine. Unaprijedio je pravni poredak u Crnoj Gori. Pravni spomenik poznat pod imenom Zakonik Danila prvog knjaza i gospodara Crne Gore, usvojen je na glavarskoj skupštini na Cetinju 1855. godine. Zakonik je imao 95 članova, kojima su obuhvatnije uređeni društveni odnosi nego u Zakonu Petra I.

Knjaz Danilo je crnogorskim vojnim pobjedama priključio još jedan podvig. Crnogorci su u maju 1858. godine, u reonu Grahovca, nanijeli Turcima strahovit poraz. Velike sile su nakon ove bitke primorale Osmanско carstvo da pristane na razgraničenje s Crnom Gorom. Međunarodno priznata granična linija između Crne Gore i Turske utanačena je krajem 1858. godine, na konferenciji ambasadora velikih sila u Carigradu. Ova konferencija predstavlja značajan iskorak u naporima Crne Gore za sticanje međunarodnog priznanja.

Nakon ubistva knjaza Danila u Kotoru 1860. godine, započinje višedecenijsku vladavinu knjaza - kralja Nikole (1860 - 1918) odlikovalo je i sprovođenje niza reformi koje su imale za cilj da modernizuju autarhično crnogorsko društvo. Knjaz je posebnu pažnju obraćao i na teritorijalno proširenje Crne Gore. Crnogorska vojska je u ratu 1876 - 1878. izvojevala nekoliko veličanstvenih pobjeda (Vučji Do, Fundina) i oslobodila više gradova. Na Berlinskom kongresu, održanom juna - jula 1878. godine, velike sile su potvrdile već odavno stečenu crnogorsku nezavisnost. Poslije Berlinskog kongresa, Crna Gora se više nego dvostruko teritorijalno proširila. Njena površina iznosila je 9.475 km².

Cetinje je kao prijestonicu međunarodno priznate države prihvatilo veliki broj diplomatskih predstavnika iz raznih zemalja. Tačnije, 11 država je otvorilo svoja diplomatska poslanstva, a dvije zemlje svoja konzularna predstavništva.

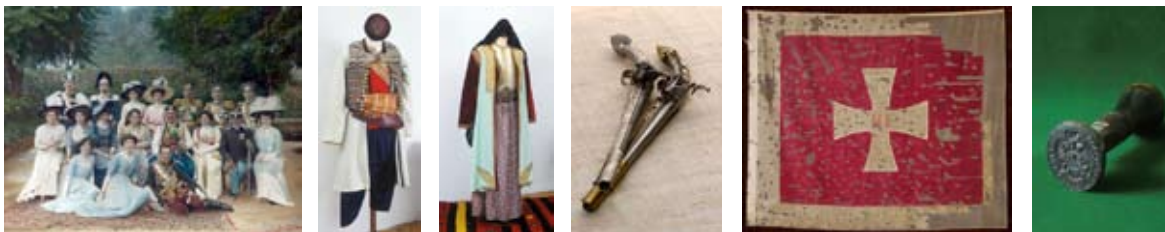
Crna Gora je 1905. godine, dobila svoj prvi Ustav. Pet godina kasnije (1910) proglašena je za kraljevinu, a knjaz Nikola za kralja.

Uvećanje državne teritorije u razdoblju 1878 - 1880, nije prema opravdanom mišljenju zvaničnog Cetinja, zaokruživalo državni i nacionalni prostor Crne Gore. Crna Gora je u Balkanskim ratovima uvećala svoju teritoriju za 4.958 km². To je bila skoro polovina njenog državnog prostora nakon Berlinskog kongresa. Površina Crne Gore iznosila je 14.433 km². Crnogorski državotvorni pokret, usmjeravan i rasplamsavan sa Cetinja, bio je na vrhuncu svoje moći.

4.1.5. Cetinje u Kraljevini Srba Hrvata i Slovenaca / Jugoslaviji

Kraj Prvog svjetskog rata Crna Gora dočekala je u krajnje neobičnom kontekstu. Ona je bila okupirana od strane savezničkih vojski: francuskih, engleskih, italijanskih, američkih i srpskih trupa. Srpske jedinice bile su naajbrojnije i raspoređene su u unutrašnjosti Crne Gore.

U Crnoj Gori postojalo je vidno raspoloženje stanovništva za stvaranje jugoslovenske države. Ali, oko načina ujedinjenja vrlo brzo su izbila prva neslaganja. Sljedbenici uslovnog ujedinjenja na Cetinju isticali su svoju političku maksimu na sledeći način: "Mi smo za to da u Jugoslaviji uđu Crna Gora i Srbija bratski ruku pod ruku i ravnopravno". Srpska vlada i njena vojska nijesu ništa prepuštali slučaju u cilju ostvarenja projekta sjedinjenja Crne Gore Srbiji. "Velika narodna skupština" je sazvana u Podgorici a ne na Cetinju pošto se znalo da su crnogorska prijestonica i njena okolina uporište protivnika bezuslovnog ujedinjenja. "Velika narodna skupština" u Podgorici je otpočela sa radom 24. novembra 1918. Zasijedala je do 29. novembra 1918. Skupštinska zasijedanja održavana su u zgradi Monopola, oko koje se nalazilo odjeljenje srpske vojske. Glavne odluke na Podgoričkoj skupštini donijete su na II redovnoj sjednici od 26. novembra 1918. godine. Dvije najvažnije odluke glasile su: „1. Da se kralj Nikola I Petrović Njegoš i njegova dinastija zbaci sa crnogorskog prijestola; 2. Da se Crna Gora s bratskom Srbijom ujedini u jednu državu pod dinastijom Karađorđevića te tako ujedinjena stupi u zajedničku Otadžbinu našeg tročlanog naroda Srba, Hrvata i Slovenaca“.

Odluke Podgoričke skupštine bile su nelegalne i nelegitimne. Skupština je organizovana mimo svih pravila legalnog procesa. U vrijeme njenog održavanja egzistirala je crnogorska država koja je imala međunarodno-pravni legitimitet i kontinuitet.

Karakter i sadržaj ujedinjenja proklamovanog na "Velikoj narodnoj skupštini" proizveo je veliko nezadovoljstvo kod jednog dijela Crnogoraca, posebno Cetinjana. Nezadovoljstvo je bilo uvećano i zbog bahatosti i isključivosti srpskih trupa u Crnoj Gori. Navedeni razlozi determinisali su pripreme za otpočinjanje oružanog ustanka. Suština ustaničkog plana, utvrđena 26. decembra 1918. u selu Bokovu, sastojala se u zauzimanju Cetinja.

Do sukoba na Cetinju došlo je 6. januara 1919. godine. Ustanici su raspolagali sa oko 1.500. boraca kojima se suprostavilo 887 ljudi. Ustanici su se brzo približili Cetinju, ali su bjelaši otvorili žestoku paljbu. Odbrana Cetinja je upotrijebila i artiljeriju. Takav odgovor izazvao je konfuziju u redovima ustanika. Oni su u podne bili gotovo razbijeni. Neorganizovanost i stihija pratile su djelovanje ustaničke vojske koja je pretrpjela više poraza na raznim sektorima. Sukobi su definitivno prestali 14. januara 1919. godine. Dio ustanika je pobjegao u Boku Kotorsku i Bar, značajan dio se odmetnuo u šumu, a jedan dio se sklonio u Italiju.

Crna Gora je u Kraljevini SHS / Jugoslaviji bila agrarno nerazvijeno područje na kojem je preovladavalo sitni posjed. Bila je saobraćajno izolovana bez direktnih komunikacija sa zaleđem. Crna Gora je bila kulturno zaostala sredina sa visokim procentom nepismenog stanovništva.

Cetinje je bilo sjedište Zetske Banovine i kao regionalni centar, toga perioda, bio je meta naseljavanja brojnih administrativnih, vojnih, zanatskih i trgovačkih porodica iz mnogih krajeva Kraljevine SHS, čije prisustvo je uticalo na arhitekturu starog jezgra Cetinja.

Za razliku od ostalih političkih partija (radikali, demokrate, zemljoradnici) Crnogorska stranka ili stranka crnogorskih federalista bila je jedina samostalna politička organizacija u Crnoj Gori. Cetinjski kraj je bio uporište ove organizacije. Crnogorski federalisti su se gorljivo zalagali za federativno preoblikovanje države u kojoj bi Crnoj Gori bio obezbijeđen ravnopravan status.

Komunistička partija u Crnoj Gori razvijala se kao sastavni dio centralizovane jugoslovenske partije. Bila je prva politička snaga koja je posjedovala organizovan partijski aparat u Crnoj Gori. Na Cetinju je već 1920. bilo 226 redovnih članova KPJ. Komunisti su žestoko osuđivali koncept jugoslovenskog unitarizma te su prihvatili lenjinski princip o samoopredjeljenju naroda. Tek će tridesetih godina XX vijeka komunisti podržati koncept očuvanja teritorijalnog integriteta jugoslovenske države i njenog federalnog preuređenja, u kojem bi Crna Gora bila zasebna federalna jedinica. KPJ je bila i jedina politička grupacija koja je prepoznavala i respektovala nacionalnu individualnost Crnogoraca.

4.1.6. Cetinje u oslobodilačkom ratu

Na dan kapitulacije jugoslovenske vojske u Drugom svjetskom ratu, 17. aprila 1941. Crnu Goru su okupirale italijanske trupe. U novonastalim okolnostima jedino su organizacije KPJ nastavile svoje djelovanje na pripremanju otpora okupatoru. U tome je posebno prednjačila partijska organizacija na Cetinju. Još u toku aprilskog rata 1941. cetinjski komunisti su organizovali izvlačenje oružja iz svih vojnih skladišta u gradu.

Poslije opsežnih priprema, 13. jula 1941. otpočeo je ustanak crnogorskog naroda. Ustanak je najprije buknuo u cetinjskom i barskom srezu. Cetinjski ustanici su već 13. jula 1941. oslobodili čitavu teritoriju sreza, osim Cetinja i Njeguša. Ustaničke jedinice nijesu mogle da odole pritisku mnogobrojnijeg neprijatelja kome je obilato pomagala i avijacija. Crna Gora je sredinom avgusta 1941. bila reokupirana.

I u najtežim trenucima Cetinje je bilo istinski privrženo oslobodilačkom pokretu u svim fazama njegovog razvoja. Takvo opredjeljenje manifestovalo se u političkom, ekonomskom i obavještajnom domenu. Posebno se afirmisala organizacija narodnooslobodilačkog fronta (NOF) koja je pored ekonomskog karaktera imala i političko obilježje.

Na zasijedanju crnogorske antifašističke skupštine narodnog oslobođenja (CASNO) koje je održano 13. jula 1944. donijeta je odluka od historijskog značaja. Zasiurno, najvažnija je bila odluka prerastanja CASNO-a u vrhovno, zakonodavno i izvršno tijelo Crne Gore. Ova odluka definiše novi državno - pravni status Crne Gore u zajedničkoj državi jugoslovenskih naroda. Ovim je Crna Gora, nakon 26 godina, povratila svoju državnost, doduše u okviru jugoslovenske federacije.

Ključne operacije za oslobođenje Crne Gore započete su u jesen 1944. Cetinje je 13. novembra 1944. u četiri časa bilo oslobođeno. Cjelokupna teritorija Crne Gore oslobođena je 3. januara 1945. godine.

Cetinjani su u oslobodilačkom ratu 1941- 1945. nastavili da ispisuju slavnu istoriju svog grada. U partizanskim jedinicama sa cetinjske teritorije borilo se 4. 965 boraca. Cetinjska opština dala je 49 narodnih heroja. Zbog ovakvog patriotizma, Josip Broz Tito, predsjednik Jugoslavije, godine 1975. je dodijelio gradu Cetinju orden narodnog heroja povodom tridesetogodišnjice oslobođenja zemlje.

4.1.7. Cetinje u socijalističkoj Jugoslaviji

U socijalističkoj Crnoj Gori došlo je do velikih promjena osnovnih funkcija Cetinja. Ono više nije bilo glavni politički i administrativno-upravni centar Republike Crne Gore. Te funkcije je od 1946. godine preuzeo Titograd. Ubrzo su uslijedile značajne društveno-ekonomske transformacije. Cetinje je umjesto nekadašnjih političko- diplomatskih, administrativno-upravnih, kulturno-prosvjetnih počelo da razvija nove djelatnosti, prvenstveno industrijsku.

U vrijeme velike političke krize koja je početkom devedesetih godina XX vijeka zahvatila SFRJ, crnogorske vlasti su podržale politiku oficijelnog Beograda. Srpske vlasti su pod plaštom očuvanja jugoslovenske federacije, u stvari, težile formiranju velike Srbije. Barjak otpora protiv takve politike u Crnoj Gori najjače se razvio na Cetinju. Veliki broj Cetinjana, zadržao je političku memoriju svoje države i sve glasnije je isticao zahtjev za njegovanje kulturno - historijske tradicije svog naroda. Proširili su ga htjenjem za državnu nezavisnost Crne Gore, kao odgovor na raspad Jugoslavije. Na Cetinju su organizovani mnogi protesti i antiratni mitinzi.

4.1.8. Cetinje u Saveznoj Republici Jugoslaviji i Državnoj zajednici Srbija i Crna Gora

Poslije raspada SFRJ 1991. godine, stvorena je od Srbije i Crne Gore 27. aprila 1992. godine Savezna Republika Jugoslavija kao dvočlana federacija. Crnogorske vlasti postepeno prepoznaju značaj Cetinja za očuvanje nacionalnog i državnog identiteta Crne Gore. Cetinje je na osnovu Zakona o prijestonici, donijetog 29. decembra 1993. godine, proglašeno Prijestonicom Crne Gore.

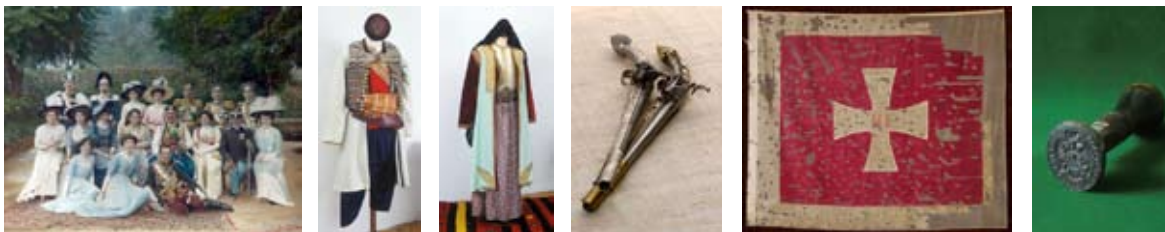
Crnogorska vlada je 1997. godine, napravila radikalni otklon od pogubne politike oficijelnog Beograda. Ne zadugo (2001) definisala je svoj nacionalni i državni program. Njegova srž ogledala se u obnavljanju crnogorske državnosti.

4.1.9. Cetinje nakon obnavljanja nezavisnosti Crne Gore

Na referendumu, održanom 21. maja 2006. godine, obnovljena je (nakon 88 godina) državna samostalnost Crne Gore. Ogromna većina građana Cetinja glasala je za nezavisnost svoje zemlje.

4.2. Način života na Cetinju od sredine XIX vijeka do I Svjetskog rata

O Cetinju je puno pisano, uzgredno ili tematski, razmatrani su i opisivani običaji, arhitektura, kulturni i javni život, pozorišni život, zatim privredni i sociološki ambijent i skoro nema aspekta društvenog života

koji nije savremeno zabilježen ili praćen i u širim okvirima, ili pak naknadno istraživao, proučavan i na odgovarajući način publikovan. Međutim, ne postoji sintetička studija koja bi predstavljala socijalnu istoriju grada, pogotovo ne za cijeli period trajanja grada kao urbanog mjesta do današnjeg dana.

Način života se može najbolje sagledati kroz razvoj lokalne uprave, društvenog života i urbanog razvoja grada.

Razvoj lokalne uprave, odnosno lokalne administracije na Cetinju počinje 1880. godine i to na temelju administrativne mjere, odnosno naredbe Knjaza Nikole. Činjenica je da je ovo prvi oblik lokalne uprave u Knjaževini Crnoj Gori i predstavlja vododjelnicu u dotadašnjem načinu upravljanja. Jako bitnim momentom se smatra formiranje lokalne uprave, jer se ona poklapa sa početkom urbanističkog i drugog razvoja grada.

Takva lokalna uprava koju su činili odbornici, koji su imali i svoja konkretna zaduženja i u izvršnoj vlasti, imala je i predsjednika Opštine i upravitelja varoši Cetinja.

Lokalna uprava je donosila administrativne mjere koje su se ticale svih aspekata gradskog života, od regulisanja saobraćaja, izgradnje ulica, održavanja komunalnog reda i čistoće, regulisanja pitanja vodosnabdjevanja grada, uređenja grada u određenim svečanim prilikama, uređenja pitanja urbanizacije, otvaranju zanatskih, trgovačkih, ugostiteljskih objekata itd. Građani Cetinja su putem poreza i raznih doprinosa, obezbjeđivali sredstva za ove djelatnosti.

Društveni život druge polovine XIX vijeka i početak XX, ispisuju brojni kurioziteti tog vremena. Posebno je bila razvijena grafičko-štamparska industrija. U crnogorskoj prijestonici radile su četiri štamparije: Državna (od 1858), Cetinjska čitaonica (1884-1896), Ministarstva vojnog (1903-1916) i štamparija Antona Rajnvajna (1912-1930).

Cetinje dobija 1869. godine prvu telegrafsku liniju na Balkanu, godine 1873. prvu bolnicu, a prvu knjižaru 1879. godine. Prva organizacija Crvenog krsta u južnoslovenskim zemljama formirana je na Cetinju 1875. godine, dok je u ovom gradu 1891. godine, prvi put uvedeno osmosatno radno vrijeme na prostorima koji pripadaju Južnim Slovenima.

Godine 1900. Cetinje dobija prvi telefon, a tri godine kasnije i prvi automobil (otomobil). Uvodeći 9. juna 1903. godine automobil u poštanski saobraćaj za prevoz putnika i robe, Crna Gora je bila prva država Evrope koja je uvela ovo saobraćajno sredstvo u poštanski promet.

Još 1865. Godin osnovana je fabrika vojne industrije, poznata pod imenom Vojna laboratorija. U njoj je izrađivana municija i vršena opravka i prepravka pušaka i drugog vatrenog oružja za potrebe crnogorske narodne vojske. Dvadesetak godina kasnije, pominje se fabrika za izradu pečata i drugih proizvoda od kaučuka. Parni mlin je podignut 1903. godine, a prva fabrika prehrambene industrije (radionica raznovrsne pašte), radila je od 1905. godine do I svjetskog rata.

Termocentrala, odnosno Električno preduzeće, osnovano je 1910. godine. Elektrifikacija grada dopuštala je i mogućnost korišćenja električne energije u industrijske svrhe nevelikog obima potrošnje. Istina, i prije izvršene elektrifikacije grada u njemu se razvijala prva industrija zanatskog ili industrijskog (maloserijskog) karaktera proizvodnje.

U ovom periodu grad je dobio prve moderne sobračajnice završetkom puteva Cetinje – Kotor, Cetinje – Rijeka Crnojevića – Podgorica, Cetinje – Virpazar, Cetinje – Čevo – Danilovgrad.

Kulturnu biografiju Cetinja ispisivali su raznovrsni i bogati oblici institucionalizma i alternative i brojne forme kulturnog života na svim poljima u izrazitom intenzitetu i dinamici. Njegaš je još 1834. godine, podigao na Cetinju prvu crnogorsku svjetovnu školu u slobodnom dijelu Crne Gore. U doba knjaza Danila na Cetinju radi čuvena Petranovićeva škola (Cetinjska škola) u kojoj je 1856. godine, predavana psihologija i antropologija, kao samostalni nastavni predmeti i to gotovo tri decenije prije konačnog konstituisanja psihologije kao samostalne nauke u Evropi. Bogoslovija (Bogoslovsko – učiteljska škola) osnovana je na Cetinju 1869. godine, kada i Djevojački institut, Gimnazija 1880. godine, a Djetski sad (Dječji vrtić) 1902/3., prva

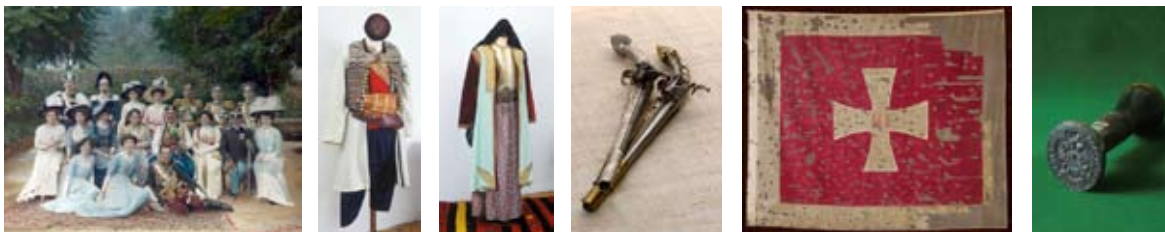

predškolska ustanova u Crnoj Gori. Postojao je čitav niz stručnih i drugih škola privremenog ili povremenog karaktera, privatnih i državnih, redovnih i večernjih. Mrežu školskih zavoda i ustanova činile su i stručne škole počev od Ženske radničke škole knjaginje Jolande iz 1901. godine, pa do privatnih umjetničkih, u prvom redu muzičkih škola iz 1910. god. Posebno poglavlje cetinjskog školskog sistema ispunjavao je čitav niz oblika vojnog školstva. Dvije najpoznatije prosvjetne ustanove tog tipa bile su Artiljerska oficirska škola (1896-1899) i Nikolajevski kraljevski kadetski korpus, osnovan oktobra 1911. godine.

Godine 1914. Cetinje je imalo šest dnevnih listova, što nijesu mogle ni do danas da ostvare mnoge prijestonice, među kojima se posebno ističu Glas Crnogorca i Cetinjski vjesnik, zatim časopis moderne orijentacije Dan, a sve to u okviru veoma razvijene izdavačke djelatnosti sa tradicijom od nekoliko vjekova. Kolika se pažnja pridavala procesu duhovne nadgradnje najbolje svjedoči podatak da je kuriozitetni i u evropskim razmjerama raritetni Zakon o neprikosnovenosti školskog časa na Cetinju primijenjen posljednje decenije XIX vijeka. Čitav niz kulturnih institucija nastaje na Cetinju u drugoj polovini XIX vijeka: Cetinjska čitaonica (1868. god.), Pjevačko društvo (1871), Biblioteka (1879), Pozorište (1883), sa prvim predstavama u 1884. godini, mada su se forme pozorišnog života ispoljavale i prije toga, Vojni muzej i Muzej (1893), Arhiv (1895), Pjevačko društvo Gorski vijenac (1894), Crnogorska vojna muzika (1871), Duga vojna muzika (1889), Društvo za potpomaganje zanata i trgovine (1902), prvi foto – atelje (1900), Zanatlijsko – pjevačko tamburaško društvo (1904), Prvo crkveno – pjevačko društvo Njegoš (1909), dok su pokušaji formiranja liceja i visoke škole zagovarani još 1889. godine. Treba napomenuti da su cetinjske srednje škole u tadašnjim crnogorskim, pa i balkanskim prilikama faktički bile najviše škole.

Od jubilarne 1910. god. stalni repertoar pozorišnog elektrokinematografa ispunjen je reprizom repertoara čuvene pariske filmske kuće Frères Pathy, vlasnika Komelijusa Hitnera, akademskog slikara. Na njegovom repertoaru je filmska produkcija ove čuvene francuske kuće i producenata i distributera Gaumonta, Nordiska, Metro Goldwin Mayera i drugih, zahvaljujući čemu je cetinjska filmska publika svoj estetski ukus kultivisala na najvišim nivoima evropskog i američkog artizma u sferi umjetnosti. Iste (jubilarne) 1910. godine cetinjsko, dotad Knjaževsko, poslije (dis)kontinuiteta dugog 26 godina, postaje Kraljevsko crnogorsko narodno pozorište sa zadivljujućim obimom i kvalitetom teatarske produkcije u jednoj pozorišnoj sezoni. Na dvoru prestolonasljednika Danila (Plavi dvorac) za dvorjane, diplomatski kor i aristokratiju, odnosno najviše elitne krugove iz prijestoničkog džet-seta daju se predstave u okviru oficijelnog i alternativnog dvorskog pozorišta. Na ovom i vladarskom dvoru funkcioniše dvorski elektrokinematograf (bioskop). Društvo cetinjske čitaonice, osnovano 1912. godine, imalo je 217 članova i primalo putem razmjene preko 70 časopisnih publikacija iz svih krajeva Evrope i ostalih kontinenata.

U intelektualnim krugovima Cetinja i kulturnoj eliti djeluju u ovom vremenu povremeno, a neki stalno, brojni istaknuti naučni i kulturni radnici. U diplomatskim predstavništvima na Cetinju odvija se život visokog stila, vrši popularizacija svojih običaja, upražnjavaju tradicionalne zabave kao svečane igre, a mnoge od njih kao božićna zabava "fei of clock", tenis na travi "lawn tennis", vatrometi, osvjetljenja, scenske imitacije životinja, pozorišne radionice, eksperimenti, scenski prikazi dramskih djela (među kojima se posebno isticao u interpretaciji diplomatskog kora Labišev komad Emrassion nous Fouleville) plijenili su znatiželju i pažnju kako dvorskih i diplomatskih krugova, tako i najviših slojeva prijestoničkog društva, brojnih putopisaca, ekskluzivnih turista i gostiju. U ekskluzivitetu, pompi i svečarstvu prednjačili su ispred diplomatsko-rezidencijalnog kora u obje dvorske palate dvorjani i vladarski dom sa poslugom i svojom institucionalizovanim dvorskom vojnom i civilnom kućom. Parade, prijemi, balovi, kostimirani balovi, igranke sa kotiljonom, dinei, soarea, vatrometi i osvjetljenja grada, brojne svečanosti, vrtne zabave, predstave, izložbe, koncerti, iluzinistička varijetea i druge forme dvorske kulture ispunjavale su gotovo svakodnevno bitisanje vladara, prestolonasljednika i njihovog okruženja. Bilijar, šah, makao, narodne i sportske igre, loptanje, skokovi u daljinu "sa zagonom i bez zagona", penjanje, rvanje, trčanje, bućanje, streljaštvo, lov, planinarstvo, bacanje kamena s ramena, mačevanje, vježbe s puškama, gimnastika, klizanje (tociljanje), smučarstvo (skijanje),

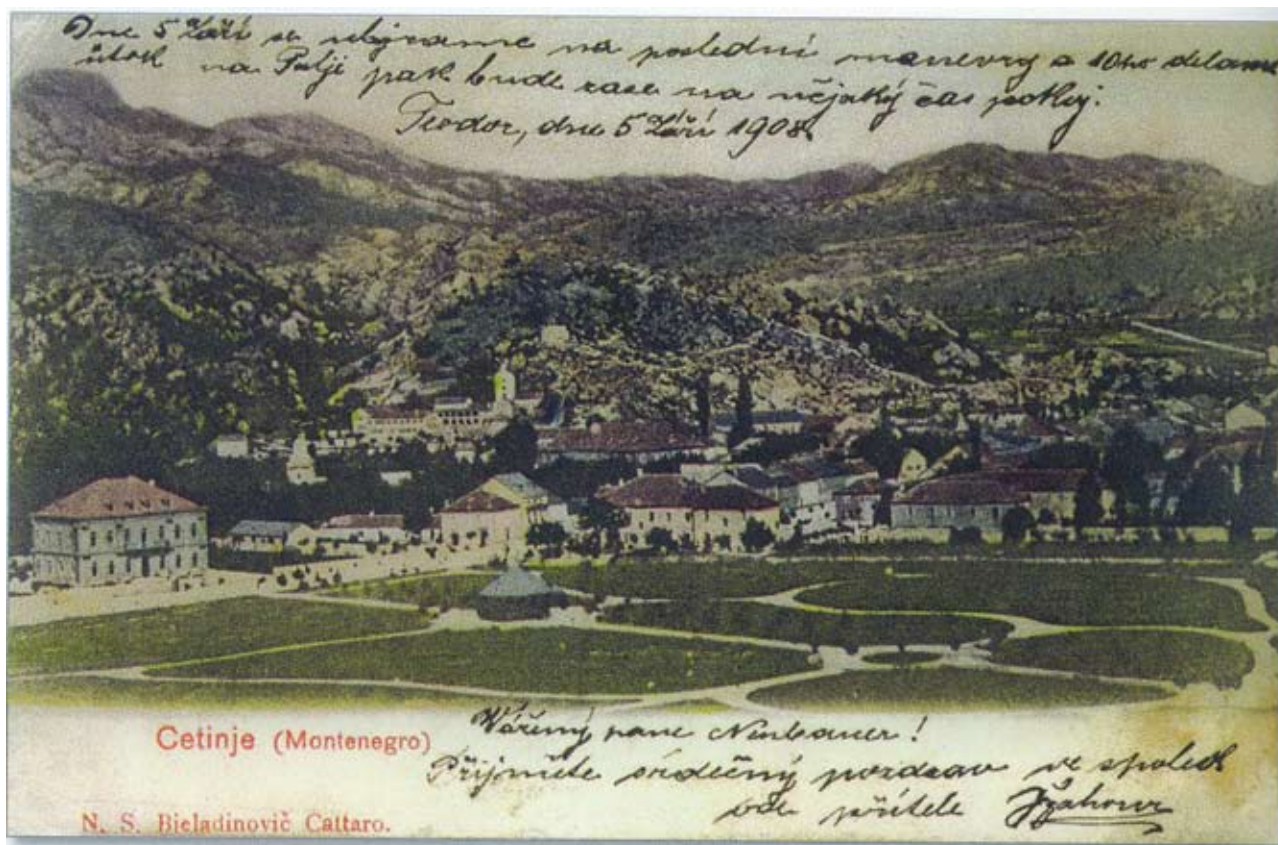

tenis, biciklizam, automobilizam, sokolstvo, skautizam, tjelesno vaspitanje i od 1913. godine fudbal kao sportske discipline i grane upotpunjavaju lepezu životnih djelatnosti građanstva. Razvija se duh olimpizma, a 1896. god. Crna Gora pokušava da učestvuje na prvim modernim Olimpijskim igrama u Atini. Cetinje dobija golf 1906. godine, gotovo pola vijeka prije bilo koje od južnoslovenskih zemalja, a atraktivni "sketin rink" (klizanje na koturaljkama) kao treći grad u Evropi, odmah poslije Londona (Engleska je postojbina ovog sporta) i Odese, tako da je u sklopu jubilarnih svečanosti 1910. godine, na visoke goste, vladare i krunisane glave sve ovo djelovao kao prvorazredna senzacija.

Pored bogate kulturne, diplomatske, dvorske i sportske dimenzije, Cetinje razvija još neke značajne funkcije. Poslije Njegoševe Prve crnogorske založnice iz 1838. god. Cetinje 11. novembra 1864. dobija svoju Drugu crnogorsku založnicu, a kasnije, za kratko vrijeme i tri novčana zavoda, od kojih se posebno ističe Crnogorska banka. Godine 1905. Crna Gora i Cetinje dobijaju svoju nacionalnu valutu, perper. Progres i napredak se osjećao u svemu, i bio je, čini se, posljedica snažnog mirnodopskog razvoja, u čijih tri i po decenije se manifestovala želja za životom, za stvaranjem svih vrsta dobara, koja su vjekovima onemogućavana stalnom borbom za slobodu i opstanak. Kompletan procvat ogledao se, kako bilježi Isidora Sekulić, u "održavanju života visokog stila". Na Cetinju, kao središtu političkog i intelektualnog života, prirodno, i pismenost je bila na mnogo višem nivou nego u drugim mjestima Crne Gore. Prema zvaničnim podacima, u gradu je 1911. godine bilo 89% pismenih muškaraca i 39% pismenih žena.

Uporedo sa širenjem grada i porastom broja stanovnika u njemu, sve veća pažnja poklanjala se infrastrukturnim objektima. Mijenjala se, osavremenjavala i modernizovala urbanistička fizionomija grada, naročito u posljednjih nekoliko decenija XIX vijeka. Uređuju su ulice, djelimično trotoari, sređuju se "kunete" (otvoreni atmosferski kanali) u jednom dijelu grada, izgrađuje se moderna pijaca Balšića Pazar, podižu se i osnivaju dva parka-Dvorski i Opštinski. Teritorijalnim širenjem grada, prema sjeverozapadu formira se dio grada „Nova Varoš". Groblje kod Vlačke crkve, koje je 70-tih godina XIX vijeka bilo na kraju grada, sada se našlo u njegovom središtu i postajući tijesno, navelo je gradske oce da 1894. godine ozidaju crkvicu "Kapelica" u Donjem Kraju, sa uređenim prostorom za gradsko (varoško) groblje. Podizanje i uređivanje Cetinja s kraja XIX i početka XX vijeka nastavljalo se sve ubrzanijim i dinamičnijim intenzitetom. Rezidencijalna zdanja austro-ugarskog, italijanskog, francuskog, engleskog poslanstva u prvom redu podižu oko svojih zgrada parkovski uređene hortikulture površine. Niču nova državna zdanja i brojna nadležstva usljed širenja knjaževske administracije. Adaptira se, gradi i izgrađuje niz atraktivnih privatnih zdanja, vila i rezidencija, od kojih neka i veoma komforna, sa po petnaestak i dvadesetak stambenih prostorija. Zahuktalu gradnju i graditeljski elan pratio je proces ozelenjavanja, hortikulture ekspanzije i pošumljavanja neposredne okoline i vrleti oko grada.

Dne 5. září se odjíždíme na poslední manévry a 10.ho odjíždíme
údol na Pulje pak bude zase na nějaký čas prázdný.
Fedor, dne 5. září 1908.

Cetinje (Montenegro)

N. S. Bieladinovič Cattaro.

Vážený pane Kurbauer!
Přijímám srdečný pozdrav ze společnosti
všechny přátel Záhorských

5. VRIJEDNOSTI ZAŠTIĆENOG PODRUČJA ISTORIJSKOG JEZGRA CETINJA

5.1. Kulturne vrijednosti

Kontinuitet kulturnog razvoja Cetinja može se pratiti kroz sačuvanu nepokretnu, pokretnu i nematerijalnu kulturnu baštinu, na kojoj su sve generacije ostavljale manje ili više prepoznatljiv trag. Kulturne i istorijske vrijednosti ovog područja, bile su temelji kreativnog pokretanja kroz mnoge vjekove.

5.1.1. Kulturna baština

Raznovidnost kulturne baštine Cetinja, kroz koju se iščitava istorija ovog prostora, dokaz je specifičnog kulturnog miljea. Kulturna baština Cetinja je simbioza neprocjenjivih materijalnih i duhovnih vrijednosti urbanističko-arhitektonskih i kulturno-umjetničkih vrijednosti, koje se međusobno prožimaju i uslovljavaju, čineći neraskidivo jedinstvo tradicionalne i eklektičke arhitekture XIX vijeka, s jedne strane, i bogatstva Rizinice Cetinjskog manastira, umjetničkih zbirki cetinjskih muzeja, knjižnog i dokumentacionog fonda cetinjskih biblioteka i arhiva, s druge strane. Sve je to uslovljalo da upravo na Cetinju budu smještene najznačajnije institucije iz oblasti kulturne baštine Crne Gore, što se može smatrati izvanrednim vrijednostima i potencijalima Cetinja.

5.1.1.1. Nepokretna kulturna baština

Osnovne spomeničke vrijednosti Istorijskog jezgra Cetinja predstavljaju jedinstven sklad parkovskih površina, geometrijski pravilne urbane strukture i reprezentativnih javnih objekata, nastalih u veoma kratkom vremenskom periodu. Kompaktno urbano tkivo, koje se formira nezavisno od nukleusa Manastira i Biljarde, predstavlja pravilnu gradsku strukturu. Kuće su skladne i skromne, formirane i dimenzionisane sa osjećajem za mjeru, uz poštovanje urbane matrice, ali i dobrih običaja gradjenja. Kontrast ovoj skromnoj ali definisanoj urbanističkoj matrici predstavljaju reprezentativna zdanja javnih objekata i ambasada. Ovi objekti, tretirani i kao pojedinačno zaštićeni spomenici kulture, sa raznorodnim, ali savremenim stilovima i načinima gradnje, donijeli su u Cetinje evropski duh, uklopljeni u parkovske komplekse, predstavljaju sklop jedinstvenih vrijednosti.

U skladu sa Zakonom o zaštiti spomenika kulture, na teritoriji grada Cetinja locirano je ukupno 30 zaštićenih nepokretnih spomenika kulture (uključujući Mauzolej Petru II Petroviću Njegošu), od čega je 25 locirano unutar spomeničke cjeline, Istorijskog jezgra Cetinja, razvrstani u tri kategorije.

Nepokretni spomenici kulture I kategorije su

1. Biljarda
2. Cetinjski manastir sa crkvom Rođenja Bogorodice
3. Dvorac kralja Nikole
4. Ostaci manastira Crnojevića na Čipuru
5. Vladin dom - zgrada vlade bivše Kraljevine Crne Gore
6. Zetski dom

Nepokretni spomenici kulture II kategorije su

1. Bolnica "Danilo I"
2. Dvor prijestolonasljednika Danila - Plavi dvorac
3. Dvorska crkva, Čipur
4. Englesko poslanstvo u bivšoj Kraljevini Crnoj Gori
5. Francusko poslanstvo u bivšoj Kraljevini Crnoj Gori

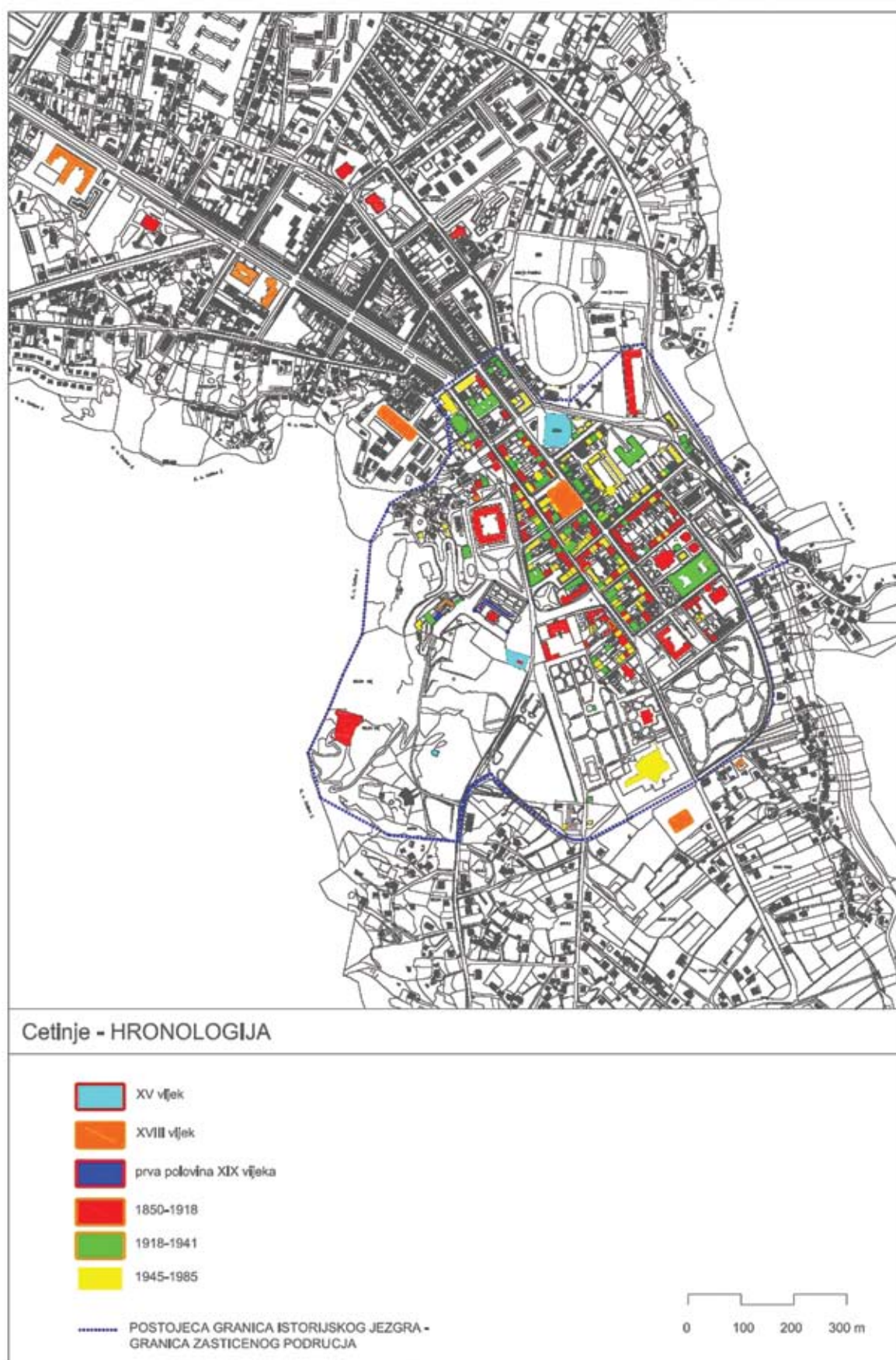
6. Grob Vladike Danila na Orlovom kršu
7. Reljef Crne Gore
8. Rusko poslanstvo u bivšoj Kraljevini Crnoj Gori
9. Vlaška crkva
10. Zgrada arhiva Crne Gore
11. Apoteka u Njegoševoj ulici br. 17.

Nepokretni spomenici kulture III kategorije su

1. Grand hotel "Lokanda"
2. Mlin Ivana Crnojevića
3. Spomenik potopljenim dobrovoljcima kod Medove - "Lovćenska Vila"
4. Tablja
5. Tursko poslanstvo u bivšoj Kraljevini Crnoj Gori
6. Zgrada prve crnogorske banke
7. Zgrada bivšeg "Vojnog stana"
8. Zgrada bivšeg djevojačkog instituta "Carice Marije"

Urbanističko - arhitektonske vrijednosti

Razmatrajući jedinstven razvoj Cetinja kao grada-prijestonice najmanje nezavisne države svog vremena u Evropi, potrebno je razumjeti istorijski kontekst njegovog naglog procvata. Faze razvoja grada (Prilog: Mapa 2) čine periodi od prvobitnih tragova života i naseljavanja, do podizanja dvora i manastira Ivana Crnojevića (1482), do 70-tih godina XIX, do početka I svjetskog rata, te između dva rata. Nakon Grahovačke bitke (1858), koja predstavlja prekretnicu u razvoju crnogorske države, dolazi do naglog razvoja grada i do podizanja nekoliko reprezentativnih objekata kao što su Lokanda, Knjažev dvor, Djevojački institut, bolnica "Danilo I". Do 1870. godine, kada je donjeta uredba o zabrani pokrivanja kuća slamom, formirano je urbano tkivo grada, uz stalni porast broja stanovnika. Nakon Berlinskog kongresa 1878. godine nastupa period procvata. Počinje gradnja ambasada i grad poprima odlike prijestonice. Postavljen je vodovod, formira se Bajova ulica. Prijestonica dobija uređene parkovske površine, Kraljevsko pozorište, prvi vodovod, Vojni stan, Dvorac prestolonaslijednika Danila, te reprezentativni objekat Austrougarskog poslanstva. U prvim godinama 20. vijeka grade se objekti Ruskog, Italijanskog, Francuskog i Engleskog poslanstva, kao i Vladin dom. Godine 1910. Cetinje dobija električno osvetljenje, postaje značajno središte urbane kulture Crne Gore i time se Istorijsko jezgro Cetinja, uz evropski duh koji prevladava u gradu, kompletira u urbanističkom smislu. Kasnije gradnje i intervencije, svaka u skladu sa specifičnim zahtjevima i situacijom, u najvećoj mjeri predstavljaju dopunu i logičan slijed već definisanih urbanih i arhitektonskih vrijednosti.

Mapa 2.

I. Cetinjsko polje do XV vijeka

Najstariji materijalni tragovi ljudskog postojanja i stvaranja locirani su u Koronjini, pećini u bližem zaleđu Cetinjskog polja i datiraju još od praistorije, a ostaci naselja gradinskog tipa i humki na isturenim uzvišenjima, kao što je Orlov krš, Škrka ili prostor iznad Cetinjskog manastira, vezuju se za gvozdeno doba. Uočeni su i nalazi helenističke keramike. Na prelasku XIV u XV vijek, datacijom stečka ispred Vlačke crkve i njenim pomenom iz 1450. godine, možemo govoriti o stalnom naselju, gdje su kuće locirane po obodu polja, a prostor Cetinjskog polja, Donjeg Polja, Donjeg Kraja i Bajica korišćen za obradu i ekonomski opstanak. U sljedećoj fazi kuće se lociraju u blizini dvorca i manastira Crnojevića, potom manastira Petrovića, Sionice i Biljarde.

II. Razvoj grada od XV do druge polovine XIX vijeka

Na Cetinju je u XV vijeku, osim Dvorca, Manastira i Vitine ulice, koja se spominje u povelji Ivana Crnojevića, postojao određen broj stambenih objekata, izgrađenih u formi naselja. Tačna lokacija i forma naselja stambenih objekata vlastele i državnih činovnika nije poznata, ali se može pretpostaviti da su bili izgrađeni u polju u blizini Manastira ili u blizini naselja Medovina, nadomak Dvorca.

U turskom defteru iz 1521. godine, koji je moglo bi se reći prvi popis stanovništva Crne Gore, među upisanim naseljima je i **selo Cetinje, sa četiri mahale i 83 kuće.**

Nakon puna dva vijeka, 1810. godine Viala de Somjer bilježi da Cetinje ima 70 kuća, uzimajući u obzir vjerovatno i sve seoske kuće u Polju.

Postoje sačuvani podaci o gradnji privatnih kuća za vrijeme vladavine Petra II Petrovića Njegoša. Godine 1832. sagrađena je prva privatna kuća namijenjena za krčmu. U blizini Biljarde sagrađena je kuća za Njegoševog učitelja francuskog jezika Antida Žioma. U tom periodu izgrađene su i dvije kuće, jedna pored druge u nizu, na lokaciji preko puta današnjeg Dvora kralja Nikole, na koje su se kasnije nadovezivale druge kuće, formirajući ulični niz.

Od Manastira i Njegoševe Biljarde Cetinje se postepeno širilo u ravni polja, prateći pritom pravce glavnih puteva koji su odatle vodili, jedan prema Rijeci Crnojevića prema istoku, i drugi, skoro upravno na ovaj, prema sjeverozapadu, u pravcu katuna na padinama Lovćena. Tu, na raskršću puteva, začeo se istorijski centar grada.

Na planu Cetinja iz 1860. godine vidljivo je da osim Manastira, Biljarde i crkve na Čipuru postoji formirano naselje uz dvije ulice: Dvorsku u pravcu istoka i Katunsku u pravcu sjeverozapada. Na ukrštanju ovih dviju ulica formirao se trg na kome se nalazilo stablo i bunar. Naselje su formirale 34 kuće građene u nizu, uz dvije ulice, naslanjajući se zabatnim zidom jedna na drugu. Katunska ulica (kasnije Njegoševa), koja je nastala na pravcu glavnog puta prema Lovćenu, postaje okosnica strukture grada.

Arhitektura Cetinja do druge polovine XIX vijeka

Vlačka crkva

Vlačka crkva je najstarija sakralna građevina koja se pominje na Cetinju. Posvećena je Rođenju Bogorodice i u sadašnjem obliku datira iz 1864. godine. Međutim, postojeća crkva je nastala na mjestu starije koja se pominje još 1450. godine. Vlačku crkvu su podigli stočari (Vlasi), koji su u Podlovčenskom docu-Cetinjskom polju imali svoje katune, a najvjerovatnije i stalna staništa prije podizanja dvorca i manastira Crnojevića. Prvobitna crkva je bila sagrađena od "plota i kočeva", opletena prućem oblijepljenim blatom, a potom je u tri navrata prepravljana, da bi konačan izgled dobila 1864. godine. Na osnovu venecijanskog novčića iz XV vijeka, nađenog u temelju apside manjeg sakralnog objekta, otkrivenog ispod poda današnje Vlačke crkve,

može se zaključiti da je jedna od obnova izvedena u XV vijeku. 1864. godine crkva je iz osnova sazidana i proširena u odnosu na prvobitnu građevinu. Tom prilikom su u temeljne zidove objekta ugrađeni stećci koji su se nalazili u neposrednoj blizini crkve. Ograda oko crkvene porte postavljena 1897. godine je sačinjena od 1544 cijevi pušaka zaplijenjenih od Turaka u bitkama na Grahovcu, Vučijem dolu i Fundini. Crkva je vjerski aktivna.

Dvor Ivana Crnojevića

Podizanje Dvora Ivana Crnojevića 1482. godine vezuje se za formalno osnivanje Cetinja i formiranje nove crnogorske prijestonice. Dvor Ivana Crnojevića nije sačuvan, a nalazio se na mjestu današnjeg Cetinjskog manastira. U dvoru se stalno živjelo samo četrnaest godina. Već krajem 1496. godine Đurađ Crnojević je napustio Cetinje, nakon čega je dvor zapustio. Njegovi ostaci još su bili dobro vidljivi sredinom XVII vijeka, jer se u jednom izvještaju iz 1646. godine kaže da se „još vide ruševine palate gospodara Crne Gore“.

Na ruševinama dvora vladika Danilo 1701. godine podiže novi manastir. Za njegovo građenje se koristio materijal sa urušenog dvora, tako da „se život tajanstvenog dvora Crnojevića produžio u organizmu Cetinjskog manastira“. O izgledu Dvora Ivana Crnojevića možemo da pretpostavimo samo na osnovu gravire iz 1494. godine, na kojoj je on predstavljen, a koja se nalazi u Oktoihi petoglasniku iz štamparije Crnojevića. Na graviri je predstavljena tipična feudalna građevina, sa naglašenim odbrambenim karakterom. Dvor je imao: odbrambene zidove sa nazubljenim kamenim završecima, široku ulaznu kapiju, dvije masivne kule sa šetnicama i vitku kulu, koja asocira na zvonik, u unutrašnjosti. Iz skromnih podataka sa gravire, kao i činjenice da je neposredno prije zidanja Dvora Ivan Crnojević boravio u Veneciji, može se zaključiti da je dvor bio sazidan pod uticajima sa Zapada u duhu renesansne arhitekture.

Dosadašnja istraživanja nijesu uspjela da daju više podataka o dvoru. Na osnovu nekih ostataka može se pretpostaviti da se lokacija dvora poklapala sa najstarijim dijelom manstirskog konaka sa voltovima.

Dvor na graviri iz Oktoiha prvoglasnika, 1494.

Manastir Ivana Crnojevića

Manastir Ivana Crnojevića je podignut 1484. godine, dvije godine nakon podizanja Dvora Crnojevića. Manastir se nalazio na mjestu Ćipur, čiji naziv dolazi od grčke riječi „kipurije“ - bašta, ispred koga se i danas nalazi Vladičina bašta. U povelji manastiru Ivan Crnojević navodi da ga je za njegovo podizanje inspirisala crkva Sv. Bogorodice u Loretu, gdje se čuva čudotvorna ikona Majke božije. Manastir je srušen 1692. godine, kada

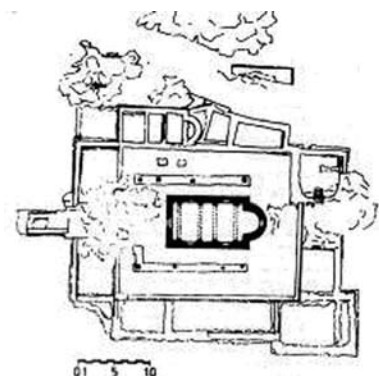

je Sulejman-paša Bušatlija napao Cetinje, tako da su danas sačuvani samo njegovi fragmenti kao arheološki ostaci. Određena iskopavanja na Čipuru, koja je organizovao Mitropolit Ilarion Roganović, vršena su još prije 1882. godine. Na mjestu ostataka manastira kralj Nikola je 1886. godine za dvorske potrebe podigao crkvu Rođenja Bogorodice. On je tada zahtijevao da crkva ponovi dimenzije manastira Ivana Crnojevića. O izgledu manastira Ivana Crnojevića podatke dobijamo iz tri glavna izvora: prvi je svakako sam arheološki lokalitet na kome su u više navrata rađena istraživanja, zatim skica manastirskog kompleksa mletačkog inženjera Frančeska Barbijerija iz 1692. Godine, kao i gravira manastira iz 1494. godine u Oktoihu petoglasniku štamparije Crnojevića.

Manastir Ivana Crnojevića je bio ograđeni kompleks sa konacima i ostalim pratećim objektima na perimetru i crkvom Sv. Bogorodice koja se nalazila u centralnom dijelu. Spoljašnji zidovi kompleksa su imali 62 puškarnice i kao zaštitu na istočnoj, jugoistočnoj i zapadnoj strani vođeni rov sa ogradom od kolja. Sa sjeverozapada i sjeveroistoka uz Manastirski kompleks je tekao potok - krak rijeke Cetinje. Manastirski kompleks su činili konaci na istočnoj i južnoj strani, mitropolitov stan, prostorije za žito i municiju. Na sjevernoj strani nalazila se manja crkvice posvećena sv. Petru, iza koje se nalazio bunar sa živom vodom. Ispod crkvice je bio magacin za municiju. Tokom istraživanja otkriveni su ostaci crkvice.

Crkva je bila tipičan proizvod vremena u kojem je nastala-kasne gotike i renesanse, čiji se elementi miješaju u konstrukciji i dekoraciji hrama. Na osnovu izvora može se pretpostaviti da je crkva bila trobrodna bazilika sa kupolom i karakterističnom kolonadom, koja je kao trijem uokvirivala građevinu sa tri strane. Crkva je imala bogatu arhitektonsku plastiku, posebno na glavnom portalu i spoljnoj kolonadi. Dio sačuvanih kapitela sa palmetama i lišćem ima gotičke karakteristike, dok su drugi sa cvjetovima renesansni. U nizu kapitela posebno su značajna dva sa motivom dvoglavog orla, koji predstavlja grb Crnojevića. Jedan dio kamene dekoracija sa manastira Crnojevića ugrađen je u novi Cetinjski manastir, a na samom Čipuru je napravljena rekonstrukcija kolonade sa ostacima stubova i kapitela. Kamena plastika, iako slabo očuvana i sekundarno upotrijebljena, najbolji je dokaz visokih estetskih vrijednosti čitavog kompleksa.

U manastiru je u periodu 1493-1496. godine radila štamparija koju je Ivanov sin Đurađ Crnojević osnovao na Cetinju. Pretpostavlja se da se štamparija nalazila u okviru ogradnog zida, u zasvedenim prostorijama iznad potoka.

Osnova arheološkog lokaliteta na Čipuru (iz knjige P. Mijovića „Cetinje kao feniks“)

Mlin Ivana Crnojevića

Mlin Ivana Crnojevića, u sadašnjoj Vladičinoj bašti nastao je najvjerovatnije 80-tih godina XV vijeka. Sagrađio ga je Ivan Crnojević za potrebe dvora i okolnog stanovništva, na ušću desnog rukavca Cetinje, rijeke ponornice koja je proticala Cetinjskim poljem do kraja XVII vijeka i račvala se u dva rukavca kod Vlaške

crkve, jedan put Cetinjskog manastira, a drugi ka velikom ponoru u Donjem polju. I početkom XX vijeka se, prema nekim podacima, još uvijek u mlinu mljelo žito, uz pomoć vode koja se tokom obilnih kiša slijavala ka Ponoru i sakupljala u ograđenoj jaži. Mlin je vjerovatno u tom periodu bio malo nadzidan, a i kasnije je više puta obnavljan.

Mlin Ivana Crnojevića, prizemni objekat, izdužene pravougaone osnove sa dvovodnim krovom, sa vratima i bez prozora je najstariji sačuvani objekat tradicionalnog graditeljstva iz XV vijeka, perioda nastanka nukleusa grada. Nije samo graditeljska ostavština Crnojevića već i jedini materijalni svjedok postojanja rijeke Cetinje, a sa Vladičinom baštom čini nerazlučivu pejzažnu cjelinu.

Cetinjski manastir

Cetinjski manastir sa crkvom Rođenja Bogorodice, se nalazi u nukleusu Istorijskog jezgra Cetinja, na podnožju Orlovog krša, na mjestu na kojem se nekad nalazio dvor Ivana Crnojevića. Podigao ga je vladika Danilo između 1701. i 1704. godine. Izgradnja manastira predstavlja obezbjeđenje ne samo duhovnog nego i fizičkog kontinuiteta budući da su u njega ugrađeni najbitniji dijelovi i detalji iz arhitektonskog korpusa manastira Crnojevića. Manastirski kompleks je više puta rušen i obnavljan, dograđivan i adaptiran. U manastiru je smješten čivot sv. Petra Cetinjskog, čiji je kult uticao da se Cetinjski manastir često pominje pod njegovim imenom.

Manastirski kompleks čini crkva Rođenja Bogorodice, konaci, manastirski muzej i dvorsko groblje, opasani sa zapada kamenim zidom sa kapijom, kao i nova rezidencija Mitropolita. Čitav kompleks je više puta dograđivan i adaptiran, u skladu sa potrebama i konfiguracijom terena ali i uz striktno poštovanje svih ranijih faza. Radovi na izgradnji manastira, u periodu između 1701. i 1704. godine predstavljaju prvu fazu kada je podignuta manastirska crkva, ćelije, trpezarija te vjerovatno i kula. Rezultat najopsežnije obnove, izvršene od 1925. do 1927. godine, predstavlja izgradnja nove rezidencije mitropolita, koja je kasnije prenesena u novi objekat, i izmjena izgleda kule – zvonika, koja dobija današnji izgled.

Crkva Rodjenja Bogorodice predstavlja jezgro čitavog kompleksa, koncipirana je kao jednobrodna građevina sa malom pripratom nepravilnog oblika oslonjenom na stijenu. Tipološki je nalik na crkvu Sv. Nikole na Riječkom gradu, Zasvedeni naos se završava visokom polukružnom apsidom i niskim transeptom, odnosno dvijema pijevnicama. U enterijeru dominira ikonostas, postvizantijski sa neobaroknim elementima, kao i grobovi knjaza Danila i velikog vojvode Mirka. Čivot sv. Petra Cetinjskog je smješten u južnoj pjevnici. Isposnica Sv. Petra nalazi se uz samu stijenu, sa sjeverne strane crkve. Sa južne strane locirani su dvospratni konaci sa arkadnim vijencima. U rezidenciji mitropolita, izgrađenoj u periodu između 1701. i 1704, koja se naziva i Njegošev konak, locirana je crkvena riznica, jedna od najznačajnijih te vrste u Crnoj Gori i na Balkanu. Guvernadurica, zatvorska ćelija nalazi se u prizemlju konaka. U crkvenoj porti su grobovi vladike Save, Mitrofana Bana, kneginje Darinke i kneginjice Olge. Dvorsko groblje dinastije Petrovića je u arkadnom nizu pri spoljnom zidu.

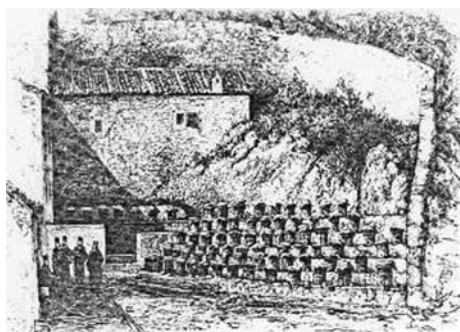
Cetinjski manastir predstavlja skladnu arhitektonsku cjelinu. Tokom nastanka u kontinuitetu, građevine su se slijevale jedna sa drugom, poštujući i prilagođavajući se zatečenim vrijednostima i slijedeći morfologiju terena. To je rezultiralo jedinstvenim kompleksom koji predstavlja istinski reper u arhitekturi ovog podneblja. Cetinjski manastir je spomenik od kapitalnog značaja zbog svojih arhitektonsko-istorijskih i kulturnih vrijednosti. On simbolizuje viševjekovnu borbu za slobodu, i predstavlja mjesto gdje se stvarala i odvijala istorija Crne Gore.

Sionica

Sionica se može smatrati prvim administrativnim objektom na Cetinju. Kuću je podigao Petar I Petrović neposredno uz manastir, kao objekat Praviteljstva (Senata). Kuća je bila prizemna, izdužene osnove, zidana u suvomeđi, trodjelna s pregradama između odjeljenja od pleteri. Mali prozori su bili na većoj visini od

uobičajene, dvoslivni krov je bio pokriven kamenim pločama. Prvo odjeljenje, lijevo od ulaza, služilo je za noćenje senatora, a središnje odjeljenje kao sala za zasijedanje. U ovom dijelu bilo je ognjište oko kojega su bila kamena sjedišta s jednim posebno nadvišenim za predsjedavajućeg. Treće je odjeljenje bilo prostorno skromnije i moglo je da služi za stražu ili poslugu. Na očuvanoj ilustraciji vidi se veliki uljanik (pčelinjak) u njenoj neposrednoj blizini.

Sionica (gravira preuzeta iz knjige Dušana i Uroša Martinovića, Cetinje – spomenici arhitekture)

Tablja

Cetinjska Tablja, odbrambena kula koju je sagradio 1833. godine Petar II Petrović Njegoš bila je locirana na uzvišenju neposredno iznad Cetinjskog manastira, gdje je, po pretpostavci, postojala utvrđena gradina još u VI vijeku stare ere. Tablja je bila građevina kružne osnove, najvjerovatnije nije nikada do kraja dovršena, u koju je trebalo da se smjeste 24 stražara sa svim topovima. Umjesto u odbrambene svrhe koristila se za ispaljivanje počasnih salvi prilikom dolaska važnih gostiju na Cetinje. Takođe, na njoj su, do 1850. godine, kao ratni trofeji istacane odsječene turske glave. Kasnije je pretvorena u zvonik sa kojeg se oglašavalo zvono za velike praznike i pozdravljali počasni gosti. Srušena je 1938. godine, kada je na stijeni u blizini ozidana manja kula-zvonara.

Biljarda

Zgrada koju je Petar II Petrović Njegoš sagradio 1838. godine kao svoju rezidenciju, za potrebe Senata i državne administracije, u početku je nazivana „nova kuća“, da bi ubrzo dobila ime „Biljarda“. Tako je nazvana po prvom biljaru koji je Njegoš donio u Crnu Goru i koji je bio smješten u jednoj od prostorija.

Sve državne institucije do tada su bile smještene u prostorima Cetinjskog manastira.

Njegoš je Biljardu sagradio od novčane pomoći koju je dobio u Rusiji 1837. godine, a plan za nju je uradio ruski pukovnik i diplomata Jakov Nikolajevič Ozereckovski. Izgrađena je kao utvrđeni zamak, sa jako izraženim fortifikacionim karakterom. Kompleks Biljarde čini zgrada veoma izdužene osnove, sa dva kraća simetrična bočna krila, sa čije se prednje i zadnje strane pruža dvorište ozidano visokim kamenim zidom i četiri kružne odbrambene kule na sva četiri ugla. Dvorište je približno kvadratne osnove, a unutar njega se nalaze tri bunara, staze i zelenilo. Sama zgrada ima prizemlje i sprat i četvorovodan krov. Krov je bio pokriven olovom koje je skinuto za pravljenje kuršuma u hercegovačkom ustanku 1875. godine. Biljarda je sve do 1867. godine služila kao dvorska rezidencija crnogorskih vladara, Njegoševih nasljednika, knaza Danila i knjaza Nikole. Pored toga u njoj su do 1910. godine bile smještene razne državne institucije i ministarstva. Jedno vrijeme u Biljardi je, nakon seljenja iz Manastira, bila smještena i Njegoševa štamparija. Biljarda je posebno vezana i za rad prosvjetnih institucija – u njoj su bile smještene Gimnazija i Bogoslovija, a kraće vrijeme i Djevojački institut. Uz sve to ona je u vrijeme Njegoša i knjaza Danila imala i funkciju najveće

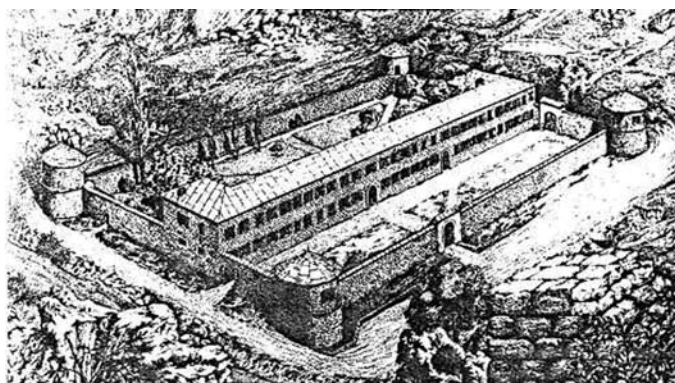

crnogorske muzejske riznice, u kojoj su se sem najvrijednijih crkvenih predmeta u posebnoj prostoriji izlagali i ratni trofeji. Oni su krajem osamdesetih godina XIX vijeka preseljeni u muzej vojnih trofeja u zgradi Laboratorije.

Biljarda je tokom vremena, a naročito u prvoj polovini XX vijeka, pretrpjela više radikalnih izmjena.

Tokom Prvog svjetskog rata za vrijeme okupacije Austrougari su svoju vojnu komandu smjestili u Biljardi. Iz vojno-strateških razloga, zbog boljeg sagledavanja teritorije Crne Gore 1916. godine je u južnom dijelu dvorišta Biljarde napravljen Reljef Crne Gore. Reljef je urađen malterom, u razmjeru 1:10000, sa dosta velikom preciznošću. Na izradi Reljefa je radila grupa austrougarskih vojnih ekperata, kao i crnogorski vajar Marko Brežanin iz Spiča, tada zarobljenik. Reljef je zaštićen paviljonom bazilikalne forme, sa metalnom konstrukcijom i staklom.

Rekonstrukcija kojom su vraćene sve četiri kule i ogradni zid izvedena je 1951. godine, tokom proslave stogodišnjice Njegoševe smrti. Tada je u Biljardi formiran Njegošev muzej.

Biljarda prema graviri V. Slavika (knjiga Dušana i Uroša Martinovića, Cetinje – spomenici arhitekture)

Zgrada Senata

Sredinom XIX vijeka za potrebe Senata podignuta je zgrada koja se nalazila na početku Dvorske ulice, preko puta Dvora kralja Nikole. Zgrada Senata je bila jedna od najstarijih cetinjskih kuća, tipična stambena kuća sa prizemljem i spratom, pokrivena trovodnim krovom. Srušena početkom 1939. godine, da bi se obezbijedio veći prostor za plato na kome je trebao da se postavi spomenik kralju Aleksandru I Karađorđeviću.

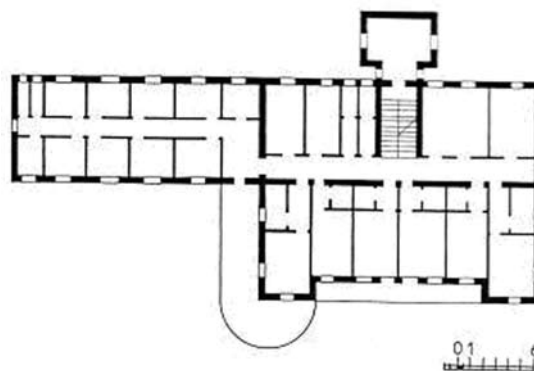
Lokanda

Dokumenta nas vraćaju u godinu 1864, u vrijeme kada vlada veliko interesovanje za posjetu Cetinju. Postojećim ugostiteljskim kapacitetima-hanovima nijesu mogle biti zadovoljene potrebe smještaja gostiju, tako da je bilo neophodno podizanje prvog javnog objekta-hotela, nazvanog "Lokanda". Ona je ubrzo postala stjeciste mnogih poznatih domaćih i inostranih ličnosti, a pružala je niz aktivnosti za zabavu i razonodu. U njoj se igrao bilijar, sah, karte, organizovale su se igranke, maskenbali, zabave rezervnih oficira, doćeci Nove godine, izbor mis Crne Gore...Usluga u hotelu je pružana na šest jezika, a prodavale su se italijanske, grčke, njemacke, ruske i srpske novine.

Svojom arhitekturom, "Lokanda" je predstavljala sinonim cetinjskog ugostiteljstva, a svojim sadržajem i ambijentom, znacajnu komponentu intimne atmosfere grada. Tokom vremena, u njoj se stvorio krug nacionalne omladine, koju su sacinjavali na strani skolovani Crnogorci, otmeniji građani i stranci nastanjeni na Cetinju, i može se reci da je Lokanda bila jedna od stjecišta svih intelektualnih snaga Crne Gore, iz kojeg se

razvijala crnogorska politicka, demokratska, nacionalna i knjizevna misao. Kasnije oblikovana, markantna pozicija sa atraktivnim parkovskim zaledjem, danas je upraznjeni plato, rem-iniscencija na prvi savremeni hotel u Crnoj Gori, prvu modernu profanu građevinu na Cetinju i prvi simbol gradjanskog Cetinja. U Lokandi je u prvoj deceniji XX vijeka bilo smješteno diplomatsko predstavništvo SAD. Objekat je srušen nakon zemljotresa iz 1979. godine.

Lokanda, na fotografiji iz 1864. godine i osnova zgrade iz knjige D. i U. Martinović, Cetinje – spomenici arhitekture)

Laboratorija

Na Cetinju je 1865. godine izgrađena prva zgrada vojne industrije, nazvana Laboratorija („Labatorija“). Zgrada je izgrađena novcem koji je srpski knez Mihailo Obrenović u te svrhe dao Crnoj Gori, na tadašnjoj periferiji grada, u podnožju Škrke. U njoj je izrađivana municija i popravljano oružje za potrebe crnogorske regularne vojske i do 1910. godine proizvedeno 4,5 miliona fišeka od olova i baruta za dvije vrste pušaka.

Uz manje adaptacije, zgrada Laboratorije je 1953. godine iskorišćena za prvi proizvodni pogon novoformirane fabrike „Obod“. Nekoliko godina kasnije zgrada je srušena zbog razvoja i modernizacije fabrike.

Dvor kralja Nikole

Prve godine vladavine knjaza Nikole, obilježio je i početak izgradnje Knjaževog dvora (1863), koji je inicijalno bio namijenjen udovici knjaza Danila-knjaginji Darinki. Međutim, 1867 godine, knjaz Nikola iz Biljarde seli svoju rezidenciju u novi objekat. Tokom vremena, zgrada je pretrpjela izvjesne izmjene, a današnji izgled nosi iz 1910 god.

Dvor je lociran u ondašnjoj Dvorskoj ulici (danas na Dvorskom trgu), u neposrednoj blizini Cetinjskog manastira, Čipura i Njegoševe Biljarde, a naspram objekata u kojima su kasnije bila smještena Srpsko i Bugarsko poslanstvo. Sjevernom partijom je okrenut prema trgu, dok njegovo zaleđe čini parkovski prostor. Stražnju fasadu krasi komforno stepenište, koje je otvorena veza između objekta, vrta i gradskog parka. Objekat ima mirne fasade bez ukrasa, rasčlanjene jednostavnim pravougaonim otvorima. Zatvoreni trijem sa natkrivenim balkonom na prvoj etaži i grbom Petrovića u timpanonu, akcentira glavnu fasadu i čini da objekat odiše neoklasicizmom.

Dvor, kao centar moći, bio je središte političkih i kulturnih dešavanja u Crnoj Gori. Od 1926. godine je u funkciji muzeja.

III. ARHITEKTURA OD 70-TIH GODINA XIX VIJEKA DO PRVOG SVJETSKOG RATA

III.1. Razvoj grada od 70-tih godina XIX vijeka do I Svjetskog rata

U ovom periodu dolazi do novog razvoja grada, naročito intenziviranog nakon Berlinskog kongresa, te se uz izgradnju reprezentativnih objekata i uvođenje evropskog duha kompletira urbanističko-arhitektonska struktura Istorijskog jezgra.

III.2. Urbanističko - arhitektonske vrijednosti

U mirnodopskom periodu sedamdesetih godina XIX vijeka Cetinje je dobija fizionomiju grada sa pravilnim urbanim razmještanjem kuća. Grad se intenzivno razvijao i jačao svoju ekonomsku i političku ulogu u Crnoj Gori. Godine 1868. imao je 80, a već 1872. godine 115 kuća.

Na osnovu urbanističkog plana Cetinja koji je 1875. god. uradio Spiridon Gopčević može se vidjeti da je grad počeo dobijati konture urbane sredine, te da su već izgrađeni javni objekti izvršili osnovno markiranje grada, što će imati uticaja na dalji tok njegovog razvoja. Već tada je Cetinje imalo 160 kuća. Takođe, može se uočiti da se grad razvija i sve više sredinom polja, nezavisno od starog jezgra. Grad se razvija planski po ortogonalnoj urbanoj šemi duž Katunske ulice kao osovine, dok su bočne ulice, koje su je sjekle pod pravim uglom i gradile mrežu ulica. Druga paralelna ulica Katunskoj je Bajova ulica, koja je sedamdesetih godina tek počela da se formira, i koja kasnije postaje druga okosnica u urbanoj ortogonalnoj matrici.

III.3. Javna arhitektura od 70-tih godina XIX vijeka do I Svjetskog rata

Poslije Berlinskog kongresa 1878. godine, kada Crna Gora postaje međunarodno priznata samostalna država, nastaje period naglog i ubrzanog razvoja Cetinja kao gradske aglomeracije. Težnja Cetinja da uhvati korak sa savremenim tokovima gradskog života ostalih evropskih prijestonica, uticala je na izgradnju mnogih javnih objekata. Poslije Berlinskog kongresa mnoge diplomatske misije dolaze na Cetinje i iznajmljuju najbolje stambene kuće u Dvorskoj i Katunskoj ulici za svoja predstavništva, a krajem XIX i početkom XX vijeka mnoge evropske države grade na Cetinju sopstvene objekte za svoje ambasade, izgrađujući ih na najljepšim gradskim lokacijama, u raznovrsnim arhitektonskim stilovima kao što su neobarok, klasicizam, secesija, moderna i dr. Veće zgrade ambasada imale su uređene vrtove, sportske terene za tenis, a sve u namjeri da se postigne društveni prestiž i evropski stil života.

Najznačajnije javne građevine iz ovog perioda su:

Djevojački institut, Bolnica Danilo I, Pozorište Zetski dom, Plavi dvorac, Vojni stan, spomenik vladici Danilu na Orlovom kršu, Vladin dom, Crnogorska banka, Austrougarsko poslanstvo, Tursko poslanstvo, zgrade Električne centrale, dvorska crkva na Čipuru, Apoteka, Katolička crkva sv Antuna Padovanskog, Kapela na Novom groblju, te parkovi- Gradski i Dvorski.

Vladin dom

Godina je 1910. Jedna od najznačajnijih u istoriji Crne Gore. I dok se uveliko pripremala proslava jubileja pedesetogodišnjice vladavine knjaza Nikole i proglašenje Crne Gore za kraljevinu, arhitekta Koradini završava treće reprezentativno javno zdanje na Cetinju, poznato pod nazivom Vladin dom. Sagrađen za nepunu godinu dana, prevashodno za potrebe crnogorske vlade, objekat je postavljen na razmeđu urbanog tkiva i stjenovitog cetinjskog pejzaža: frontalno - artikulisana gradska vizura, u zaleđu duboki sjenopadi obližnjih brijegova, Orlov krš, Manastir sa Tabljom i "novom džadom".

Monumentalnost, voluminoznost i reprezentativnost, karakteristike su ovog zdanja, koje simboliše vrhunac moći ondašnje države. Kroz objekat koji je građen u armiranom betonu i formiran od četiri spratna krila u čijem je nukleusu atrijum, Koradini je izrazio usklađenu cjelinu oblika, sklonost i ukus. Markacija glavne fasade, pomjeranje vertikalne i isticanje njenog središnjeg dijela sa prostranim trijemom i svečarskim balkonom sa balustradom, izvijeno pročelje, prožimanje sa skulpturom, korišćenje klasičnih formi, stubova, lukova, zabata, sklonost ka grandioznom, odlike su baroka, koji nije samo stil, već stav prema životu i umjetnosti. Skulpturalnim završetkom pročelja u vidu orla, simbola pobjede, snage, autoriteta, kraljevskog dostojanstva, Koradini zaokružuje svoje angažovanje na cetinjskim javnim objektima iz vremena belle époque, koji je danas u funkciji muzeja.

Nakon proslave jubileja pedeset godina vladavine knjaza Nikole i proglašenja Crne Gore za kraljevinu, brojnim posjetama putopisaca, slikara, muzičara, arhitekata, novinara..., intenzivira se slika minijature evropske prijestonice, koja je kroz nasljeđe i novija arhitektonska rješenja formirana kao panoptikum stilova, jedinstvena u dobro komponovanim kontrastima urbanog i prirodnog pejzaža.

Djevojački institut

Godine 1871, u neposrednoj blizini hotela Lokande, izgrađena je prva moderna školska zgrada u Crnoj Gori za potrebe "Djevojačkog instituta carice Marije Aleksandrovne", koja je bila donator izgradnje objekta i finansirala njegov rad sve do njegovog ukidanja, 1913. godine. Forma objekta, ponikla je iz veće lokalne kuće. Građen od kamena, svojim, za to vrijeme impozantnim dimenzijama i ugledom koji je uživao, objekat je plijenio pažnju i izvan granica Crne Gore. Institut su pohađale djevojke iz uglednih crnogorskih porodica i iz inostranstva. Tokom vremena zgrada je pretrpjela brojne sanacije i adaptacije. Vrijednost objekta sadržana je u njegovoj istorijskoj, kulturnoj i prosvjetnoj ulozi, a sa ove vremenske distance, možemo reći da je Institut jedan od najrespektovanih srednjih ženskih učilišta kod Južnih Slovena.

Bolnica Danilo I

Još od vremena knjaza Danila na Cetinju su boravili ljekari iz inostranstva, uglavnom Francuzi. Međutim, u drugoj polovini XIX vijeka Cetinje dobija još jedan novi sadržaj - bolnicu "Danilo I", objekat prilično jednostavan, najprije poznat po svojoj namjeni. Sagrađena po planu dvorskog ljekara G. Frilley-a 1873. godine, to je bila prva i zadugo jedina bolnica u Crnoj Gori.

Apoteka

Godine 1878. otvorena je i prva državna apoteka u Crnoj Gori, najprije državno a potom privatno vlasništvo Hercegovca Jova Dreča. Njen posljednji vlasnik Krsto Matanović - Čeklić preselio ju je u svoju jednostavnu spratnu kuću u Njegoševoj ulici. To je i danas tipična cetinjska stambena kuća u uličnom nizu, sa prizemljem i spratom. Enterijer apoteke sa drvenim policama, prodajnim pultom, natpisima ljekova na policama i ladicama od keramičkih elipsastih pločica, mermernim podom i u sve drugo je autentično iz tog vremena.

Zetski dom

Berlinski kongres iz 1878. godine Crnoj Gori je donio državni suverenitet. Ovaj značajan istorijski trenutak se posebno snažno reflektovao na Cetinje, koje se intenzivno razvija i teritorijalno uvećava. Tih godina broj stanovnika raste, formira se i izvjestan intelektualni potencijal, koji treba umjetnički doživljaj, a djelimično ga zadovoljava preko Cetinjske čitaonice, u okviru koje je formirana muzička i pozorišna sekcija, iz koje nastaje i organizuje se muzički i pozorišni život grada. Pozorišne predstave su igrane u Dvoru ili privatnim kućama i naročito u dvorskoj bašti.

Kada je 1883. godine osnovano prvo Dobrovoljno pozorišno društvo (koje je najprije radilo u okviru Cetin-

jske čitaonice), sazrela ideja o podizanju zgrade za potrebe pozorišta i drugih kulturnih institucija, krenula je u realizaciju. Izgradnja "Zetskog doma" započela je 1884. god, po projektu trogirskog inženjera Josipa Slade Šilovića. Godine 1888. počinje njegova pozorišna funkcija, iako je enterijer bio nedovršen. Objekat je završen 1896. godine i nazvan je Knjaževsko crnogorsko pozorište. U njemu osim domaćih programa gostuju i putujuće pozorišne trupe. Tokom vremena, objekat je pretrpio niz izmjena. Prostorna koncepcija pozorišta je trobrodna, a ogleda se u njegovoj formi i u unutrašnjoj organizaciji prostora. Čeona fasada je riješena u vidu trijema, sa tri vitka lučna otvora, iznad kojeg je terasa. Jednostavnošću fasada, frizom lučnih prozora, diskretnom profilacijom krovnog vijenca, stamenom postamentnom soklom i posebno svečarski reprezentativnom atikom, sa izrazitom likovnom čistotom, objekat odaje neoromanski arhitektonski izraz. Podizanjem " Zetskog doma", prvog kulturno-multidisciplinarnog objekta i ujedno prve pozorišne zgrade u Crnoj Gori, stvoreni su zametak crnogorske prosvijećenosti i preduslovi za institucionalni razvoj kulture. Danas, "Zetski dom" je samo jedna u nizu cetinjskih zgrada iz vremena belle epoque, koje svjedoče o kulturnom i opštedruštvenom ambijentu prijestonog grada.

Plavi dvorac

Na izmaku XIX vijeka, 1894. godine, započela je izgradnja rezidencije prijestolonasljednika Danila. Pažljivo odabrana mikrolokacija, koja je objekat predviđela u ansamblu parkovskih prostora, samo je jedna od vrijednosti ovog skladnog zdanja.

Fasade spratnog objekta sa mansardom, oživljene su udvojenim pilastrima sa korintskim kapitelima, a njihov pravilan raspored izražava simetriju. Glavna fasada sa odmjerenim odnosom horizontalno–vertikalno (vijenac, balkon na prvoj etaži, izraziti sims, osam pari pilastera), raščlanjena je na šest polja. U unutrašnjost objekta vodi komforno-polukružno stepenište, a svojom ljepotom izgleda izdvaja se sala na spratu, sa stropnom štukaturom.

Direktni kontakt sa vrtom, na koji se nadovezuje gradski park, ostvaren je stražnjim stepeništem sa naglašenim gelenderom. Po svojim arhitektonskim karakteristikama, objekat ima obilježja ampira. Njegovo istorijsko značenje, osnaženo je arhitektonskim kvalitetom i ambijentalnim vrijednostima objekta. Tokom vremena, zgrada je služila različitim potrebama, a bila je i u funkciji galerijskog prostora i poslovnih prostorija likovne manifestacije "Cetinjskog bijenala".

Vojni stan

Godine 1896. na Obilića poljani je završen "Vojni stan", objekat za potrebe smještaja stalne formacije crnogorske vojske, čiji je arhitektonski izraz podređen namjeni jer funkcionalnost ima primarni značaj. Danas, objekat se koristi za potrebe javnog servisa, preduzetništva, ugostiteljstva, sporta, kulture.

Crkva na Čipuru

Na temeljima Crnojevića manastira iz 1482 godine knjaz Nikola je 1886 godine podigao crkvu posvećenu Rođenju Bogorodice. Međutim, zbog loše izvedenih građevinskih radova, crkva je ubrzo srušena. Godine 1890. za izgradnju crkve koja nosi izgled iz tog vremena, knjaz Nikola je angažovao Miloša Lepotića. Građena je od finih, bijelih tesanika, jednobrodna, sa trodjelnim zvonikom na preslicu. Iz krovne konstrukcije izranja četvrtasto postolje, koje nosi poligonalnu kupolu. Zapadnu fasadu krasi kamena dekorativna rozeta, ispod koje je kamena ploča sa ktitorskim natpisom.

U unutrašnjosti je sačuvan ikonostas, rađen u pet zona. Na carskim dverima, predstavljeni su svetitelji u medaljonima i scena Blagovijesti. U poljima obrazovanim od fino duborezanih, pozlaćenih tordiranih stubića, smještene su stojeće figure svetitelja. Predela su floralno dekorisana, a završna zona je data u vidu krsta sa Bogorodicom i Sv. Jovanom. Ikonostas je rad petrogradskih zografa sa kraja XIX vijeka.

U crkvi su pohranjeni posmrtni ostaci kralja Nikole i kraljice Milene, preneseni 1989.godine iz San Rema. Crkva je vjerski aktivna.

Crkva sv. Antuna Padovanskog

Zahvaljujući donatorima, među kojima su bili knjaz Nikola, italijanska kraljica Jelena, papa Lav XIII, te biskup Štrosmajer, za potrebe stanovništva katoličke vjeroispovijesti, na Cetinju je 1901. godine započela izgradnja župničkog doma i crkve posvećene Sv. Antunu Padovanskom, po projektu arhitekta Koradinja, koji je crkvu zamislio kao jednobrodnu građevinu sa transeptom i pripratom. Orijentisana je u pravcu zapad-istok. Na sjevernom zidu se nalazi vitraž sa predstavom patrona crkve. Završena je 1912. godine. U unutrašnjosti je očuvan mermerni oltar, prenesen iz kapelice Austrougarskog poslanstva. Crkva je aktivna i u njoj službuje Franjevačko sestrinstvo. U ondašnjoj Crnoj Gori to je bila jedina katolička crkva, čime se izražava i njena vrijednost.

Skulpturalni spomenici

Mauzolej vladike Danila je prvi sačuvani javni spomenik na Cetinju. Saglediv sa svih rakursa, Orlov krš sa mauzolejom dominira Cetinjskim poljem.

U vrijeme pripreme proslave dvjestogodišnjice vladavine dinastije Petrović-Njegoš i odluke o podizanju spomenika vladici Danilu, u "Glasu Crnogorca" iz 1893. godine, raspisan je konkurs za idejno rješenje spomenika, za koji je, usled finansijskih ograničenja, ocijenjeno kao najprihvatljivije, rješenje knjaginje Jelene. Maketu spomenika uradila je knjaginja Jelena, a na izradi su sarađivali francuski arhitekta Fruše, vajar Votijer i inženjer Andrija Radović - rukovodilac radova. Završen je 1897. godine. Čini ga sarkofag na podijumu, na čijoj je ploči predstavljen skiptar. Postavljen na istoku, aplicirani bronzani medaljon sa likom knjaza Danila u profilu, djelo je francuskog vajara Pola Votijera. Zapad je označen krstom oblika trolista, sa u reljefu datim simbolima jevanđelista. Iznad sarkofaga uzdiže se baldahin.

Na platou ispred Vlaške crkve, u neposrednoj blizini zgrade bivšeg Francuskog poslanstva, podignuta je 1939. godine, "**Vila**", monumentalni, memorijalni spomenik, istaknutog crnogorskog vajara Rista Stijovića, posvećen potopljenim dobrovoljcima kod Medove.

Centrom skvera Dvora kralja Nikole dominira monumentalni **spomenik rodonačelnika Cetinja, Ivana Crnojevića**, rad vajara Anta Gržetice iz 1983. godine.

Na Lovćenu - na Jezerskom vrhu, na visini od 1660 m, odakle puca pogled na reljefnu sliku Crne Gore, nalazi se **Mauzolej Petra II Petrovića Njegoša**. Podignut je 1974. godine po nacrtu Ivana Meštrovića, nakon mučnih istorijskih zbivanja - rušenja i obnavljanja Njegoševe kapele.

INOSTRANA POSLANSTVA NA CETINJU

Odmah nakon Berlinskog kongresa i uspostavljenih diplomatskih odnosa sa velikim brojem evropskih zemalja i SAD, Cetinje ulazeći u "belle epoque" doživljava ubrzani arhitektonski i kulturološki procvat. Osim novog izgleda, diplomatija je Cetinju donijela i novi način društvenog života. Grad je počeo da poprima karakteristike evropske metropole, pa je knjaz Nikola 1896. godine, objavio da će Cetinje trajno ostati prijestonica Crne Gore.

Započete su aktivnosti na gradnji poslanstava. Namjenski, za potrebe poslanstva, objekat je najprije podigla Austrougarska, potom Rusija, Italija, Francuska i Velika Britanija, dok su za potrebe svojih predstavništva Srbija, Turska, Grčka, Bugarska, Njemačka i Belgija iznajmljivale uglavnom jednostavne-obične cetinjske kuće, na dobrim lokacijama u blizini Dvora. Tako je Grčka najprije iznajmljivala kuće u Katunskoj ulici, Bugarska u Dvorskoj - kuću vojvode Iva Radonjića, Njemačka kuću Jovana Milunovića-Pipera, dok je Belgija imala počasnog konzula gospodina Vuka Vuletića, čija je kuća bila takođe u blizini Dvora. Danas ti objekti su u funkciji: objekat bivšeg Bugarskog poslanstva sa komfornom baštom ima ugostiteljski sadržaj (Gradska kafana), zgrade bivšeg Njemačkog poslanstva i Belgijskog konzulata služe za stanovanje.

Austrougarsko poslanstvo

Nakon odobrenja knjaza Nikole za otkup zemljišta, krajem XIX vijeka (1896. godine), započela je izgradnja Austrougarskog poslanstva, po projektu trogirskog inženjera Josipa Slade Šilovića. Lociran na kraju Bajove ulice, objekat je završen 1898. godine. Gradjen je od kamena sa snažnom soklom i naznačenim okoprozornicima. Fasade objekta su rasčlanjene prozorima i portalima, sa akcentom na glavni, koji je dat u vidu trijema sa tri lučna otvora i lođom na prvoj etaži. U sklopu poslanstva podignuta je i rimokatolička kapela, sa neoromanskom zapadnom fasadom, u čijem je centru okulus, nadvišen lučnim nišama sa skulpturama Bogorodice i arhanđela, ispod kojih teče dekorativni friz krovnog vijenca. Na sjevernoj fasadi se nalaze dva neogotička prozora. Voluminoznost, odnos puno-prazno i obrada fasada, tvore arhitektonski sklad, koji je u korelaciji sa funkcionalnošću objekta. U sastavu prostrane parcele, koja je definisana parapetnim zidom i ogradom od kovanog gvožđa, nalazi se tenisko igralište.

Za potrebe Austrougarskog poslanstva zgrada je služila do Prvog svjetskog rata, a danas je koristi Republički zavod za zaštitu spomenika kulture.

Rusko poslanstvo

U osvit XX vijeka (1900. godine), Rusko Imperatorsko Upraviteljstvo donosi odluku o podizanju zgrade za smještaj svog poslanstva u Crnoj Gori, a ondašnji ministar Konstantin Arkadijevič Gubastov bira lokaciju koju, ukazom iz maja mjeseca iste godine, knjaz Nikola poklanja Rusiji. Objekat je podignut po projektu italijanskog arhitekte Koradinija i useljen 1903. godine, kojom prilikom je upriličena svečanost.

Pretenciozna mikrolokacija, ovjenčana zgradom Djevojačkog instituta, bolnicom Danilo I i pozorištem Zetski dom, implicirala je voluminoznost i raskoš. Objekat je smješten u prostranom vrtu, opervažen ogradom i kapijom od kovanog gvožđa, sa dvijema stražarskim kućicama. Horizontalna podjela po etažama je naglašena kordon vijencem i profilacijom, dok je vertikalna postignuta fasadnim stupcima i flankiranjem mansarde nukleusa ispuštenim krovom. Time je postignuta uravnoteženost i skladnost zdanja.

Na glavnoj fasadi skoncentrisan je sav ukras, dok su ostale prilično jednostavne, rasčlanjene dvokrilnim prozorima i bez ukrasa. Štukatura glavne fasade kon alegreca, sa baroknim motivima girlandi, palmeta i mansardnim okulusima, korespondira sa enterijerom, koji doprinosi sveukupnom utisku raskošnosti. Barokno stilsko obilježje, Rusko poslanstvo čini jednom od najraskošnijih cetinjskih zgrada, a objekat predstavlja reprezentativno zdanje cetinjske arhitekture iz vremena belle epoque.

Za potrebe poslanstva zgrada je služila do 1915. godine, a danas je u njoj smješten Fakultet likovnih umjetnosti.

Italijansko poslanstvo

Godine 1905. počela je izgradnja Italijanskog poslanstva, koje je smješteno na sjevero-zapadnom ulazu u grad, na raskršću puteva Cetinje-Lovćen, Cetinje-Njeguši-Kotor.

Objekat je građen po projektu arhitekte Koradinija. Ovdje, za razliku od zgrade Ruskog poslanstva, Koradini pribjegava mirnijem arhitektonskom izrazu, kon gravita. Objekat karakterišu mirne fasade, sa ritmički raspoređenim prozorskim otvorima. Markirana je ulazna partija, data u vidu trijema, iznad kojeg je prostrani, svečani balkon. Diskretnu i rafiniranu eksterijersku dekoraciju, koju čine fino izvedeni okoprozornici, upotpunjuje naglašeni krovni vijenac. Prostrani holovi enterijera sa tavanicama u štukaturi, djeluju raskošno i doprinose utisku svečanosti. Korelacija objekta, prostranog parkovskog prostora, teniskog igrališta i kultivisanih zelenih površina, upotpunjuje vizuru i gradi svojevrsnu ambijentalnu cjelinu.

Za potrebe poslanstva zgrada je služila do 1916. godine, a danas je u njoj smještena Centralna narodna biblioteka "Đurđe Crnojević".

Francusko poslanstvo

U vrijeme kada su Austrougarska, Rusija i Italija izgradile objekte za svoja diplomatska predstavništva i kada je Cetinje uveliko uživalo poštovanje ostalih evropskih prijestonica, Francuskoj je odlukom opštinskog odbora darovano zemljište za izgradnju poslanstva. Zgrada je završena 1910. godine, uoči proglašenja Crne Gore za kraljevinu. Prestiž u velelepnosti i raskošu cetinjskih diplomatskih predstavništva i zadovoljenje potrebe za kvalitetnom prezentacijom, Francuska je obezbijedila odabirom markantne lokacije i angažovanjem svjetski poznatog arhitekta Ogista Perea, koji se smatra pokretačem i osnivačem avangardnog pokreta u arhitekturi i umjetnosti uopšte.

Locirano u Katunskoj, danas Njegoševoj ulici, u neposrednoj blizini nekadašnje Crnogorske banke, zbog svoje stilske čiste i jasne odrednice, arhitektonske, istorijske i ambijentalne vrijednosti, Francusko poslanstvo je možda najvredniji objekat na Cetinju.

Iako je atraktivnim rješenjem akcentirana čeonu fasada - u vidu konveksnog ulaza nad kojim dominira balkon, maštovitošću i ljepotom izrade ni ostale ne zaostaju za njom. Pere traži različite boje i slaže ih po principu harmonije i kontrasta. U unutrašnjosti, očuvano je poluzavojno armirano stepenište i devet fino dizajniranih kamina.

Vrijednost objekta očituje se u njegovom istorijskom značenju, upotrijebljenom materijalu, arhitektonskom rješenju i likovnosti, gdje je, komponovanjem krovnih prozora i dimnjaka, obradom fasada sa smjelom kombinacijom materijala, grubog kamena u sokli, rustičnog betona i dekorativnih polihromnih keramičkih pločica, ovaj objekat, prvi na Cetinju, izrazio jasne stilske odlike savremenog stila-secesije. Duž objekta i pripadajuće mu parcele teče ogradni zid, kombinovan sa elementima od kovanog gvožđa.

U zgradi je Francusko diplomatsko predstavništvo bilo smješteno do 1916. godine, a danas je koristi Centralna narodna biblioteka "Đurđe Crnojević".

Englesko poslanstvo

Začetak druge decenije XX vijeka, obilježila je izgradnja još jednog, istorijski značajnog objekta, koji je za diplomatske potrebe Velike Britanije sagrađen 1912. godine. Otkupljena parcela, sa vanrednom mikrolokacijom - glavna ulica i centar obruča znamenitih zdanja, izrazila je interes i respekt prema Crnoj Gori.

Za izradu projekta, Velika Britanija je angažovala engleskog arhitektu Hartija, koji je, u duhu engleskog tradicionalizma, objekat "vidio" kao engleski ljetnikovac. Jednostavna i mirna, spratna zgrada sa trijemom i karakterističnim niskim parapetnim zidom sa ogradom od kovanog gvožđa, sprijeda kultivisanom zelenom površinom, prostranim vrtom i gradskim parkom u zaleđu, svojim izrazom, približila se cetinjskoj profanoj arhitekturi i uklopila u ambijent podlovcenskog pejzaža. Danas je u njoj smještena Akademija muzičkih umjetnosti.

Srpsko poslanstvo

Srpsko poslanstvo je prvobitno bilo smješteno u kući Jova Milunovuća (Pipera), u Katunskoj ulici. Do preseljenja u kuću Gavra Vukovića došlo je 1907. godine, a 1909. godine tadašnje srpsko diplomatsko zastupništvo izdiže se na stepen poslanstva, i u istoj zgradi ostaje do njegovog zatvaranja, 1915. godine, pred ulazak austrougarske vojske u Cetinje. Radi se o jednostavnom pravougaonom objektu sa spratom i potkrovljem, tipičnoj cetinjskoj kući onog vremena, jednostavnom obradom i omalterisanim fasadama. Danas je u zgradi smješten Etnografski muzej.

Tursko poslanstvo

S početka 80-tih godina XIX vijeka, sagrađena je kuća vojvode Maša Vrbice, u centru Istorijskog jezgra. Godine 1888. turski izaslanik Dževat-paša, piše knjazu Nikoli zamolnicu za otkup ove privatne kuće, a za potrebe

turskog poslanstva. Odobreni otkup, označio je i početak sticanja prava vlasništva nad nepokretnostima u Crnoj Gori. Kuća, jednostavan objekat pravougaone osnove, na sprat, skromnog enterijera, korišćena je za potrebe Turskog poslanstva do 1912. godine. Danas je u njoj smještena Akademija dramskih umjetnosti.

III.4. Stambena arhitektura od 70-tih godina XIX vijeka do Prvog svjetskog rata

Jačanje političke uloge Crne Gore u regionu uticalo je na ekspanziju u stambenoj izgradnji, kao i na povećanje broja stanovnika. Sedamdesetih godina XIX vijeka počinje na Cetinju izgradnja većih i savremenijih kuća, za razliku od dotadašnjih prizemnih, pretežno pokrivenih slamom. Novi koncept izgradnje gradskih stambenih kuća bio je sa prizemljem i spratom, gdje je prizemlje često namijenjeno za trgovače radnje, a sprat za stanovanje. Krajem XIX vijeka dolazi do izmjene u organizaciji stambene kuće, u skladu sa potrebama proevropskog stila života, koji se tada gajio na Cetinju. Mnoge kuće uvode salon za goste, a potkrovlja se iskorištavaju za stambeni dio (po pravilu za spavaće sobe). Počinje i socijalno raslojavanje. Tako je u Dvorskoj ulici živjela vladarska porodica i više državno činovništvo, dok su u Katunskoj ulici bile diplomatske misije i njihovi službenici, ostale činovničke i vojvodske porodice, neke državne ustanove i dućani sa trgovačko-zanatskom populacijom.

Početak XX vijeka graditeljska ekspanzija na Cetinju se nastavlja još jačim intenzitetom, tako da grad 1909. godine ima 500 kuća i 5895 stanovnika. Da bi se uveo red u građenje kuća u gradu, Ministarstvo unutrašnjih djela je 1911. godine izdalo Uputstvo za građenje kuća koje je predstavljalo prvi zakon i skup normi u građevinarstvu Crne Gore. Pored izgradnje rezidencijalnih zgrada, mnoge privatne kuće se uljepšavaju što je doprinijelo novom urbanom izgledu Cetinja. Tako su na Cetinju nastala četiri tipa gradske stambene kuće, koji su do danas očuvani i formirani kao tradicionalan koncept: prizemna kuća, prizemna kuća sa potkrovljem, spratna kuća i spratna kuća sa potkrovljem.

Kuće su građene u pravilnom uličnom nizu u ortogonalnoj urbanoj matrici, sa mrežom gradskih ulica formirajući zatvorene urbane blokove u čijoj unutrašnjosti su dvorišta. Dvorišta su ograđena kamenim zidom srednje visine u kome su izgrađeni pomoćni objekti, kao što su ostave, kupatila, kuhinje, rezervoari za vodu, čime je dvorište bilo aktivni učesnik u svakodnevnom životu građana. Pošto je kuća građena u uličnom nizu u kuću se ulazi direktno sa ulice, odnosno trotoara. Podužni hodnik u kući povezuje ulazni dio sa ulice i dvorište, što znači da je organizacija kuće na Cetinju: ulica-kuća-dvorište.

U vrijeme kada se Crna Gora proglašava za kraljevinu, a inostrane arhitekте završavaju zgradu bivšeg Francuskog poslanstva i objekat Vladinog doma, Cetinje se obogaćuje porodičnim kućama, koje predstavljaju statusne simbole.

Na samom izmaku vijeka **Miloš Lepetić**, već afirmisani neimar, započeo je izgradnju porodične kuće, koja se nalazi u neposrednoj blizini zgrade bivšeg Francuskog poslanstva, a naspram zgrade bivše Hipotekarne banke (danas zgrade Predsjednika Crne Gore). Objekat je građen pretenciozno, što se ogleda u pažljivom odabiru lokacije, dimenzijama i načinu gradnje, sa atributima koji su ga preporučili za zakup, najprije Poštansko-telegrafске "stacije", a potom Crnogorske banke, zbog čijih je potreba nadgrađen za jedan sprat. Kamena čeona fasada sa nadvratnicima, konzolama, zastakljenim balkonom sa balustrima na prvoj i balkonom na drugoj etaži, čini ovaj objekat reprezentativnim primjerkom cetinjske porodične kuće.

Riznici cetinjskih porodičnih kuća, osim Lepetićeve, pripadaju i kuća Vujovića, te dvije "vile" u kotidž stilu građene za dvije porodice tadašnjih poznatih cetinjskih doktora, dr Matanovića i dr Perazića, a po projektu engleskog **arhitekте Hartija**, koji je bio angažovan na izgradnji zgrade engleskog poslanstva. Svojim sklad-

nim i humanim dimenzijama, vješto komponovanim arhitektonskim elementima, kao i odnosom prema okolini i vrtom koji ih okružuje, ove vile izgledaju kao eksponati vrtne engleske arhitekture izgrađene u stjenovitom crnogorskom području.

Kuća Vukotića i **Đukanovića** –podignute u isto vrijeme, predstavljaju dragocjene primjerke cetinjskih stambenih zgrada. Kuća Vukotića je podignuta 1910. godine, naspram zgrade bivšeg Francuskog poslanstva, u neposrednoj blizini porodičnih kuća Lepetića, Đukanovića i Vujovića. Građena je po projektu inženjera **Jovana Maguljanija**. U osnovi ona je kvadrat, u prostoru kocka, sa naglašenom osom simetrije i podjednako izražajnom soklom i atikom sa okulusima. Maksimalna pročišćenost sa jednostavnim vijencima, ostavlja utisak snage i jedinstva. Međuspratne konstrukcije kuće su izvedene od armiranog betona. Njenu vrijednost, čini i to što se prvi put upotrijebljava armirani beton na Balkanu, u objektu stambene namjene, arhitektonskom sklopu i likovnim elementima, determinisanim stilskim avangardnim pokretom-kubizmom.

Sagrađena 1910. godine, **kuća Đukanovića** je građena po projektu vlasnika-inženjera **Marka Đukanovića**, pod uticajem, čini se, pariških vila. U osnovi, kuća je oblika kvadrata, dvoetažna sa tipičnom mansardom i viđenicama. Glavnu fasadu krasi veliki otvori, okoprozornici i prostrani trijem sa balkonom koji počiva na četiri stuba. Na frontovima stubova se nalazi po jedna figura sa svojim atributima, a grupno predstavljaju četvornu podjelu godine. Grupa figura godišnjih doba oslikava povratni ciklus životnih doba. Sve figure su rađene u betonu. Ljepoti palate posebno doprinose fine i lake ograde od kovanog gvožđa.

Cetinjski parkovi i zelene površine

Vladičina bašta i Učiteljsko dobro, locirani u delti nekadašnje rijeke Cetine do gradnje podvožnjaka predstavljali su sastavni dio Čipura, odnosno prostora Cetinskog manastira. Cio prostor je bio neizgrađen i pošumljen, dok su drvoredi između Čipura, Biljarde, Manastira i Vladičine vašte zasadjeni kasnije. U neposrednoj blizini Dvora Kralja Nikole u periodu između 1891. do 1894. uređena su dva gradska parka sa elementima vrtne arhitekture. Tako je Dvorski park urađen u francuskom, a Gradski park u engleskom maniru, ukupne površine 7 ha. Razdvojeni su Njegoševom ulicom. Zajedno sa Vladičinom baštom, Ljetnjom pozornicom, starim stadionom (staro igralište) i padinama Orlovog krša, predstavljaju neodvojivi segment zatečenih spomeničkih i ambijentalnih vrijednosti i integralni dio Istorijskog jezgra.

IV Arhitektura Istorijskog jezgra Cetinja u periodu između dva svjetska rata

Nakon ujedinjenja u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, 1918. godine, Cetinje ostaje administrativno sjedište Zetske oblasti, a podjelom kraljevine na banovine dobija status glavnog grada Zetske banovine. Prvi svjetski rat označio je kraj intenzivnog i naglog razvoja grada, perioda u kojem je kompletirano i urbanistički zaokruženo Istorijsko jezgro. Novi graditeljski zamah predstavlja gradnju reprezentativnih pa čak i monumentalnih javnih i stambenih objekata, ali i uređenje trgova, kao i postavljanje javnih spomenika. Iako su neki objekti predimenzionirani u odnosu na jednostavno urbano tkivo i skromne porodične kuće, te svojim dimenzijama narušavaju urbanu strukturu i postojeće prostorne odnose, ovaj period rezultira i stvaranjem grada sa evropskim karakteristikama.

U okviru samog Istorijskog jezgra nastalo je oko 80 građevina, među kojima su reprezentativno zdanje Banke uprave, Žandarmerijska stanica, Hipotekarna banka, škola „Njegoš“, hotel „Njujork“ i druge zgrade javne namjene. U urbanističkom smislu izgradnja Cetinja u ovom periodu se naslanja na postojeću urbanističku matricu oformljenu tokom prethodnih epoha. Za gradnju javnih objekata koriste se slobodne neizgrađene

parcele kojih je u tom periodu još bilo u užoj zoni Istorijskog gradskog jezgra. Izrada projekata povjeravana je najpoznatijim arhitektima tog vremena, kao što su **Nikolaj Krasnov, Dimitrije Leko, Gojko Tadić, Vukota Vukotić, Periša Vukotić i Bogdan Nestorović**, čija djela unose nove uticaje u arhitekturu Cetinja. U periodu između dva rata nastaju i prve moderne zgrade tog vremena kakve su dvije zgrade u neposrednoj blizini Vladinog doma. U isto vrijeme stambenim zgradama u nizu uobličene su tri strane Balšića pazara čiji izgled je, sa manjim izmjenama, sačuvan do današnjeg vremena.

Zgrada Banske uprave je projektovana prema projektu Nikole Krasnova na slobodnom prostoru između pozorišta "Zetski dom" i Učiteljske škole, a ima suteran, prizemlje i dva sprata a na glavnoj fasadi i treći sprat. Monumentalnih je dimenzija, zamišljena kao reprezentativno zdanje sa prostorijama grupisanim duž hodnika oko dva unutrašnja dvorišta. Glavni ulaz vodi prema vestibulu sa glavnim stepeništem. Fasade su zidane u kombinaciji elemenata zidanih u kamenu i malternih polja. Od drugog svjetskog rata do danas zgrada se koristi za potrebe Opštine (Prijestonice) Cetinje.

Na lokaciji između Dvora, Biljarde i Vladinog doma sagrađena je tridesetih godina prošlog vijeka, zgrada **Žandarmerijske stanice** u kojoj je danas smješten **Državni arhiv**. Postavljena je na uglu građevinskog bloka. Ima podrum, prizemlje, sprat i potkrovlje. Na zgradi je 1967. godine, prema projektu Vukote Vukotića dograđeno mansardno potkrovlje. Za potrebe Državnog arhiva zgrada je adaptirana 1980. godine.

Zgrada Crkveni sud je prema projektu Periša Vukotića podignuta u periodu između dva svjetska rata. Nalazi se u neposrednoj blizini Biljarde i zgrade Vladinog doma. Građena je u duhu neoromanike. Ima podrum, prizemlje i sprat. Pokrivena je četvorovodnim krovom. Prozori su komponovani u vidu bifora i trifora. Prizemlje je zidano kamenom. U okviru prizemlja prozori su kružni. Zgrada bivšeg Crkvenog suda danas se koristi za potrebe Bogoslovske škole.

Hipotekarna banka, djelo arh. Bogdana Nestorovića, podignuta je 1934-1936. godine u duhu eklekticizma. Ulaznu fasadu karakteriše visoko prilazno kameno stepenište sa statuama koje predstavljaju Crnogorku i Crnogorca u narodnoj nošnji. Zgrada se posle Drugog svjetskog rata koristila za upravnu zgradu elektroindustrije „Obod“ a danas za rezidenciju Predsjednika države.

Na prostoru između Bolnice i Vojnog stana izgrađena je 1934. godine, prema projektu arhitekta Periša Vukotića monumentalna zgrada **Osnovne škole „Njegoš“**. Zasnovana je na simetrično riješenoj osnovi u obliku slova U sa visinom od dvije etaže i četvorovodnim krovom. Fasade su obrađene kombinaciji elemenata od vještačkog kamena i malternih polja.

Zgrada hotela „Njujork“ sagrađena je tridesetih godina prošlog vijeka, na mjestu prve cetinjske kafane koja je tu radila od 1832. godine. U posleratnom periodu adaptirana je za potrebe pošte. U novije vrijeme sagrađeno je bočno krilo sa mansardnim potkrovljem. Dogradnja je izvedena prema projektu Vukote Vukotića.

Zgrada manjeg gradskog hotela - **Hotel „Beograd“** podignuta je tridesetih godina prošlog vijeka u okviru uličnog niza Vilsonove ulice. Po svojim karakteristikama predstavljala je primjer tipične stambene zgrade sa prizemljem, spratom i potkrovljem sa dva krovna prozora. Danas se koristi za stanovanje.

Zgrada gradskog hotela - **Hotel „Nikšić“** locirana u Bajovoj ulici, u blizini Zetskog doma predstavlja dio uličnog niza sa karakterističnom kolonadom kvadratnih stubova i uvučenim prizemljem. Danas se koristi za stanovanje.

Srpsko- albanska banka izgrađena je u Bajovoj ulici, preko puta Vlaške crkve tridesetih godina prošlog vijeka i predstavlja tipičnu cetinjsku gradsku kuću adaptiranu za potrebe banke. Objekat je manjih dimenzija, sa visokim prizemljem i potkrovljem, i tradicionalnim elementima arhitektonske plastike na malterisanim fasadama.

Stambena arhitektura

Pored javnih objekata u ovom periodu nastale su i brojne zgrade stambene arhitekture. Njihov položaj u okviru glavnih gradskih ulica i trgova dokumentuje intenzivni razvoj Cetinja, a arhitektonske karakteristike zgrada iz ovog vremena ilustruju težnju njihovih vlasnika za prilagođavanjem duhu postojećeg urbanizma. Zgrade su uglavnom spratnosti P + 1 +Pk, sa dvovodnim krovovima na kojima su karakteristični krovni prozori. Za razliku od dotadašnjeg vremena koje su karakterisale kamene fasade, zgrade su najčešće omalterisane. Čest motiv fasada su centralno postavljeni balkoni sa ogradama od kovanog željeza. Pored najčešćeg i najbrojnijeg tipa stambenih zgrada karakterističnih za ovaj period, na Cetinju se javljaju zgrade koje sobom donose moderni duh i arhitekturu svojstvenu urbanitetu razvijenijih evropskih sredina.

Kuća Vučekovića je izgrađena 1932. godine, prema projektu inž. Josipa Marinovića (iz 1929. godine), koji je u toku gradnje pretrpio značajne izmjene od strane njenog vlasnika Radovana Vučekovića i neimara „Bepa“. Zgrada se nalazi na Bašića pazaru. **Kuća Vujovića**-izgrađena je 1930. godine, u Njegoševoj ulici, naspram zgrade Francuskog poslanstva, prema projektu umjetnika Blaža Vujovića. Ima visoko prizemlje, sprat i mansardno potkrovlje. Fasade su u malteru sa okvirima prozora i ugaonim zupcima obrađenim u vještačkom kamenu.

Stambena arhitektura u Cetinjskom polju

Za razumijevanje nastanka i razvoja stambenih kuća u Istorijskom jezgru Cetinja neophodno je sagledati šire područje Cetinjskog polja u kome su nastala prvobitna naselja i tipovi kuća koji su uticali i na razvoj kuća u jezgru Cetinja. I u periodu do sredine XV vijeka, tj. gradnje dvora i manastira Crnojevića na Cetinju, kao i nakon toga, po obodu Cetinjskog polja postojala su naselja: Bajice, Donji kraj, Humci, Gruda kao i Medovina, koja se nalazi uz samo jezgro. Kuće koje su građene u ovim naseljima predstavljaju primjere tradicionalne kamene kuće.

Svi stambeni i pomoćni objekti koji pripadaju tipu tradicionalne kamene kuće, kakva je podizana vjekovima unazad, sve do sredine XX vijeka, čine osnovu u nastanku naselja, kasnije grada. Takva kuća zidana je poluobrađenim, pritesanim, tesanim kamenom sa tesanicima finije obrade u čošnicima i oko vratnih i prozorskih otvora. Tek su kasnije fasade malterisane i kolorisane. Pokrivena je dvovodnim krovom drvene konstrukcije sa pokrivačem od ražane slame, rjeđe kamenih ploča, a kasnije tiglom kanalicom ručne izrade. Enterijer prvobitno jednodjelne pa dvodjelne kuće, vremenom je uvećavao broj i raspored prostorija ispunjenih tradicionalnim pokućstvom, a kasnije gradskim pokućstvom s uticajem evropskih stilova i radionica. Otvoreno ognjište je bilo centar kuće, a svaki natkriveni prostor dragocjena suvota. Graditelji takvih kuća bili su domaćini i vlasnici, majstori zidari i kamenoklesari koji su znanje nasljeđivali i sticali radom sa predašnjim generacijama.

Naselje Bajice, koje leži na sjevernom rubu Cetinjskog polja, prema predanju formirano je 1550. godine. Sastoji se od grupacije kuća u nizu, koje su podignute na granici između plodnog polja i padine. Kuće su po pravilu locirane uz prisojnu stranu, orjentisane prema jugu i predstavljaju karakterističan tip tradicionalne crnogorske kuće. Sve kuće su postavljene upravno na izohipse terena. Imaju dvije etaže, zasvedenu konobu

„pod volat“ i sprat, sa dvovodnim krovom. Zidane su od lokalnog pritesanog kamena. Krovna konstrukcija je drvena, a krov je pokriven najčešće ražanom slamom ili „škudlom“, a u novije vrijeme crijepom.

Tradicionalne kamene kuće na sprat sriječemo i u **Donjem kraju**. Neke veoma lijepe primjere susriječemo u grupaciji Špadijeri. U Medovini, koja se nalazi uz samo jezgro grada, u neposrednoj blizini Manastira nalazimo ostatke tradicionalnih kamenih kuća, koje su ovdje uglavnom prizemne.

Ambijentalne vrijednosti Cetinja

Raspored ulica, trgova, javnih prostora i drugih objekata, a osobito stambenih, jasno svjedoči o načinu života, kulturi stanovanja, začetih u istorijskom kontekstu minulih vjekova.

Broj kuća i stanovnika Cetinja nije naglo rastao sve do druge polovine XIX vijeka. Tako je, recimo, 1592. godine na cijelom Cetinjskom polju bilo 44, a 1614. godine je 70 kuća, isto koliko i skoro dva vijeka kasnije, 1810. godine. Godine 1832. zabilježen je podatak o gradnji prve privatne kuće (sionica), a devet godina kasnije i niza porodičnih kuća uz Biljardu, nakon čije izgradnje imamo više podataka i opisa naselja stranaca koji su boravili u Cetinju. Tako po riječima Edvarda Leviča Mitforda, Cetinje “nije predstavljalo ni grad ni selo”.

Zajedničko svim ranijim starim planovima i brojanjima kuća je uvažavanje zatečenog stanja, popisivanje i bilježenje spontano nastalog naselja sa objektima tradicionalnog narodnog graditeljstva. Prvobitne kuće od kamena i slame, poredane jedna do druge, polako su prerastale uobičajnu prizemnu visinu i postajale tipske, sa mansardom ili bez nje, potom spratne bez balkona i bitnih dekoracija osim naglašenih i objeljenih otvora.

Širenje grada prema Cetinjskom polju, udaljavanje od nukleusa, odvijalo se shodno konfiguraciji terena i postojećoj mreži puteva. Spontano urbanizovani prostor ostavio je mogućnost organske povezanosti stanovnika s prostorom. Sve su kuće formirane u nizu i paralelnost glavnih gradskih ulica ostavila je svakom domaćinstvu prostrano dvorište, kao dio ekonomskog i pomoćnog prostora u kome se odvijao i lični život. Dvorišne fasade, otvori, izlazi i dvorišni prostor imali su za osnovni cilj da zadovolje funkciju stanovanja i prateće potrebe. U dvorišnom dijelu su bile male bašte, poneko stablo voća, drvljanik, voda.

Obezbeđenje naselja vodom je osnovna potreba i tradicionalno problem u bezvodnim krajevima. Poznato je da se u dvorištu Crnojevića manastira nalazila živa voda kaptirana u bunar, a jedan veliki bunar se kasnije nalazio i ispod velike murve, na mjestu gdje su se spajale početne dvije ulice. Vodosnabdijevanje se kasnije vršilo i iz bistijerni u dvorištu Njegoševe Biljarde, na mjestu sadašnjeg Reljefa, i između Biljarde i zgrade Arhiva.

Ulične fasade su lišene dekoracija i nepotrebnih arhitektonskih elemenata. Ulice i trgovi nijesu bili popločani.

Nakon Berlinskog kongresa i dužeg perioda mira Cetinje se još ubrzanije razvija i dobija izgled koji smo naslijedili i koji u arhitektonskom smislu na velika vrata uvodi odlike evropskih stilova, tekovina tada moderne civilizacije i gradskog načina života, (beton, urbano zelenilo, pijaca, vodovod, struja, pošta, zabrana

daljeg sahranjivanja ispred Vlačke crkve, ...).

Osim naslijeđenog stambenog fonda sa izrazitim odlikama tradicionalne arhitekture i jedan broj objekata javnog, administrativnog i rezidencijalnog karaktera ima navedena svojstva. Od takvih objekata koji više ne postoje treba pomenuti istorijski važan objekat, opisanu Sionicu pored i Malo gumno ispred Cetinjskog manastira, Njegoševu tablju, objekat crnogorskog Senata ispred dvora, Laboratoriju na Medovini, Velje gumno južno od Biljarde, pijacu "Pod tehom" na Balšića pazaru.... Od očuvanih i dijelom izmijenjenih takvi objekti su i Mlin Ivana Crnojevića, Biljarda iako rezidencijalna zgrada sa elementima fortifikacije, objekat Bolnice Danilo I, brojne cetinjske kuće u kojima su djelovala inostrana poslanstva i legacije, gostionice, apoteka i sl.

Između dva svjetska rata urbano tkivo grada je doživjelo izvjesne transformacije ali su i dalje kuće podizane u postojećoj uličnoj mreži, građene jedna do druge. Grad se razvio i u širinu. Formirane su nove poprečne ulice. Poslije Drugog svjetskog rata usporava se očekivani prosperitet grada. Cetinje je imalo sreću da nije srušeno, kao Podgorica ili drugi gradovi prilikom zauzimanja ili oslobađanja, ali je graditeljski fond svakako bio star i bila je nužna sanacija postojećeg graditeljskog i ujedno spomeničkog fonda. Novoizgrađeni objekti u društvenoj svojini (stambeni i industrijski) u potpunosti odstupaju od tradicionalnog načina gradnje i u gabaritima, materijalima, izgledu. Takođe je značajno da se grad širio i zauzeo neizgrađene prostore po obodu Cetinjskog polja i spojio se sa selima Donji Kraj, Bogdanov Kraj, Lovčenskom ulicom prema Humcima i Bajicama, te Grudi i Donjem Polju. Nakon zemljotresa iz 1979. godine i Cetinje je krenulo i jednu vrstu obnove ali i izgradnje. Izvedeni su brojni radovi na sanaciji i revitalizaciji spomeničkog fonda, ali se taj zamah obnove nije odnosio na objekte s primarnim vrijednostima tradicionalne arhitekture. Krajem XX vijeka dopušteno je rušenje tzv. "katunske kuće" pored Vladinog doma čime je grad ostao bez jedine autentično očuvane kuće iz sredine XIX vijeka.

5.1.1.1. Kulturni pejzaž

Vrednovanje pejzaža je jedno od neophodnih polazišta u vrijednovanju prostora u cjelini, a samim tim i Istorijskog jezgra Cetinja sa neposrednom okolinom.

Prema Evropskoj konvenciji o pejzažu, po kojoj je pejzaž određeno područje, viđeno ljudskim okom, čiji karakter je rezultat međusobnog djelovanja prirodnih i/ili ljudskih faktora".

Vrijednosti Istorijskog jezgra Cetinja u sinergiji sa širim kontekstom Cetinjskog polja i padinama Lovćena, sa Mauzolejom na njegovom vrhu, mogu se definisati kao kulturni pejzaž u kojem je čovjek djelovao, u nastojanju da oplemeni životni prostor i prilagodi ga svojim potrebama, stvarajući prepoznatljive forme koje svjedoče o istoriji, kulturi i naslijeđu, koje treba očuvati u zajedništvu.

Kao takvog ga treba prepoznati, zadržati i zaštititi, što će biti jedan od osnovnih zadataka službe zaštite nakon usvajanja novog Zakona o kulturnim dobrima, kojim će biti normativno regulisan kulturni pejzaž.

5.1.1.2. Pokretna kulturna baština

Dio muzejskog fonda predstavlja pokretne spomenike kulture, koji se na osnovu procedure propisane Zakonom o zaštiti spomenika kulture, utvrđuje i upisuje u Centralni registar spomenika kulture.

Najznačajan dio pokretnog spomeničkog fonda Crne Gore smješten je u Narodnom muzeju Crne Gore, Riznici Cetinjskog manastira, Centralnoj narodnoj biblioteci „Đurđe Crnojević“ i Državnom arhivu Crne Gore.

Najveći dio pokretne kulturne baštine Crne Gore, nalazi se na Cetinju. Sistematizovan je u okviru muzejskih jedinica i Riznice Cetinjskog manastira. Cjelokupni muzejski fond se odnosi na muzealije: Etnografskog muzeja (13 zbirki sa ukupnim brojem od 4.400 predmeta); Umjetničkog muzeja (10 muzejskih zbirki i ukupnim brojem od 2.987 predmeta); Istorijskog muzeja (9 zbirki i u njima 1.430 predmeta); Muzeja Kralja

Nikole (15 zbirki i u njima 4.742 predmeta i 10.000 starih fotografija); Njegoševog muzeja (materijal nije sistematizovan u zbirke, a posjeduje 142 muzealije). Dakle, ukupan fond muzealija u Narodnog muzeja Crne Gore je 23.701 jedinica, od čega je 10.000 fotografija.

Posebnu vrijednost kulturnog blaga Cetinja predstavljaju tri poznate hrišćanske relikvije: Desna ruka Svetog Jovana Krstitelja, Čestica Časnog Krsta i Ikona Bogorodice Filermške. Sticajem istorijskih okolnosti relikvije su dospjele u Crnu Goru sredinom XX vijeka, a prezentirane su javnosti od 1978. godine kada ih Vlada daje na čuvanje, korišćenje i održavanje-dvije relikvije Mitropliji crnogorskoj-primorskoj, a ikonu muzejima na Cetinje.

Narodni muzej Crne Gore u čiji sastav ulazi pet organizacionih jedinica: Umjetnički muzej, Istorijski muzej, Etnografski muzej, Njegošev muzej „Biljarda“ i Muzej Kralja Nikole, baštini predmete od izuzetne vrijednosti i velikog značaja za istoriju naše države, kao i svjedočanstvo njene multietičnosti i multikulturalnosti. Pored predmeta primijenjene umjetnosti, Muzej u svojim fondovima čuva i značajna djela likovnih umjetnika.

Umjetnički muzej smješten u zgradi Vladinog doma broji oko 2. 987 muzejskih predmeta i trenutno predstavlja najznačajniji fond likovne umjetnosti Crne Gore, podijeljen u pet zbirki: Zbirka umjetnosti jugoslovenskih naroda i narodnosti, zbirka ikona, zbirka crnogorske likovne umjetnosti i zbirka Milice Sarić Vukmanović.

Istorijski muzej smješten u prizemlju zgrade Vladinog doma, posjeduje oko 1.430 muzejskih predmeta koji su svrstani u slijedeće zbirke: Arheološka zbirka, koja posjeduje najstariji arheološki materijal sa nalazima iz Duklje, Budve i drugih značajnih lokaliteta sa područja Crne Gore; Zbirka fotografija koja registruje važne događaje i ličnosti iz naše istorije; Zbirka oružja koja posjeduje primjerke iz svih turskih radionica oružja; Zbirka zastava–trofejne zastave crnogorsko–turskih sukoba imaju posebnu vrijednost. U današnjoj muzejskoj zbirci, jednoj od najbogatijoj te vrsta u Evropi, čuvaju se 44 turske zastave. Centralna izložba, kao i organizacija muzeja oslanja se na šest odjeljenja koja prate periode od predslovenskog do perioda Crne Gore u zajednici jugoslovenskih naroda.

Njegošev muzej-Biljarda – Prilikom obilježavanja stogodišnjice Njegoševe smrti, 1951. godine, u restauriranoj Biljardi otvoren je Memorijalni muzej, koji posjeduje bogatu zbirku od oko 142 muzejska predmeta. Jedan od najdragocjenijih dokumenata u ovom prostoru je testament Petra II Petrovića Njegoša. Posebno mjesto zauzima Njegoševo najznačajnije djelo, Gorski vijenac, preko svih izdanja iz pošlog vijeka, prevoda na strane jezike, originalnih pisama i bilježaka.

Muzej kralja Nikole osnovan je kao Državni muzej 1926. godine, u Dvoru Kralja Nikole. Predstavlja memorijal kralja Nikole, sa akcentom na dvor kao političku instituciju nastalu na određenom stupnju državnog razvitka. Značajan dio stalne postavke čine prostori sa autentičnim sadržajem. Ovakva organizacija muzeja omogućava da se nasluti atmosfera na dvoru najmanje evropske metropole sa početka XX vijeka. Pored autentične dekoracije, cijelom prostoru pečat daje i bogata kolekcija umjetničkih slika, uglavnom portreta dinastije Petrovića. Muzej posjeduje oko 4.742 muzejska predmeta i 10 000 starih fotografija.

Etnografski muzej posjeduje vanredno bogate i značajne zbirke sa oko 4.400 muzejska predmeta, koja ilustruju način privređivanja, kulturu stanovanja, tekstilne radinosti i druge elemente materijalne i duhovne kulture stanovnika Crne Gore.

Riznica Cetinjskog manastira svojim bogatstvom i specifičnošću predmeta najbolje ilustruje prošlost duhovnog života u Crnoj Gori. U riznici Cetinjskog manastira posebno mjesto zauzima zbirka rukopisa i stare štampane knjige. Najstarija knjiga je jevanđelje iz XIII vijeka, pisano na pergamentu. Iz kolekcije srednjovjekovnih rukopisa, ljepotom minijatura ističe se Divoševo jevanđelje, iz XIV vijeka, urađeno za bosanskog vlastelina Divoša Tihoradića. Riznica posjeduje primjerak prve štampane ćirilske knjige – Krakovski časlovac iz 1491. godine. Pravu dragocjenost Riznice predstavljaju knjige i predmeti iz epohe Crnojevića. Oktoih prvoglasnik je ljepotom štampe ostao neprevaziđen u našem starom štamparstvu. U tu kategoriju spadaju pečat i štap Ivana Crnojevića, osnivača Cetinja.

Posebnu cjelinu čine odežde crnogorskih vladara izrađene od finih venecijanskih brokata sa zlatovezom. Odežde su kompletirane mitrama, žezlima, krstovima, panagijama i drugim predmetima vezanim za pojedinu vlašićansku ličnost. Sačuvane su odežde svih vladika iz kuće Petrovića, među kojima se izdvajaju one koje su pripadale svetom Petru i Njegošu.

Ikone Riznice Cetinjskog manastira predstavljaju brojnu zbirku, ali njihova umjetnička vrijednost zaostaje u odnosu na knjige, metal i tekstil.

Dragocjena knjiga je i Cetinjski ljetopis vladike Vasilija Petrovića, u kojem su sačuvani brojni istoriski podaci.

Relikvijar u obliku kasete sa Rukom sv. Jovana Krstitelja i česticom časnog krsta izrađene, od masivnog zlata i ukrašene krupnim plavim safirima, briljantima i rubinima.

Najveći dio obrednih predmeta, posebno putira, okovanih jevanđelja i ikona je ruskog porijekla i rad su reprezentativnih carskih radionica. Najčešće su urađeni u tehnikama livenja cizeliranja i graviranja, sa aplikacijama od emajla i sedefa. U zbirci obrednih predmeta najstariji i jedan od najznačajnijih eksponata je kruna Stevana Dečanskog. Pored ovih eksponata, Riznica Cetinjskog manastira ima još brojne zbirke dragocjenih relikvijara, zavjetnih darova, brojanica, pečata, ordenja i portreta. Svi eksponati su čvrsto povezani sa složenim istorijskim okolnostima u kojima je mudra diplomatija crnogorskih vladika vodila Cetinjski manastir.

Knjižni fond - Cetinje je grad knjige, ona je tu vjekovima pisana, štampana, čitana i čuvana. Duga istorija pismenosti Crne Gore, najprije kao grčke i latinske, nakon toga i slovenske, nužno je morala ishakovati i štampanom knjigom. Pojava prve štamparije 1492. godine, i prve štampane knjige južnoslovenskih naroda, Oktoih prvoglasnika iz 1494. godine, upravo u Crnoj Gori, nije ni neočekivana, ni slučajna.

Oktoih prvoglasnik štampan na Cetinju 04.01.1494.godine, čuva se u Narodnom muzeju na Cetinju.

Od prestanka rada Obodske štamparije (kraj XV) do sredine XIX vijeka, na slobodnoj teritoriji Crne Gore, nije bilo uslova za osnivanje štamparija. Petru II Petroviću Njegošu pošlo je za rukom da 1833. godine, ostvari želju svojih slavni predaka da nabavi štampariju. **Njegoševa štamparija (1833-1852).**

Državna štamparija Crne Gore (1858-1916) nastavila je tradiciju Njegoševe tipografije i uz manje prekide i mijene, kontinuirano je radila do naših dana. Od osnivanja do 1916. godine nazivana je raznim zvaničnim imenima: Crnogorska državna pečatnja, Knjaževsko-crnogorska državna štamparija, Kraljevsko-državna crnogorska štamparija, Knjigopečatnja knjaževstva crnogorskog, Knjaževska pečatnja, pa čak i Cetinjska pečatnja ili **Cetinjska štamparija.**

Danas na Cetinju rade štamparije: Štamparija „Obod“, IVPE i Cicero. Štamparija „Obod“ je trenutno najznačajnija štamparija na Cetinju i jedna od većih u Crnoj Gori.

Bogat istorijat štampe, prirodno je pratio i istorijat čitaonica, biblioteka i knjižara na Cetinju.

Centralna biblioteka „Đurđe Crnojević“, koja broji impozantan fond od 1.500.000 bibliotečkih jedinica, nalazi se na vrhu piramide bibliotečko-informacionog sistema Crne Gore, što je stavlja u rang evropskih nacionalnih biblioteka.

CNB „Đurđe Crnojević“ prethodile su **Njegoševe biblioteke** (1838-1893), koja je u vrijeme formiranja brojila

500 knjiga, **Državna** (1893-1916) i **Nacionalne biblioteke Crne Gore** (od 1946.) Biblioteka je smještena je u zgradama bivšeg Italijanskog i Francuskog poslanstva, u prostoru od 12.500 m², sa 77 ukupno zaposlenih radnika.

Fond je strukturiran u bibliotečke kolekcije (zbirke): Osnovni fond, Fond montenegrine, Fond stare rijetke knjige, Fond periodike, Rukopisnu zbirku, Kartografsko-geografsku zbirku, Zbirku muzikalija, Likovno-grafičku zbirku i Zbirku sitnog i dokumentacionog materijala. Trenutno se po programu COBISS stručno obrađuje tekući priliv crnogorske knjige i periodike. Kao nacionalna i depozitna biblioteka, popunjavanje svojih fondova obavlja konkretnim vidovima nabavke: obaveznim primjerkom; razmjenom; kupovinom i poklonima, a kao nacionalna biblioteka Crne Gore obavlja i funkciju matične službe.

Izuzetno značajnom se smatra **Gradska biblioteka „Njegoš”**, čiji se istorijat može pratiti još od poznate **Cetinjske čitaonice**, osnovane 1868. godine, do Narodne biblioteke i **čitaonica „Njegoš”** (1945-2009). Danas Gradska biblioteka „Njegoš”, poslije 140 godina postojanja, svojom aktivnošću ide u korak sa savremenim informacionim dostignućima, bogaćenjem svojih fondova uslugama, popularizacijom knjige, čime ispisuje nove stranice u svojem razvoju. Biblioteka posjeduje oko 60.000 publikacija. Kao jedna od najstarijih biblioteka u Cnoj Gori, posjeduje bogat fond periodike.

Po podacima matične službe Biblioteke „Njegoš” na teritoriji Prijestonice trenutno radi 17 biblioteka, kao i najstarija seoska čitaonica u Crnoj Gori - **Ljubotinjska čitaonica**, osnovana 1890. godine. Ukupan fond biblioteka nad kojima je Biblioteka „Njegoš” matična, iznosi 48.485 publikacija.

Zajedničko za sve biblioteke je nedostatak adekvatnog poslovnog prostora, nedostatak stručnog kadra, nedovoljno obnavljanje fonda, nedostatak osnovnih sredstava za rad.

Da bi Cetinje, a i Crna Gora, bolje valorizovali svoju kulturnu istoriju, a posebno istorijat prve štampane knjige kod Južnih Slovena, Oktoih, kao i istorijat štamparstva, čitaonica, knjižara, a kasnije biblioteka, kao i sve što riječ knjiga podrazumijeva, neophodno je osnovati Muzej knjige. Planirana zgrada za osnivanje budućeg Muzeja knjige, je zgrada bivšeg Francuskog poslanstva. Taj muzej bi upotpunio nisku u đerdanu cetinjskih muzeja i obogatio turističku ponudu Prijestonice.

Arhivska dokumenta su brižljivo čuvana još na dvoru Crnojevića. U ugovoru između Ivana Crnojevića i Venecije 1482. godine, unesen je podatak da se jedan primjerak dokumenta čuva „u njegovu kancelariju na Cetinje”.

Na Cetinju se čuva značajna arhivska građa, smještena u Državnom arhivu Crne Gore, Arhivskom odjeljenju Cetinje, Arhivu Mitropolije crnogorsko-primorske, Arhivsko-bibliotečkom odjeljenju Narodnog muzeja Crne Gore i Centralnoj narodnoj biblioteci „Đurđe Crnojević”.

U Državnom arhivu Crne Gore na Cetinju čuva se 436 arhivskih fondova i zbirki. Najstariji dokument je iz 1539. godine.

5.1.1.3. Nematerijalna kulturna baština

Veoma značajno mjesto u kulturnoj baštini jednog naroda, pa samim tim i Crne Gore, zauzima nematerijalna kulturna baština, koja sa svim bogatstvom jezika, običaja, usmenih tradicija, vjerovanja predstavlja neopipljivo narodno stvaralaštvo. Običaji, kao što su okupljanje Crnogoraca na Petrovdan, okupljanje Crnogoraca na Lučindan, zajedničko naganje badnjaka ispred dvora kralja Nikole, nastajali su većinom upravo iz vjerovanja, odnosno običajne i praznovjerne radnje se pretapaju jedna u drugu, a ponekad se u svojim konkretnim manifestacijama često toliko prožimaju da je gotovo nemoguće povući preciznu granicu među njima. Običaji su nasljeđivani i prenošeni s generacije na generaciju i bili su neophodni pratioci stanovnika Cetinja, njihovog rada i ponašanja. Kao primjer jednog takvog vjerovanja imamo toponim «Đinovo brdo» iznad cetinjskog polja. Đin je zapravo duh koji čuva planinu, šumu, jezero i sl.

U Crnoj Gori je veoma bogata riznica usmenog narodnog stvaralaštva, kako proznog, tako i onoga u stihu. Na ovom prostoru zabilježeno je mnogo i epskih i lirskih pjesama. **Crnogorski folklor** je prepoznatljiv po svome duhu, često i po obliku. Crna Gora je i danas prostor u kome junačke pjesme imaju žive stvaraoce, interpretatore i brojnu publiku i gdje se epika njeguje u gotovo svakoj kući. Deseterac je rezervisan samo za junačke pjesme koje kazuje pojedinac, otegnuto pjevajući uz pratnju gusala. Gusle su muzički instrument epskog čovjeka, Crnogorca uz koji su opjevani događaji iz istorije crnogorskog naroda. Takav oblik muzičkog izražavanja održao se i do današnjih dana, pa smo svjedoci čestih održavanja guslarskih večeri ili manifestacija u kojima je pjevanje uz gusle neizostavno.

Karakteristična igra je **crnogorsko oro** ili «igra po naški». Prvo izađe muškarac, priđe djevojci i pozove je da igraju. Oboje se kreću udesno, skaču uvis i šire ruke. Dok oni igraju dvije grupe-muška i ženska, naizmjenično pjevaju istu pjesmu. Pjesma je ta koja podstiče da se u kolo uključi što više ljudi. Igranje se izvodi u krugu. U sagledavanju nematerijalne kulturne baštine ne može se zanemariti društvena i kulturna dimenzija, jer i društvo i kultura jednog naroda su otvoreni sistemi koji se mijenjaju i razvijaju. Izmijenjene životne prilike i novi uslovi života doveli su do stvaranja nekih novih pravila ponašanja, što je svakako bitan preduslov za nastajanje nekih novih običaja.

5.1.2. Umjetničko stvaralaštvo

5.1.2.1. Književno stvaralaštvo

Kad god govorimo o kulturnoj istoriji Crne Gore i Cetinja, nezaobilazno mjesto je istorijat književnog stvaralaštva i njegov kontinuitet. Književno stvaralaštvo, značajno pomena, počinje u doba Crnogorsko-turskih ratova, a u kontinuitetu traje do današnjih dana, sa pjesnikom Petrom II Petrovićem Njegošem u njegovom središtu.

Darovita književna loza Petrovića počinje Vladikom Danilom, preko vladike Save, vladike Vasilija, Petra Prvog-do Njegoša.

U toj petrovičkoj književnoj vertikali Petar Prvi (1747-1830) zauzima istaknuto mjesto. Pored poezije i Kratke istorije Crne Gore, njegovo najznačajnije književno djelo su Poslanice.

Petar II Petrović Njegoš (1813-1851) je najveći pjesnik u književnosti ovih prostora. Svojim književnim djelom on daleko prevazilazi svoju sredinu i svoje vrijeme i svrstan je u red velikih pisaca svjetske književnosti.

Petar II Petrović Njegoš je vladar koji je pisao poeziju, odnosno pjesnik koji je vladao jednom državom. Rođen je u selu Njegušima pod Lovćenom. Poslije stričeve smrti, 1830. godine, Njegoš se zakaluđerio i vrlo mlad postao „upravitelj“ Crne Gore, sa nepunih 18 godina. Godine 1833. je zavlađen u Petrogradu. Zimu 1850. godine, proveo je u Napulju, teško bolestan. i umro 1851. godine. Po svojoj želji sahranjen je u skromnoj kapelici na Lovćenu. Njegoševo književno djelo nastalo je u posebnim i vrlo teškim uslovima. Stvarano je u časovima vješte brige i trzavica, stalnim borbama za slobodu i opstanak crnogorskog naroda i zbog toga je tako čvrsto utemeljeno u okvirima nacionalne književnosti

Njegoš je za svoga kratkog života objavio svoje besmrtno književno djelo „**Gorski vijenac**“, kao i: Pustinja Cetinjski, Lijek jarosti turske, Srbini Srbima na časti zahvaljuje, Oda stupanja na presto Ferdinanda, Tri dana u Trijestu, Luča mikrokozma, Ogledalo srpsko, Kula Đurišića i Čardak Aleksića, Lažni car Šćepan Mali, Svo bodijada i Njegoševa bilježnica.

Gorski vijenac je sinteza svih triju osnovnih rodova poezije i spada u one izuzetne poetske tvorevine u koje kao da se sleglo sveukupno iskustvo čitavih epoha u životu pojedinih naroda i civilizacija, istorijsko, pjesničko i filozofsko.

Njegoš, vladar i pjesnik, ostavljao je jak utisak kako na svoje savremenike, tako i na današnja pokoljenja. Jegor Petrović Kovaljevski je rekao: „Ličnost vladčina, u koju god bi je sredinu stavili, u kojem god bi se društvu nalazila, svuda bi bila zapažena, uvijek bi ostavila utisak.“ Osim što je svojim književnim stvaralaštvom prevazišao svoje vrijeme, bio je i čovjek izuzetne ljepote, kako reče Pedžet (1844): „Svi smo se složili u tome da je Vladika najljepši čovjek koga smo ikada videli.“

U posljednje vrijeme raste tendencija prevoda Njegoša te da su u periodu od 1993. do 2008. upriličena 23 prevoda Njegoševih djela na razne jezike.

Najviše prevoda na strane jezike doživjelo je Njegoševo najpoznatije djelo - „Gorski vijenac“ koji je preveden na 17 stranih jezika (ruski, njemački, francuski, italijanski, poljski, češki, engleski, slovenački, makedonski, ukrajinski, bugarski, albanski, rumunski, švedski, esperanto, japanski, španski), dok je „Luča“ prevedena do sada na 6 stranih jezika

Sima Milutinović-Sarajlija (1791-1847) je nekoliko godina boravio na Cetinju i bio Njegošev učitelj. On je pjesnik srpskog romantizma. Pisao je epske i lirske pjesme. Njegova poznatija djela su: tragedij „Obilić“, epske pjesme „Dika crnogorska“, Istorija Crne Gore od davnog do novijeg vremena, i dr.

Crnogorsko-turski ratovi (1852-1853; 1858-1862) bili su podsticajna i inspirativna tema za književne stvaraoce iz toga vremena. Kroz epske spjevove veličano je junaštvo crnogorske vojske i pisana svojevrsna istorija crnogorskog naroda. Najistaknutiji stvaraoći iz toga vremena bili su pjesnici: Stevan Perović Cuca, Mirko Petrović, Đuko Sredanović, Savo M. Martinović, Filip Radičević i drugi.

Stevan Perović Cuca (1830-1857), pjesnik, Njegošev sestrić, pjesnik lirskih stihova, u vrijeme epske poezije u Crnoj Gori.

Mirko Petrović (1820-1867) pjesnik koji je opjevao važnije ratne događaje između Crne Gore i Turske od 1852. do 1858. godine. Njegova poezija je, ustvari, crnogorska ratna istorija tog perioda.

Pjesnik Stevan Kačanski (1830-1900), za vrijeme svog boravka na Cetinju, napisao je spjev „Grahov laz“ u kome je opjevana značajna pobjeda Crnogoraca na Grahovcu.

Ljubomir Nenadović (1826-1895) za vrijeme svog boravka u Crnoj Gori, na Cetinju, a i u kasnijim fazama svoga stvaralačkog rada, sa velikim simpatijama pisao o Crnoj Gori. Nenadović je u „Pismima iz Italije“, „Pismima o Crnogorcima“, „Pismima sa Cetinja“, kao i pjesmama koje je objavljivao u Glasu Crnogorca. Svoj susret i poznanstvo sa Njegošem opisao je kao „Najljepši spomen celoga života“ i značajno je uticao na njegov književni rad.

Nikola I Petrović (1841-1921), autor velikog broja lirskih pjesama, epskih spjevova i drama ima značajno i karakteristično mjesto u crnogorskoj književnoj istoriji. Nikola I Petrović, vladar, je u svom književnom djelu pjevao o istoriji Crne Gore i svojim političkim ciljevima, a svoj lirski talenat je tome podredio. Njegove drame su pisane sa najviše pjesničke ambicije i talenta. Njegova značajnija djela su: „Balkanska carica“, „Pjesnik i vila“, „Knjaz Arvanit“, „Hajdana“ i „Nova kola“ i patriotske himne „Onamo, 'namo!“.

Simo Matavulj (1852-1908) je još jedan značajan „izvanjac“ koji je obilježio književnu istoriju Crne Gore. Kao gimnazijski nastavnik i nastavnik knjaževih sinova i glavni školski nadzornik i saradnik mnogobrojnih književnih listova i časopisa, bio je dobar poznavalac istorije Crne Gore, kao i njenih tadašnjih prilika.

Laza Kostić (1841-1909) poznati pjesnik srpskog romantizma, pored ranije napisane tragedije „Maksim Crnojević“ (po motivu narodne pjesme „Ženidba Maksima Crnojevića“) na Cetinju je napisao i objavio „Uskokovu ljubav“ - komediju u prozi, u četiri čina. Kostić je napisao i Prolog Gorskom vijencu i prve kritike „Balkanske carice“ Nikole I Petrovića.

Nikola Lopičić (1909-1941) pripada crnogorskoj generaciji književnika između dva rata. Objavio je Zbirku pjesama „Na kamenu“, roman „Ne diraj palmu“, „Domaće ognjište“, „Moja zemlja“, „Glad i kamen“, i dr.

Janko Đonović (1909-1991) Živio je i stvarao na Cetinju, uređivao časopis Stvaranje do 1951. Na Cetinju je objavio: Na Vltavi, putopisi, 1948; Pod Gran Sasom, 1950; Hronike i putopisi, 1950; Izabrane pjesme i poeme, 1963.g.

Aleksandar Leso Ivanović (1911-1965) pjesnik, jedan od najvećih liričara u crnogorskoj književnosti. Godine 1950. objavio je zbirku „Stihovi“, a 1960. godine, „Čapur u kršu“. Leso Ivanović je pjesnik osobenog pjesničkog koda.

Cetinjski boem Aleksandar Ivanović je kao niko prije, a i kasnije opisao duh Cetinja i njegovu atmosferu u svojim lirskim stihovima „Kari Šabanovi“, „Jesen“, „Jutra jugova“ i drugi. Pjesnik koji je na poseban, suptilan način osjećao Cetinje napisao je i stihove koji opisuju vjekovnu istoriju Crne Gore:

„Kakvo li tražiše blago u tebi, najmilija,
s vojskama silnim i flotama ratnih lađa,
kad je sloboda bila jedino što kam tvoj rađa,
a junaštvo tvoja jedina industrija?“

Danilo Kiš (1935-1989), jedan od najevropskijih pisaca bivše Jugoslavije – Danilo Kiš, dio djetinjstva i mladosti proveo je na Cetinju.

Danilo Kiš je kao mladić otišao iz Cetinja u svijet, a odatle u slavu poznatog pisca. Napisao je književna djela: „Mansarda“, „Psalm“, „Bašta pepeo“, „Rani jadi“, „Peščanik“, „Poetika“, „Grobница za Borisa Davidoviča“, „Enciklopedija mrtvih“, „Gorki talog iskustva“ i dr. Relativno kratko vrijeme koje je proveo na Cetinju opisao je u svojim romanima. Kiš je dobitnik mnogobrojnih književnih nagrada.

Pavle Đonović (1934- 2002) Napisao je knjge poezije: Umrlí šetač, Ružni bogovi, Mornarske elegije. Priredio je knjigu crnogorskog humora (antologijski izbor) - Dim u dim.

Mladen Lompar (1944-) Književnik i likovni kritičar. Napisao je zbirke poezije : Pustinožitelj, Karabojno žitije, Tajni osvit, Noć poslije, Uzalud riječ i dr.

Gojko Čelebić (1958-) Romansijer i dramski pisac. Bavi se i teorijskom dramaturgijom i prevođenjem. Objavio je sljedeća književna djela: Ubistvo A.G.V. i gonjenje, Zrela Herta, Oproštaj od kralja, Pseudo, Barok, City Club i dr. Književna kritika Gojka Čelebića svrstava u red najdarovitijih pisaca postmoderne na ovim prostorima.

Danas na Cetinju stvaraju i **Sreten Vujović, Milorad Popović, Zoran Stanojević** i dr.

Jedna od najkrupnijih ličnosti koja je učestvovala u stvaranju modernog zakonodavstva Crne Gore (Opšti imovinski zakonik, Zakon o vanbračnoj djeci i dr.), nesumnjivo je **Valtazar Bogišić**. Bogišić je, između ostalog, organizovao društvo „Gorski vijenac“ - 1894. godine, prvo udruženje književnika Crne Gore, osmišljavajući njegovu organizaciju i rad.

Najveća nagrada u oblasti književnog stvaralaštva u Crnoj Gori je **Njegoševa nagrada**, koja je takav značaj imala i u Jugoslaviji. Dosadašnji dobitnici Njegoševe nagrade: Mihailo Lalić 1963, Miroslav Krleža 1966, Meša Selimović 1969, Branko Ćopić 1972, Blaže Koneski 1975, Oskar Davičo 1978, Josip Vidmar 1981, Desanka Maksimović 1984, Borislav Pekić 1987, Dobrica Ćosić 1990, Stevan Raičković 1993, Matija Bećković 1997.

5.1.2.2. Likovno stvaralaštvo

U bogatoj kulturnoj tradiciji Cetinja jedno od najznačajnijih mjesta pripadaa likovnoj umjetnosti. Početkom prošlog vijeka u ovom gradu postavljeni su temelji savremene crnogorske likovne umjetnosti. Cetinje je istoriji likovnih umjetnosti dalo nekoliko imena čiji značaj prelazi granice naše zemlje.

Krajem XIX vijeka na Cetinje dolaze mnogi kulturni i naučni radnici iz evropskih zemalja koji će pozitivno uticati na njen samostalni kulturni razvoj. Kao rezultat prisustva i djelovanja izvanjaca: Čermaka, Bukovca, Valeria, Ronža i drugih, počinje da se budi interesovanje za modernu umjetnost. Pod ovim uticajem, na razmeđu dva vijeka počeli su da se obrazuju na evropskim likovnim akademijama i da stvaraju prvi moderno orijentisani crnogorski likovni umjetnici. Njihov povratak i rad na Cetinju označiće ih kao prvu generaciju crnogorskih slikara savremenog izraza: Anastas Bocarić (1864-1944), vratio se iz Atine, Špiro Đuranović

(1864-1910) iz Kijeva, Marko Gregović (1867-1941) iz Beča, Špiro Bocarić (1878 - 1941) iz Venecije, Mihailo Vrbica (1871-1937) iz Rusije, Ilija Šobajić (1876-1953) iz Beča i Pariza.

Najsnažniju slikarsku ličnost među najstarijim cetinjskim umjetnicima predstavlja **Pero Poček** (1878-1963), koji se školovao u Napulju. Pleneristička i impresionistička djela najsnažniji su dio njegovog opusa, posebno djela sa nacionalnim temama, kao što je ciklus u kome je likovno interpretirao Gorski vijenac. Isticao se i dobijao priznanja na izložbama južnoslovenskih i balkanskih zemalja: u Amsterdamu, Veneciji, Napulju, Rimu, Beogradu i Sofiji. Posebno ističemo Grand Prix nagradu koja mu je dodijeljena na izložbi balkanskih zemalja u Londonu 1907.godine. On je prvi slikar koji je u Crnoj Gori imao samostalnu izložbu, 1907. godine, u Biljardi na Cetinju.

U periodu između dva svjetska rata stasavao je veliki broj istaknutih umjetnika, koji su se prije svega afirmisali u beogradskom likovnom centru i dijelom u Parizu: **Petar Lubarda (1905-1974)**, **Milo Milunović (1897-1967)**, **Mihajlo Vukotić (1904-1944)**, **Jovan Zonjić (1907-1961)**, **Milan Božović (1909-1992)**, **Miloš Vušković (1900-1975)**, **Savo Vujović (1900-1973)**, **Marko Borozan (1909-1967)** i drugi.

Na osnovu uticaja i uloge koju je djelo **Petra Lubarde** ostavilo u kulturi sredine u kojoj je nastajalo, **smatra se da predstavlja vrhunac naše novije nacionalne kulture.**

Petar Lubarda se školovao u Beogradu i kratko u Parizu, a potom samostalno studira slikarstvo po pariskim muzejima i galerijama. U prvim fazama slika u osobenoj sintezi poetskog realizma i ekspresionizma: figure, mrtve prirode i pejzažne motive, većinom iz Crne Gore, od prigušenih tonaliteta do jačih kontrastnih kolorističkih i valerskih odnosa. Nakon drugog svjetskog rata, u tada uvriježenoj dogmatskoj atmosferi soc-realizma, Lubarda stvara dramatične predstave sa kontrastima svijetlo-tamnog, jakim kolorističkim akcentima, bogatom slikarskom materijom, gustim fakturama, tematski okrenute krševitom crnogorskom pejzažu i monumentalnim kompozicijama bitaka, napuštajući svijet viđenog, a okrećući se svijetu simbola. Njegova izložba u Beogradu, 1951.godine, predstavlja prekretnicu u savremenoj jugoslovenskoj umjetnosti i otvara put individualnim slobodama u umjetničkom izražavanju.

Petar Lubarda je izlagao na brojnim međunarodnim i jugoslovenskim prestižnim likovnim smotrama i samostalnim izložbama, i dobitnik je velikog broja izuzetno vrijednih internacionalnih nagrada: Grand Prix na Svjetskoj izložbi u Parizu 1937. godine, nagrada na Internacionalnoj izložbi slikarstva u Hagu 1939.godine, Otkupna nagrada bijenala u Sao Paulu 1953.godine, Nagrada bijenala u Tokiu 1955.godine, Nacionalna nagrada Gugenhajm, Njujork 1956. godine, kao i najznačajnijih državnih nagrada.

Izuzetno mjesto u crnogorskoj moderni pripada **Milu Milunoviću**. Školovao se u Monci, Firenci i Parizu. Jedan je od osnivača Likovne akademije u Beogradu. Drugim boravkom u Parizu, počev od 1926. godine, pod uticajem Sezanovih djela počinje brušenje svoje likovne vokacije, sažimanje i učvršćivanje likovnog postupka. U ovom periodu (1926-1932) ostvario je niz djela ključnih ne samo za crnogorsku umjetnost, već i za razvoj južnoslovenske moderne umjetnosti. Milunović je predstavio svoj rad na samostalnim i kolektivnim izložbama u brojnim svjetskim likovnim centrima (Venecijansko bijenale, Jesenji salon u Parizu, San Francisko, Amsterdam, Rim, Tokio i dr.), a među brojnim dobijenim nagradama i priznanjima ističu se Grand Prix na međunarodnoj izložbi u Parizu 1936. godine i Orden legije časti u Francuskoj 1936.godine.

Milunovićovo slikarstvo je širom otvorilo vrata tendencijama evropske umjetnosti XX vijeka, čineći neprocjenjivu vrijednost crnogorske kulturne baštine.

Umjetnički atelje formiran 1944. godine, bio je prethodnica formiranju **Udruženja likovnih umjetnika Crne Gore**, koje je osnovano 1946.godine. Prva izložba Udruženja otvorena je na Cetinju, u julu 1946. godine.

Od pedesetih godina stasava nova generacija cetinjskih slikara, školovana je u raznim centrima SFR Jugoslavije i inostranstva. Mnogi od crnogorskih slikara ostaće u mjestima školovanja, tako da se već od tih godina može govoriti o crnogorskoj umjetnosti u Crnoj Gori i u dijaspori. Među njima se ističu **Aleksandar Prijić (1920-1986)** i **Gojko Berkuljan (1923-1989.g.)** obrađuju često motive Skadarskog jezera, ističući se

snažnim kolorizmom, grandioznom arhitekturom prirode. Život na moru i oko njega slika Đorđije Pravilović (1925-2008.g.).

Branko Filipović Filo (1924-1998) u stilu enformela izražava svoje viđenje prirode. Prvi Filovi enformeli predstavljaju i prve enformele nastale na prostoru bivše Jugoslavije (1954. i 1955.) Karakteristični po oslobođenom koloritu, naglašenoj gestualnosti, sugestivnosti snazi izraza, što predstavlja izuzetno bitan trenutak u modernom jugoslovenskom slikarstvu uopšte. Među njegovim brojnim značajnim umjetničkim predstavljajima izdvaja se izložba na 44. bijenalu u Veneciji.

Najizrazitiji predstavnici nadrealizma i fantastike su Miodrag Đurić Dado i Dimitrije Popović.

Miodrag Đurić Dado (1933) se školovao na Umjetničkoj školi u Herceg Novom i Akademiji u Beogradu, a od 1956. godine živi u Parizu. Jedan je od najznačajnijih predstavnika fantastičnog i vizionarskog slikarstva u evropskoj umjetnosti. Čitavo njegovo slikarstvo predstavlja jednu vizuelnu metaforu «smaka svijeta». Crtežom koji prodire u najsitnije detalje predočava transformaciju materije, a pri tumačenju osobina prostora i predmeta poseban značaj pridaje koloritu i svjetlosti. Smatra se jednim od najvećih crtača u evropskoj umjetnosti XX vijeka.

Dimitrije Popović (1951) je diplomirao na akademiji Likovnih umjetnosti u Zagrebu, gdje je i ostao da živi. Tijelo je opsesivni motiv u njegovim crtežima, a erotika i smrt su fenomeni koje istražuje decenijama. Crtačka perfekcija, vještina modelovanja i korišćenje svjetlosti su konstante svih njegovih ciklusa.

Milija Pavićević, (1950) vrlo uspješan u različitim savremenim likovnim formama vizuelnog izraza, a izlagao je i na Venecijanskom bijenalu.

Grupaciji vrsnih cetinjskih likovnih umjetnika pripadaju i **Smail Karailo, Mihailo Jovićević, Mihail – Milo Pavlović, Luka Lagator, Slobodan Đurić Puro, ...**

Cetinje je dalo značajna imena u oblasti likovne kritike: **Veljko Đurić, Mladen Lompar, Milan Coko Marović, Tatjana Pejović, Ljiljana Zeković, Aleksandar Čilikov.**

Na Cetinju od 1967. godine osnovan **Likovni salon „13. novembar“**, manifestacija koja je četvrt vijeka Cetinju davala obilježje jednog od jugoslovenskih likovnih centara. Nagrade Salona pripale su mnogim uglednim stvaraocima Jugoslavije i veoma su cijenjene. Nakon izvjesnih prekida u radu manifestacija je obnovljena 2008. godine, pod imenom Crnogorski likovni salon 13 novembar.

Vrlo značajan momenat za razvoj likovne umjetnosti, predstavlja **Cetinjsko bijenale – Međunarodni susreti savremene likovne umjetnosti**, koji je osnovao crnogorski **princ Nikola Petrović-Njegoš**, 1990. godine. U vrijeme jugoslovenskog rata, moralnog sunovrata, materijalnog siromaštva, izolacije od svijeta, nacionalne euforije i mržnje, Cetinjski bijenale je bio pokretač savremene umjetnosti i komunikacije u regiji, koje nije postojalo u to vrijeme. Na Bijanalu su predstavljene izložbe i umjetnički radovi istaknutih jugoslovenskih i svjetskih stvaralaca različitih izraza u oblasti savremene vizuelne umjetnosti. Posljednji, V Cetinjski bijenale održan je 2004. godine.

Najznačajnija državna nagrada iz oblasti likovnih umjetnosti je **Nagrada «Petar Lubarda»**. Nagrada se sastoji od diplome, plakete i novčanog dijela. Svečano je uručuje Predsjednik Vlade Crne Gore na Cetinju. Do sada laureati nagrade su bili Dado Đurić (2000), Branko Filipović-Filo (nagrada dodijeljena posthumno 2003), Zlatko Glamočak (2004) i Pavle Pejović(2009).

5.1.2.3. Pozorišno i filmsko stvaralaštvo

U slobodnom dijelu Crne Gore najraniji susreti i saznanja o pozorišnim predstavama odvijali su se preko putovanja crnogorskih gospodara, glavara i ostalih žitelja po evropskim zemljama. Vijesti o pozorišnim pojavama ima i u Cetinjskom trebniku (1837).

Pretpostavlja se da je još sredinom XIX vijeka prikazivan Njegošev «Gorski vijenac» i «Šćepan Mali». Prvi

sigurniji pomeni prikazivanja pozorišnih komada na Cetinju datiraju iz 1864. godine. Tada su diletanti ispred Biljarde izveli jednočinku «Kap otrova» sa tematikom iz crnogorskog života od nepoznatog autora. Pozorišno diletantskog društvo je pripremilo predstavu kralja Nikole Balkanska Carica.

Prvu pozorišnu zgradu – Zetski dom, Cetinje je dobilo 1896. godine, a od tada će pozorišna aktivnost na Cetinju kontinuirano trajati do balkanskih, odnosno Prvog svjetskog rata. Godine 1909. je osnovano Narodno pozorište radničkog cetinjskog društva, koje je aktivno radilo do formiranja prvog profesionalnog pozorišta u Crnoj Gori. Jubilarne 1910. Godine, 16. maja otvoreno je profesionalno Državno pozorište na Cetinju. Zetski dom od 1958. godine postaje poluprofesionalno, čime jedan od simbola crnogorske kulture i duhovnosti gubi na značaju.

Kraljevsko pozorište ``Zetski dom`` je djelimično obnovljeno od posljedica razornog zemljotresa iz 1979. godine. Svečano otvaranje je bilo 19. decembra 1992.

Njegovo ponovno oživljavanje obilježio je rad studenata dramskog odsjeka pri Fakultetu umjetnosti na Cetinju. Nastavak novog pozorišnog života, ovog izvanrednog hrama umjetnosti, posebno je obilježeno premijerom, sada već kulturne prestave Princeza Ksenija, izvedena 1994. Godine. Danas se u Kraljevskom pozorištu Zetski dom, osim pozorišnih predstava, održavaju opere, smotre evropskog slikarstva, kao i drugi kulturni programi od značaja za Cetinje i Crnu Goru.

Kada je riječ o filmskom stvaralaštvu, važno je pomenuti dobitnika jugoslovenskog Gran prix Nikolu Popovića (film "Preci i potomci"), Mila Đukanovića, Ratka Đurovića, i dr .

5.1.2.4. Muzičko stvaralaštvo

Oktoih, Psaltir i druge crkvene knjige, štampane na Cetinju ili Obodu između 1494. i 1496. najstariji su značajni pisani tragovi muzičke kulture u Crnoj Gori. Međutim, svjetovna muzika do polovine XIX vijeka najviše živi u narodnoj pjesmi i igri, gdje veliki udio ima guslarska pjesma. U prošlosti su na Cetinju, kao i u Staroj Crnoj Gori, dominirale viteške i zabavne igre, prilikom raznih narodnih svetkovina i praznika. I orske igre: crnogorski oro, crmničko i zetsko kolo, imaju dugu tradiciju i od posebnog su značaja kao folklorno kulturno nasljeđe. Iz orskih igara vremenom su se iznjedrile razne folklorne igre novijeg vremena. Gusle su bile najpopularniji crnogorski narodni instrument i obavezne u svakoj crnogorskoj kući. Vješti guslari su pjevali epske pjesme, budili nacionalnu svijest naroda, s guslama su počinjale i završavale se sve narodne svetkovine, praznici. Amaterskoj muzičkoj djelatnosti na Cetinju znatan impuls davala je Cetinjska čitaonica (1868) na čiju je inicijativu (1871) osnovano prvo Pjevačko društvo na Cetinju. Godine 1870. na Cetinju je započela sa radom Prva crnogorska vojna muzika. Rat 1876. godine, prekida njen rad, da bi 1889. godine, bila osnovana Druga crnogorska vojna muzika. Ovaj ansambl, pored svojih obaveza prema vojsci i dvoru, priređivao je javne koncerte sa zapaženim uspjehom.

I pored oskudice u stručnom kadru, pred kraj vijeka osniva se niz pjevačkih društava i duvačkih orkestara, koji su imali zapažene uspjehe u tom periodu.

Muzičkom obrazovanju najviše pažnje poklanjano je u Đevojačkom institutu (1869-1913), osnovanom pod pokroviteljstvom ruske carice Marije Aleksandrovne. Prvi klavir na Cetinje je stigao 1855. godine, koji je donijela knjaginja Darinka, supruga knjaza Danila I.

U drugoj polovini XIX vijeka stvara prvi crnogorski školovani muzičar Jovan Ivanišević (1860-1889), koji je komponovao prvu crnogorsku himnu Ubavoj nam Crnoj Gori, koju će kasnije preraditi Anton Šulc. Školovao se u Pragu na Praškom konzervatorijumu.

Poznato je da su ćerke kralja Nikole I, Zorka, Jelena i Ksenija prilično uspješno svirale na klaviru, a prestolonasljednik Danilo i princ Mirko su i komponovali. Posebno je zanimljivo, da je princezi Kseniji davao lekcije klavira, slavni kompozitor Đuzepe Verdi, prilikom njegovog dolaska na Cetinje. Knjaz Mirko je ostavio nekoliko kompozicija koje su bile štampane u Rimu i Lajpcigu.

Kulturno-umjetničko društvo Njegoš osnovano je 1907. godine. Ono je imalo istaknutu ulogu u razvoju muzičkog života na Cetinju. Danas postoji kao profesionalni folklorni ansambl i ima veoma zapažene rezultate u zemlji i inostranstvu.

U vremenu između dva rata na Cetinju su djelovali muzički školovani ljudi, među kojima se ističu Aleksa Ivanović i Jovan Milošević, školovani u Pragu. Jovan Milošević je pretežno komponovao horsku muziku i bio jedan od osnivača prve muzičke škole u Crnoj Gori (Cetinje 1932).

Intenzivniji muzički život u Crnoj Gori nastaje tek poslije drugog svjetskog rata, prije svega otvaranjem muzičke škole. Niža muzička škola na Cetinju (1946-47) ubrzo prerasta u srednju iz koje je, nakon završenih studija izašao znatan broj zapaženih muzičara, kao što je Olga Milošević. Muzička akademija (osnovana 1980. godine u Podgorici) nalazi se na Cetinju od 1996. godine.

5.1.3. Istorijske vrijednosti

Na Cetinju su utemeljene četiri vrhunske vrijednosti za crnogorski narod: državni, kulturni, nacionalni identitet i subjektivitet, i ime u značenju koje danas ima.

Uprkos uspostavljanju turske vlasti krajem XV vijeka, na Cetinju je bila jako očuvana svijest o državnom i političkom jedinstvu Crne Gore. U njenom podlovcenskom dijelu iznjedren je pokret za nacionalno oslobođenje i obnavljanje državne nezavisnosti. Cetinje, kao centar ovog nemirnog područja, turska vojska je u više navrata uspjela da nakratko zaposjedne, ali ne i da uguši vitalni oslobodilački pokret koji je u ovom mjestu imao glavno izvorište.

Oslobodilačka borba crnogorskog naroda uslovlila je da podlovcenska Crna Gora na izmaku XVII vijeka bude potpuno slobodna od turske vlasti. Crna Gora je u tom periodu bila jedina slobodna zemlja na Balkanu, koja je obuhvatala teritoriju Lovćena, rijeke Zetu i Moraču, Skadarsko jezero i Paštrovačku goru.

5.1.4. Naučno obrazovne vrijednosti

U viševjekovnoj istoriji Crne Gore Cetinje je, kao njeno državno i političko središte, bilo začetnik svih aktivnosti u oblasti prosvjete, nauke i kulture.

Rad štamparije Crnojevića (1492-1496), kao prve državne štamparije u Evropi i štampanje Oktoih prvo-glasnika (završen januara 1494.g.), prve štampane knjige na slovenskom jugu-predstavljaju događaje od prvorazrednog značaja u crnogorskoj kulturnoj istoriji i naučno-prosvjetiteljskoj tradiciji, i istovremeno predstavlja najznačajniji spomenik duhovne kulture Crne Gore.

Štamparsku tradiciju, koju je započeo zetski vladar Đurađ Crnojević dopremajući iz Venecije u Obodsku tvrđavu štampariju, nepune četiri decenije poslije Gutembergogovog revolucionarnog izuma, i koja je zbog turskih prijetnji morala da se nastavi van Crne Gore, prvenstveno u Veneciji, pokušaće da nastave kasniji crnogorski vladari, ali će tek Petar II Petrović uspjeti da osnuje sledeću crnogorsku štampariju, 1833. godine. Slova Njegoševе štamparije dvadeset godina kasnije njegov nasljednik Danilo biće prinuđen da pretopi u olovne metke u odbrani crnogorske slobode, pod naletom moćne turske imperije. Ovo je simboličan primjer kako je u Crnoj Gori vjekovima žed za prosvjećivanjem i duhovnim uzdizanjem, bila u stalnom iskušenju svakodnevne strepnje za održanjem golog života i očuvanjem slobode kao najznačajnije egzistencijalne ljudske kategorije.

Uspion naučno-prosvjetne djelatnosti vezuje se za osnivanje značajnih nacionalnih institucija u drugoj polovini 19. vijeka, kao što su: Cetinjska čitaonica (1868.g.), Pozorište "Zetski dom" (1888), Narodni muzej (1890), Državna biblioteka (1893), Nacionalni arhiv (1895) i njihov razvoj vremenom u najznačajnije državne kulturno-prosvjetne institucije, koje danas rade na principima savremene institucionalne prakse, sa zavidnim stručnim referencama i profesionalnim rezultatima.

Za razvoj naučne djelatnosti od posebne je važnosti osnivanje Cetinjskog istorijskog društva 1935. godine, potom osnivanje Instituta za proučavanje istorije crnogorskog naroda (kasnije promijenio naziv u Istorijski institut Crne Gore, preseljen u Titograd 1958.) i osnivanje Naučnog društva Crne Gore 1950. godine. (bilo je zamišljeno kao nukleus buduće Akademije nauka).

Cetinje ima biblioteke koje su među najstarijim u Crnoj Gori, sa bogatim starim knjižnim fondom i dokumentacijom trajne vrijednosti, počev od Riznice Cetinjskog manastira u kojoj se nalazi dragocjena zbirka rukopisa i starih štampanih knjiga, preko biblioteke Dvora kralja Nikole koja raspolaže sa fondom preko 10.000 jedinica, do najznačajnije nacionalne bibliotečke institucije-Centralne narodne biblioteke "Đurđe Crnojević", koja raspolaže sa oko 1,5 miliona bibliotečkih jedinica, počev od inkunabula iz 15. vijeka, starih, rijetkih rukopisnih i štampanih knjiga, pa do najnovijih knjižnih i časopisnih izdanja. Državni arhiv u Cetinju, kao centralna arhivska ustanova u Crnoj Gori, čuva i raspolaže sa bogatom arhivskom građom počev od najstarijeg dokumenta iz 1539. godine, do savremenih arhivalija, sređenih i razvrstanih po arhivskim fondovima i zbirkama. Na Cetinju je od 1835. godine, ("Grlic") do danas, izlazilo oko 80 dnevnih i periodičnih listova i stručnih i naučnih časopisa.

Ovaj ogromni knjižni i dokumentacioni fond, kao i bogati fundusi cetinjskih muzeja i galerija, predstavljaju neiscrpnu riznicu za bavljenje naučno-istraživačkim radom i izdavačkom djelatnošću.

Prva državna škola u Crnoj Gori, osnovana je na Cetinju 1834. godine. Do tada prosvjetno djelovanje svodilo se na upućivanje po nekoliko darovitijih mladića, iz uglednih porodica u Rusiju, radi osposobljavanja za crkvene ili glavarske plemenske dužnosti. Sa osnivanjem prve redovne škole, u Crnoj Gori je započeo organizovani nastavni rad.

Crnogorsko školstvo imalo je najdinamičniji razvoj u doba knjaza Nikole kada se otvara veliki broj osnovnih škola po Crnoj Gori, a ustanovljavaju se i prve institucije za upravljanje prosvjetom i donose prva Pravila za osnovne škole, a zatim i Školski zakonik. Po ovim pravilima bilo je obavezno školovanje muške djece imućnijih roditelja, starosti od 7 do 12 godina. Školovanje ženske djece prvi put se pominje 1867. godine.

Na Cetinju se otvaraju prve dvije srednje škole, Bogoslovija, 1868. a Ženski institut, 1869. godine. Bogoslovska škola je 1887. godine, prerasla u Bogoslovsko-učiteljsku. Nakon školovanja koje je trajalo tri godine đaci su mogli da se opredijele da li će biti učitelji ili sveštenici.

Na Cetinju je 1880. godine, osnovana «Knjaževska realna gimnazija», prva opšteobrazovna srednja škola (gimnazija) u Crnoj Gori, čiji je prvi direktor Jovan Pavlović, a koji je 1885. godine, postao i prvi ministar crnogorske prosvjete. Veliki dio crnogorske inteligencije učio je u Cetinjskoj gimnaziji. Jedan broj tamošnjih svršenih gimnazijalaca nastavio je školovanje na univerzitetima u većim centrima drugih država.

Poslije 1878. godine, napravljen je veliki napredak u razvoju prosvjetnih institucija, kako osnivanjem novih škola, tako i razvojem organa prosvjetne uprave i nadzora, kao i izradom domaćih udžbenika. Crnogorska vlast uložila je višedecenijski veliki napor na svestranom razvoju prosvjetne djelatnosti, što se može smatrati jednim od njenih najvećih uspjeha u tom periodu.

Godine 1920. otvorena je bogoslovija (poslije nekadašnje bogoslovsko-učiteljske škole), a 1922. godine, ženska učiteljska škola, koja je 1925. godine, pretvorena u mješovitu školu.

Zbog velike nestašice medicinskih kadrova u Crnoj Gori na Cetinju je 1946. godine, otvorena škola za bolničare, njegovateljice i medicinske sestre-Medicinska škola. U okviru škole na Cetinju radio je dvije godine i farmaceutski odsjek.

Na Cetinju je 1955. godine, otvorena Industrijska škola, a 1964. Tehnička škola mašinskog smjera.

Na Cetinju je 1947. godine, osnovana prva visokoškolska ustanova u Crnoj Gori, Viša pedagoška škola, koja je u toku svog petnaestogodišnjeg rada (1963.g. preseljena u Nikšić i nazvana Pedagoška akademija) odigrala veliku ulogu u pripremanju nastavnčkog kadra, iz čijih redova su stasali brojni poznati crnogorski pedagozi, kulturni, naučni i javni radnici.

Poseban segment, po svome značaju, predstavljaju cetinjske prosvjetne institucije koje se bave obrazovanjem u oblasti umjetnosti.

Škola likovnih umjetnosti, prva u Crnoj Gori, počela je sa radom januara 1947.godine. Prvi direktor škole bio je Petar Lubarda, a među predavačima su bili Milo Milunović, Đorđe Orahovac i dr. U prvoj generaciji učenika bili su: Branko Filipović Filo, Đorđije-Bato Pravilović, Gojko Berkuljan i dr. Nažalost, škola je radila samo jednu školsku godinu na Cetinju, a u jesen 1948.godine preseljena je u Herceg Novi, gdje je u toku višegodišnjeg rada odnjegovala brojne izuzetne likovne i druge stvaraoce. Na Cetinju se 1998. godine formira Srednja likovna škola "Petar Lubarda", sa dva smjera, slikarskim i dizajnerskim, i ona, na neki način, preuzima ulogu kontinuiteta nekadašnje srednje likovne škole.

Fakultet likovnih umjetnosti osnovan je 1988. godine, (transformacijom Kulturološkog fakulteta), sa 4 odsjeka: slikarski, vajarski, grafički i grafički dizajn. Profesorski kadar čine eminentni crnogorski likovni stvaraoci, istoričari i teoretičari umjetnosti, kao i jedan broj uglednih gostujućih profesora. Fakultet je u početku bio četvorogodišnji, sa dvije godine magistarskih studija, a nakon uvođenja Bolonjskog sistema 2004. godine, ima trostepeni studij: tri godine osnovnih studija, jedna godina specijalističkih postdiplomskih i dvije godine magistarskih studija.

Zbog izražene potrebe za nastavnicima muzičkog vaspitanja u osnovnim i srednjim školama, Ministarstvo prosvjete je 1946. godine donijelo odluku o osnivanju Državne muzičke škole na Cetinju, koja je počela sa radom januara 1947.godine. Škola je radila u zgradi Biljarde, a 1951. godine preseljena je u Kotor. Muzičku tradiciju nastavila je, od 1958. godine, muzička škola „Savo Popović“.

Muzička akademija iz Podgorice se 1996.godine preselila na Cetinje. Svi odsjeci Akademije imaju i postdiplomске studije. Muzička akademija od svog osnivanja do danas angažuje vrhunske profesore iz inostranstva, čime, uz učešće kvalitetnih domaćih, kadrova permanentno ostvaruje visok nivo nastave i koncertne djelatnosti.

Na Fakultetu likovnih umjetnosti 1994.godine formiran je Odsjek za glumu, koji je 1997.godine prerastao u samostalni studij – Fakultet dramskih umjetnosti. Ovaj fakultet je do danas osnovao osim Studija glume i studijske programe Pozorišne i TV produkcije, kao i Pozorišnu i TV režiju. Od ove godine ustanovljene su magistarske studije Glume. Na Fakultetu predaju eminentni dramski umjetnici i teoretičari umjetnosti.

U kontekstu Cetinja, kao potencijalnog mjesta na mapi svjetske kulturne baštine, bitno je istaći postojanje jedne specifične visokoškolske institucije za studije konzervacije i restauracije, Kulturološkog fakulteta. Fakultet je osnovan 1981.godine, ali je nažalost, prestao sa radom 1988.godine. Studij je imao dva usmjerenja za konzervaciju i restauraciju slikarskih djela i pokretnog spomeničkog fonda od metala, kamena, stakla, keramike, tekstila, papira, itd. Početna ideja je bila da se vremenom u okviru Kulturološkog fakulteta formiraju i odsjeci za muzeologiju i arhivistiku, ali, nažalost, ova ideja nije realizovana. Profesori fakulteta bili su ugledni jugoslovenski stručnjaci iz oblasti zaštite spomenika kulture (neki od njih su u to vrijeme bili eksperti UNESCO-a za zaštitu kulturne baštine), kao i opšteobrazovnih disciplina i umjetnosti.

Među brojnim značajnim ličnostima iz naučno-obrazovnog života Cetinja izdvajaju se pripadnici starijih generacija: Dušan Vuksan, Risto Dragičević, Niko S. Martinović, Jovan Vukmanović, Luka Vujović, Dragoje Živković, Vojislav Nikčević, Dušan Martinović...

5.2. Prirodne vrijednosti

Osnovni strukturni elementi Cetinja su kraška polja i visoki, strmi, kraški grebeni koji se izdižu iznad mora, oštro razdvajaju Primorje i region Skadarskog jezera i pružaju jedinstvene, široke vidike, specifične za ovaj dio Mediterana. Karakterističan izgled pejzaža daju ekosistemi mediteransko-submediteranskih kamenjara koji se odlikuju velikim diverzitetom flore i biodiverziteta u cjelini. Cetinje pripada prostoru "ljutog krša", gdje je zastupljen mozaik makro i mikro oblika kraškog reljefa (škrape, jame, pećine, uvale, polja i dr) koji pejzažu daju specifičan karakter. Polja su mala, ali su važna za život ljudi (Cetinjsko, Njeguško i dr.). Submediteranske kserofilne niske šume i šikare mediteranskog zaleđa predstavljaju izuzetno značajne ekosisteme

koji se spontano razvijaju i obrastaju erodirani krš. Nemaju veliku ekonomsku vrijednost, ali im je funkcija u zaštiti kraških predjela neprocjenjiva. Poseban pečat Cetinjskoj opštini daje i prostor Skadarskog jezera s obzirom na prepoznatljiv izgled i izuzetan sklad prirodne i kulturne baštine. Karakterističan izgled pejzažu daju prostori Rijeke Crnojevića, prostrana površina jezera, razučena obala bogata brojnim zalivima, poluostrvima i rtovima, stjenovita ostrva, bujna močvarna vegetacija sa nepreglednim tršćacima i livadama lokvanja i vodenog oraška (kasaronje), bujnim vodoplavnim livadama i poplavnim šumama.

Prirodni resursi

Cetinje i okolina po svojim prirodnim obilježjima predstavljaju jednu od najinteresantnijih geografskih cjelina u Crnoj Gori. Prostor cetinjske subregije se karakteriše brojnim kraškim fenomenima: škrapama, vrtačama (dolovi, doci, doline, rupe), uvalama (Dobrsko-Ceklinska), kraškim poljima (Njeguško i Cetinjsko), jamama i pećinama: Lipska i Cetinjska pećina bogate su pećinskim nakitom stalagmitima i stalaktitima, draperijama i imaju manja jezera (tzv.paničke). Osim njih postoji još nekoliko pećina: Lašorska, Strugarska, Obodska (iz koje izbija Rijeka Crnojevića) i Koronjina, poznata kao arheološki lokalitet (nađeni fragmenti keramike ukrašeni tehnikom „impresa” i urezivanjem pripadaju ranoj fazi u razvoju starijeg kamenog doba).

I jame kao podzemni kraški oblici mogu biti interesantni u turističke svrhe. Pored jame Duboki do na Njegušima, na Lovćenu postoji više njih od kojih su 7-8 speleološki istražene.

Međutim, posebnu vrijednost predstavljaju dva Nacionalna parka: NP „Lovćen” i NP „Skadarsko jezero”.

NP „Lovćen” obuhvata centralni i najviši dio Lovćenskog masiva površine 6.220 ha. Na relativno uzanom prostoru srijeću se brojni i raznovrsni oblici reljefa naglašeni u središnjem dijelu planine, gdje se Lovćen najviše uzdigao Štirovnikom i Jezerskim vrhom. Nalazeći se na granici dvije sasvim različite prirodne cjeline mora i kontinenta, Lovćen trpi uticaje oba klimatska tipa. Specifičan spoj životnih uslova uticao je na razvoj raznovrsnih bioloških sistema. Međutim, na području ovog nacionalnog parka dominantnu vrijednost čini kulturno-istorijsko nasljeđe.

Svojevrsan graditeljski relikv vrijedan pažnje predstavljaju čuvene lovćenske serpentine. Stari put od Kotora vijuga uz Lovćen do Njeguša, živopisnog planinskog sela, u kojemu se nalazi rodna kuća Petra II Petrovića Njegoša, znamenitog crnogorskog vladike i pjesnika iz XIX vijeka.

Najmonumentalniji spomenik NP „Lovćen”-a je Njegošev mauzolej, podignut na Jezerskom vrhu, mjestu koje je ovaj istaknuti Crnogorac još za života izabrao za vječni počinak. Lovćenski kraj obiluje elementima narodnog graditeljstva. Autentične su stare kuće i seoska guvna, na kojima su često držani značajni skupovi. Značajan fond sakralne graditeljske baštine čine brojne crkvene građevine rasijane na prostoru Lovćena. Prostor planine Lovćen je najreprezentativnije područje ne samo Crne Gore već i Dinarida. Ovdje se misli na činjenicu da Lovćen, sa širom okolinom, izgrađuju uglavnom karbonatni sedimenti, tj. krečnjaci i dolomiti koji su po J. Cvijiću izuzetna geološka specifičnost kakve nema nigdje drugo.

NP „Skadarsko jezero”, živopisan i po mnogo čemu jedinstven, teritorijalno se nadovezuje na NP „Lovćen”. Skadarsko jezero smješteno je u Zetsko-skadarskoj kotlini zadržavajući rijekom Bojanom kontakt sa Jadranskim morem. Sa površinom od 370-530 km² zavisno od vodostaja predstavlja najveće jezero na Balkanu. Crnoj Gori pripadaju dvije trećine jezera, dok je jedna trećina na teritoriji Republike Albanije.

Područje je sa izrazitim limnološkim karakteristikama, izuzetnim bogatstvom ornitofaune i ihtiofaune i bujnom vegetacijom. Samo jezero je kriptodepresija, što znači da se neki djelovi njegovog dna nalaze ispod nivoa mora. Takva mjesta nazvana su sublakustrični izvori ili oka. Ima ih oko tridesetak.

Obale jezera su razučene i bogate brojnim zalivima, poluostrvima i rtovima, većinom su močvarne, obrasle širokim pojasom trske.

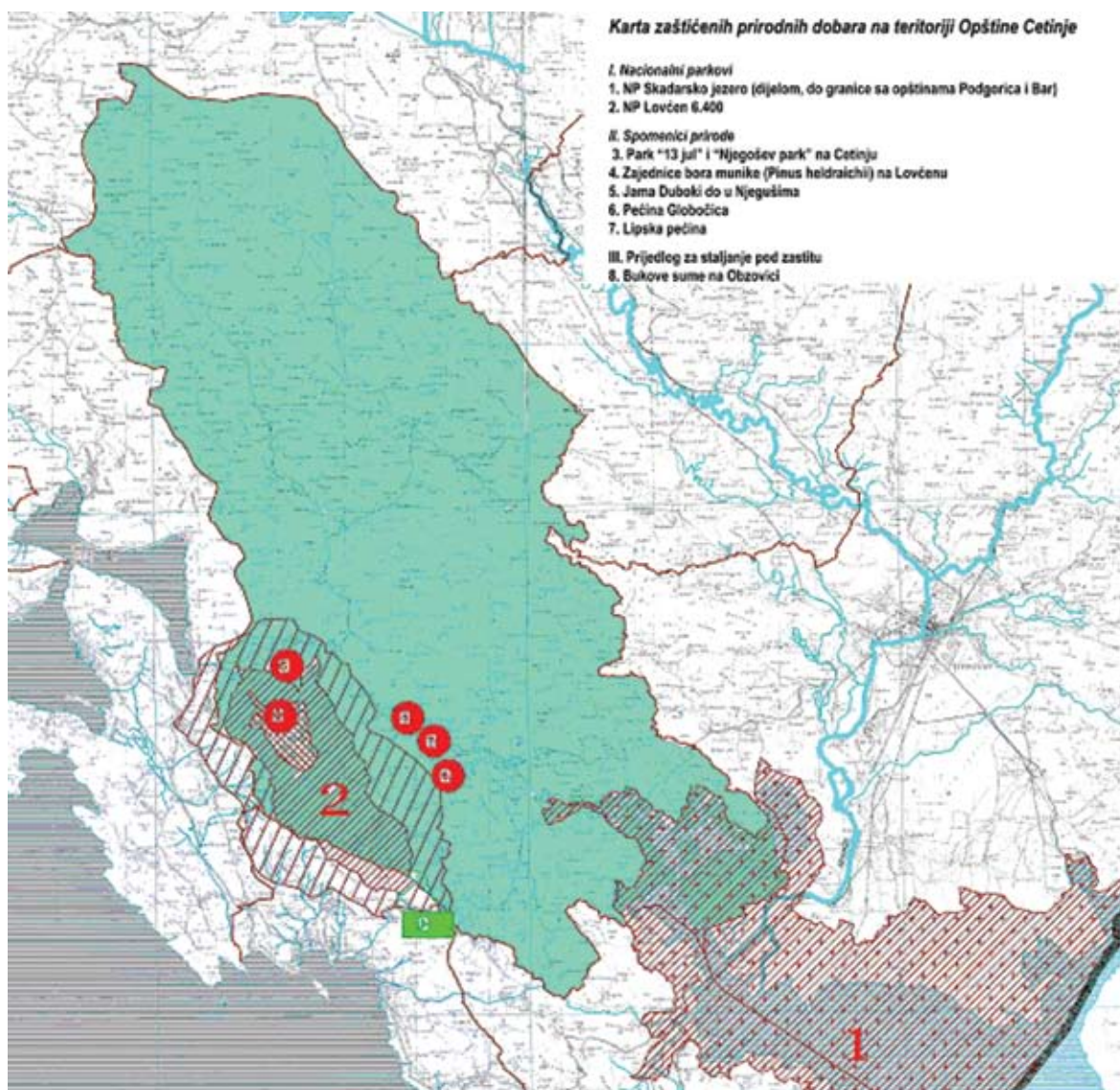
Biljni svijet je bogat i raznovrstan. Pored živopisnog barskog bilja, posebno je interesantna kasaronja, dok bistru vodu krasi i u velikom dijelu prekrivaju bijeli i žuti lokvanji. Skadarsko jezero je „ptičji raj”, čak sa preko

270 vrsta ptica od kojih su mnoge prorijeđene i ugrožene. Kudravi pelikan postao je zaštitni znak jezera i Nacionalnog parka. U vodama sliva Skadarskog jezera živi oko 50 vrsta riba, dok je u vodama koje zahvata NP „Skadarsko jezero“ nastanjeno 39 vrsta. Pored autohtonih vrsta, kakve su krap i ukljeva, interesantno je prisustvo nekih morskih riba, kao što su: jegulja, cipol, skakavica i kubla.

Mnogobrojni kulturno-istorijski spomenici, arheološka nalazišta, srednjevjekovni manastirski kompleksi i utvrđenja, razbacani u širokoj lepezi i basenu Skadarskog jezera, govore da je ovo područje od davnina bilo značajno kulturno središte.

Izuzetne oblike kulturnog nasleđa čini tradicionalno narodno graditeljstvo, stara naseljena ili nenaseljena i danas često zapuštena ribarska naselja, smještena na samoj obali jezera: Poseljani, Karuč, Krnjice, Raduš i dr.

Mapa 3

5.2.1. Florističko faunistički aspekt

Prostor opštine Cetinje je vrlo bogat biljnim svijetom. Od ukupno oko 3400 vrsta vaskularne flore Crne Gore na ovom prostoru je zastupljeno više od 1300 vrsta. Neke vrste su široko rasprostranjene na ovom prostoru a konstatovan je veliki broj endemičnih, reliktnih i rijetkih vrsta biljaka koje su od posebnog nacionalnog, kao i međunarodnog značaja. Zastupljen je i veliki broj ljekovitih i medonosnih vrsta biljaka što daje dobru osnovu za razvoj farmaceutske industrije i pčelarstva.

Prirodna vegetacija – Prirodnu vegetaciju neposredno oko Cetinja, prema Stankovićevoj (1970) čine fitocenozе koje pripadaju svezi *Ostrya – Carpinion orientalis* (1954) 1958, sa asocijacijama *Carpinetum orientalis croaticum* H-ić (1939) i *Seslerio – Ostryetum Ht et H-ić* (1950).

Nema pisanih podataka o tome kakva je bila prirodna šumska vegetacija na samom polju. Uzimajući u obzir zaravni teren, proticanje rijeke, permanentno taloženje materijala i slivanje vode sa okolnih brda, moglo bi se reći da su ovdje nekada bile vlažne šume u kojima je dominirao lužnjak, brijest i bijeli jasen, koji su uz bukvu su ostaci nekadašnje dendroflorе koja je pokrivala Cetinjsko polje.

Dendroflora Cetinja – U dendroflori Cetinja zabilježeno je ukupno 112 vrsta od čega 12 četinarskih i 100 lišćarskih. Ukrašavanje tj. ozelenjavanje grada išlo je uporedo sa njegovim formiranjem i to sa onim drvenastim vrstama koje su se tu ili u neposrednoj blizini nalazile, a koje su brzo rasle i zadovoljavale estetske kriterijume. Ovo se u prvom redu odnosi na vrste brijestova.

“Njegošev park” je najstarija parkovska površina u gradu. Formiranje parka vezano je za podizanje Novog dvorca, odnosno za drugu polovinu 19. vijeka. Prvobitno je bio u slobodnom pejzažnom stilu. Danas je to javna zelena površina koja je više puta rekonstruisana. U parku dominira više vrsta parkovskog drveća lišćara i četinara velikih dimenzija.

Prilikom raznih rekonstrukcija, vršena je planska i neplanska sadnja i sječa tako da su danas prisutne guste grupe drveća. Iz tih razloga krošnje nijesu pravilne, drveće smeta jedno drugom, pa izvjesni djelovi parka izgledaju prilično zapušteno. Na starim stablima smrčе (*Picea abies* L.) prisutno je dosta suvih grana u osnovama krune, pojedina stabla su prevršena, a konstatovana su i suva stabla.

Konstatovane su sljedeće drvenaste vrste: *Abies alba* Mill. *Picea abies* (L.) Karst., *Ligustrum ovalifolium* Hassk., *Chamaecyparis lawsoniana* (Murr.) Parl. *Picea omorika* (Pančić) Purkyne, *Acer pseudoplatanus* L., *Fagus moesiaca* (Domin) Czeccott, *Tilia tomentosa* Mnh., *Ulmus effusa* Willd., *Abies concolor* (Gord.) Engelm., *Larix europea* Lam. Et DC., *Picea pungens* Arn., *Pinus nigra* Arn., *Aesculus hippocastanum* L., *Acer pseudo-platanus* L., *Acer platanoides* L., *Betula verrucosa* Ehrh., *Corylus avellana* L., *Fraxinus excelsior* L., *Fraxinus americana* L., *Gleditschia triacanthos* L., *Laburnum anagyroides* Med., *Maclura aurantiaca* L., *Prunus domestica* L., *Philadelphus coronarius* L., *Quercus pedunculata* Ehrh., *Robinia pseudoaccacia* L., *Tilia parvifolia* Ehrh., *Ulmus effusa* Willd., *Ulmus montana* Willd., *Pseudotsuga taxifolia* (Lam.) Britton, *Ligustrum vulgare* Hassk., *Cornus mas* L., *Forsythia suspensa* (Thunb.) Vahl., *Platanus acerifolia* (Ait.) Willd., *Syringa vulgaris* L., *Juniperus communis* „hibernica“, *Picea pungens* Engelm., *Sambucus nigra* L., *Spiraea x vanhouttei* (Briot) Zbl., *Rhodotypos kerrioides* S. Et Z., *Betula verrucosa* Ehrh.

Plavi dvorac, sa pripadajućim zelenim površinama, nalazi se na samom kontaktu između “Njegoševog parka” i “Parka 13. jul” koji ga okružuju, tako da i u prostornom i pejzažnom smislu sa njima predstavlja jedinstvenu cjelinu.

Na fotografijama iz 1902. primjećuje se dosta visokog drveća grupisanog oko Novog dvorca, sa znatnim učešćem četinarskih vrsta, što ukazuje da je park već bio uveliko podignut.

“Njegošev park” i “Park 13. jul” zaštićeni su 1968. godine, Rješenjem o zaštiti objekata prirode (“Sl. List SRCG”, br. 30/68) kao hortikulturni objekti. U skladu sa važećom kategorizacijom prirodnih dobara, danas se vode kao spomenici prirode. Pored visoke estetske vrijednosti, imaju izraženu kulturnu funkciju.

5.3. Društveno ekonomske vrijednosti

5.3.1. Društvene vrijednosti

Svijest o kulturnom trajanju i činjenici da grad u današnjem smislu riječi, samim svojim formiranjem, postaje državna i duhovna prijestonica koja će vjekovima biti izvoriste i uporište borbe za državu i nacionalnu emancipaciju i afirmaciju, oblikuje odnos prema vrijednostima koje potiču od prirode i čovjeka.

Specifični uslovi života, svakodnevna borba za slobodu i golu egzistenciju, formiraće kod stanovništva ideal ponašanja i moralnih kodeksa kao u antičkih heroja. Stalna borba za opstanak i afirmaciju naroda i države, rano su učvrstili shvatanje o neophodnosti adekvatne zaštite sopstvenih duhovnih i materijalnih vrijednosti, te stalne aktivne saradnje sa susjednim gradovima i državama Evrope, uz njegovanje široke tolerancije prema vjerskim i drugim razlikama između ljudi. Jedna od karakteristika društvenog ponašanja, koja će još prije nekoliko stoljeća kao dominantna za stanovništvo biti primijećena i zabilježena, jeste gostoprimstvo. Poštovanje i briga o gostu, putniku namjerniku, razvijena je tokom minulih vremena kao rijetko gdje u svijetu.

Na ovakvim postulatima razvija se društvena svijest o neophodnosti stalnih, individualnih i kolektivnih pregnuća, o važnosti formiranja i djelovanja institucija, te uspješnoj saradnji, uz prihvatanje iskustava iz okruženja i svijeta. U izuzetnom prirodnom ambijentu, strana kultura, dostignuća i iskustva, lako se prihvataju i oplemenjuju domaćim pregnućima. U narodu se stvara sklonost ka poeziji i dramskom izrazu, uz poseban afinitet za likovno izražavanje i umjetnost uopšte. Ovakve okolnosti učiniće da se tu, stoljećima poslije nastanka bogato iluminisanih inkunabula, kao prvo značajnije djelo novije crnogorske književnosti, pojavi drama u stihu, te da od kraja XIX vijeka do danas na Cetinju ponikne čitava plejada izuzetnih likovnih umjetnika.

Sve ovo, uz duboko usađeno i razvijeno shvatanje važnosti obrazovanja i stalnih napora da se i u ekonomski posnim vremenima širi školska mreža, korespondira sa vrijednim rezultatima koje danas ostvaruju univerzitetske jedinice na Cetinju, gdje se studira likovna, dramska i muzička umjetnost.

Značaj za narod i državu i estetske vrijednosti sačuvanih spomenika kulture razvijaju poseban afinitet za proučavanje, njegovanje i zaštitu kulturne, ali i prirodne baštine. Danas se takav odnos dalje razvija i oplemenjuje kroz funkcionisanje državnih institucija na Cetinju: porodice muzeja u okviru Narodnog muzeja Crne Gore; Zavoda za zaštitu spomenika kulture Crne Gore; Centralne narodne biblioteke "Đurđe Crnojević"; Državnog arhiva Crne Gore; Kraljevskog pozorišta »Zetski dom«, ali i nacionalnih parkova "Lovće" i "Skadarsko jezero" koji zahvataju veliki dio teritorije Prijestonice.

Već više od pet vijekova sretno se prepliću, stvarajući plemenite akorde, društvene vrijednosti Cetinja, crnogorskog naroda i države Crne Gore.

5.3.2. Ekonomske vrijednosti

Prirodni, odnosno geografski položaj Cetinja i okruženja, demografska struktura, saobraćajna povezanost sa okruženjem i date istorijske okolnosti, u najvećoj mjeri su odredjivali, i sada odredjuju, njegov društvenoekonomski razvoj i vrijednosti, mada odmah treba istaći i činjenicu da se u procesu planiranja i razvoja često nije dovoljno vodilo računa o svim ovim elementima.

Sve do druge polovine XIX vijeka, Cetinje se urbano sporo i veoma slabo razvijalo, a naročito u ekonomskom pogledu. Nakon Berlinskog kongresa i međunarodnog priznavanja Crne Gore, Cetinje počinje da oživljava, a kralj Nikola I Petrović čini sve da svoju malu prijestonicu oplemeni i razvije. U većoj se razvijaju zanati i trgovina na Cetinju se planira i gradi.

O prvoj organizovanoj proizvodnji može se govoriti onda kada je na Cetinju 1865. godine, zajedno sa radio-

nicom na Rijeci Crnojevića, bila formirana radionica za izradu fišeka i opravku lakog pješadijskog naoružanja u kojoj je do 1910. godine proizvedeno oko 4,5 miliona fišeka.

Međutim, prvi pravi industrijski objekat na ovom području, pa i u Crnoj Gori, bila je mala pilana na Rijeci Crnojevića, koju je podiglo Crnogorsko praviteljstvo 1873.godine. Oblovina je vodenim putem dopremena iz Rovaca, a i pogon mašina je bio na vodu. Dnevno je obrađivano oko 20 m³ drvene gradje, koja se i izvozila.

Godine 1903. podignut je prvi parni mlin, a uz njega i skromna radionica za preradu tjestenina, dok je 1910. godine na Cetinju podignuta i prva mala termoelektrana sa snagom od 200 kw.

Povezivanjem Cetinja kolskim putevima sa Kotorom i Podgoricom, posebno je doprinijelo ekonomskom razvoju ovoga područja. U drugoj polovini XIX vijeka brže prodiru robnonovčani odnosi, ali naturalna privreda još ima dominantnu ulogu. Balkanski i dva svjetska rata posebno su usporila ekonomski razvoj iako je Cetinje jedno vrijeme bilo sjedište veoma velikog područja tzv. Zetske banovine, ali u ekonomskom pogledu preživljavalo je stagnaciju.

Odmah nakon završetka Drugog svjetskog rata, Cetinje doživljava pravu degradaciju gotovo svih svojih dotadašnjih funkcija, kao državno sjedište, jer se ono tada prenosi na Podgoricu, odnosno Titograd. Grad je, zajedno sa okruženjem, zapao u vrlo težak ekonomski položaj. Nije postojalo plana i valjane vizije šta sa Cetinjem, a kadrovski potencijal je bio sve skromniji jer je gotovo sve otišlo u novi republički centar. Ostavši bez upravno-administrativnih, prosvjetnih, zdravstvenih, finansijsko-bankarskih i drugih funkcija, koje su umjesto državnih, odnosno republičkih, postale lokalne, Cetinje je naglo oslabilo.

Međutim, ubrzo dolazi do početaka značajnog privrednog razvoja, čak i neslućenog i neprimjerenog u odnosu na objektivne mogućnosti samoga grada i opštine kao cjeline. Nijesu postojali ni osnovni elementi za razvoj industrije, jer nije bilo valjanih puteva, kvalitetnih energetskih izvora, nije bilo dovoljno vode, a broj i struktura stanovništva bili su nepovoljni, pa ipak se krenulo sa industrijom.

Pošlo se u drugu krajnost koja je donijela neke potpuno atipične i neprimjerene kapacitete ovom ambijentu i uslovima koji su u njemu vladali, što će se odraziti na negativan način krajem prošlog vijeka, a čije su posljedice i danas veoma prisutne.

Prvo je 1947.godine, od nekoliko iz rata zaostalih-trofejnih kamiona, osnovano transportno preduzeće "Bojana", a 1948. godine i prvo autobusko preduzeće "Tara" Cetinje. Ta preduzeća su u početku bila veoma skromnih mogućnosti i nijesu mogla zaposliti veći broj radnika, pa se može reći da je glavni privredni razvoj otpočeo 1953.godine, kada je osnovano preduzeće "Obod". Na samom početku njegov proizvodni plan bio je heterogen i vrlo skroman, ali se Ei "Obod" postepeno razvija u najvećeg proizvođača rashladnih aparata u Jugoslaviji sa programom koji je uspješno pratio zahtjeve svjetskog tržišta. Ova poznata fabrika koja je u jeku razvoja zapošljavala preko 4 000 radnika, proizvodila je i mašine za pranje rublja, svjetiljke i elektromotore, a za svoje potrebe razvijala proizvodnju i na sjeveru Crne Gore u Beranama i Plavu. Prema statističkim podacima 1988. godine u fabrici je proizvedeno: 265.000 raznih vrsta hladnjaka, 238.000 ledomata, preko 100.000 mašina za pranje rublja, 549.000 elektromotora i 459 tona raznih vrsta svjetiljki.

Početkom devedesetih godina dolazi do recesije, uvođenja sankcija, dezorganizacije i drastičnog pada proizvodnje. Bilo je pokušaja oživljavanja proizvodnje, kao npr. 2000.godine, ali se sve na tome i završilo. Elektroindustrija "Obod" se danas zavnično nalazi u fazi privatizacije, ali je prestala svaka proizvodnja, fabrike su ostale bez radnika, oprema i objekti propadaju, pa se ovo preduzeće praktično gasi.

Godine 1960. na Cetinju je podignuta još jedna fabrika. Bila je to fabrika obuće "Oro" sa projektovanim kapacitetima od 600.000 pari razne obuće godišnje.

Nakon rekonstrukcije fabrika je promijenila ime u Fabrika modne obuće "Košuta". U vrijeme ostvarivanja najboljih rezultata, "Košuta" je zapošljavala oko 1.200 radnika a proizvodila preko 1.100.000 pari obuće godišnje, što je dobrim dijelom bilo realizovano na tržištu bivšeg Sovjetskog saveza. Fabrika danas više ne radi. Danas od proizvođačkih kapaciteta aktivno rade: Državna štamparija "Obod", koja baštini značajnu

i bogatu tradiciju štamparstva u Crnoj Gori, preduzeće za izradu kartonske ambalaže "Kartonaža" i preduzeće za preradu ribe "Ribarstvo" na Rijeci Crnojevića.

Cetinje do pred kraj XIX vijeka nije imalo znatnije razvijenu trgovinu, a ni zanatstvo, pa je stanovništvo, posebno okolnih sela, bilo upućeno na pazare u Kotoru, Budvi i na domaći pazar na Rijeci Crnojevića.

Sa saobraćajnim otvaranjem Cetinja i ono samo dobija svoj pazar i postaje centar trgovinske razmjene za svoju okolinu, a i šire, jer su prema njemu kao glavnom gradu Crne Gore strujali značajni robni tokovi početkom XX-og vijeka. Naravno, zbog pasivnosti kraja, količine domaćih roba koje su izlazile iz Cetinja bile su neznatne i tako je bilo sve do šezdesetih godina prošlog vijeka i intenzivne industrijalizacije, kada su i sa Cetinja krenule robe u svijet i to one visoke tehnologije.

Krajem prošlog vijeka, a naročito od početka tragičnih događaja na prostorima bivše Jugoslavije i uvođenja sankcija od strane međunarodne zajednice, već načeta cetinjska privreda doživljava pravi slom, tako da ona danas ni izbliza ne predstavlja onu snagu koju je nekada imala, niti više stara struktura može biti razvojna perspektiva ove sredine. Naprotiv, neki njeni materijalni ostaci mogu biti samo teret i donekle usporiti planirani tempo razvoja. Sa privredne scene grada, pored "Oboda" i "Košute", nestali su: "Tara", "Bojana", "Sanitas", "Galenika", "Boksiti", "Gradnja", "Trgopromet", "Montena".

Ali, ostaje niz drugih mogućnosti koje ovaj grad sa sobom nosi zahvaljujući svojoj prošlosti, spomeničkom naslijeđu i ambijentalnim vrijednostima. Cetinje se okreće valorizaciji tih svojih tradicionalnih vrijednosti i onome što mu po svim objektivnim kriterijumima pripada. Ono može biti i kulturna prijestonica, pa otvorenost grada, njegov položaj i saobraćajna povezanost, te blizina najznačajnijeg dijela crnogorskih vrijednosti, omogućavaju da se dragocjeno kulturno-istorijsko bogatstvo prezentira svijetu tako da razvoj kulture, obrazovanja i drugih društvenih djelatnosti bude komplementaran sa razvojem specifičnih privrednih grana, kao što su: turizam, ugostiteljstvo, trgovina i razne uslužne djelatnosti. Kao posebnu vrijednost treba istaći mogućnost ekonomske valorizacije nacionalnih parkova "Lovćen" i "Skadarsko jezero".

Uspješnost razvoja i mjera vrijednosti jednog područja, dobrim dijelom je definisana ljudskim faktorom, pa je značajno istaći strukturu i kretanje stanovništva. Na području Cetinjske opštine, prema popisu iz 2003. godine, živi 18.842 stanovnika, što je 9,8% manje nego po popisu iz 1991. godine, a 36,2% manje u odnosu na broj stanovnika 1948. godine. Na području grada živi 15.353 ili 83% od ukupnog broja stanovnika. Broj stanovnika stalno opada, što zbog migracije prema Podgorici i Primorju, a što zbog negativnog prirodnog priraštaja koji je 2003. godine u Cetinjskoj opštini bio minus 57, odnosno, te godine se rodilo 169-oro djece, a umrlo 226 ljudi.

Međutim, starosna struktura je nešto povoljnija jer gotovo polovinu stanovništva, odnosno 9.072 čini populacija od 10 do 40 godina. Sa visokom i višom stručnom spremom ima 1.745 stanovnika, a nepismenih je 283. Aktivnog stanovništva je 5.400 ili 29,2% a zaposlenih ima 4.509 odnosno 24,3% od ukupnog broja. Penzionera ima 4.164 ili 22,5%.

Prosječna zarada početkom 2008. godine iznosila je 392 eura, odnosno zarada bez poreza i doprinosa 269 eura, što je 18,9% manje nego na nivou Crne Gore.

Krajem 2008. godine, na Cetinju je registrovano 1.666 nezaposlenih lica, a stopa nezaposlenosti se kreće oko 19%. Broj nezaposlenih naglo je porastao polovinom 2008. godine, kada se znatan broj radnika "Oboda" konačno upisao u registar onih koji traže posao.

Ljudi očekuju nove poslove u okviru trgovine, turizma i ugostiteljstva i u širem sektoru usluga, a jedan broj, koji će za to dobiti i kreditnu podršku od banaka i države, potražiće mogućnosti u vlastitoj inicijativi, bilo da je u pitanju neki oblik proizvodnje, trgovina ili neka uslužna djelatnost.

Na teritoriji Prijestonice Cetinje, krajem 2008. godine, registrovano je: 10 akcionarskih društava, 518 društava sa ograničenom odgovornošću, (od kojih redovno obavlja djelatnost 120), 11 ortačkih društava (redovno obavlja djelatnost 9), djelova stranih društava 5, preduzetnika čak 429 (redovno radi 247), ustanova ima 35, a zadruga 3.

Veliki je broj registrovanih preduzetnika, ali ih tek polovina aktivno radi. U procesu tranzicije, koja je još u toku, cetinjska privreda je gotovo nestala, bez mogućnosti da se obnovi. Pored ostalog, ovo se već drastično odrazilo na radnu strukturu stanovništva u kojoj je kategorija "industrijski radnik" svedena na minimum. Od 5.560 radnika, koliko ih je 1980. godine radilo u cetinjskoj privredi, krajem 2008. godine ostalo je svega 480, odnosno 8,6% koji danas rade u ostacima te privrede. Kolika je sada fleksibilnost radno sposobnog dijela onih koji su ostali bez posla da se prilagode novim uslovima, pokazaće vrijeme koje im nimalo nije naklonjeno, jer počinje teški period opšte ekonomske krize koja zahvata sve, a naročito one lako ranjive i slabe. Vrijednost na koju treba računati su novoobrazovani kadrovi koji dolaze.

5.3.2.1. Turizam

Razvoj turizma na Cetinju

Među prvim putopisima o Cetinju, s početka dvadesetog vijeka, kada je Vial de Somijer zabilježio da su odaje u Cetinjskom manastiru posebno osposobljene za putnike. Prva cetinjska krčma otvorena je 1832. godine u prizemnoj kući pokrivenoj slamom. Nešto kasnije, 1864. godine, Cetinje je dobilo i prvi hotel nazvan „Lokanda“ (kasnije „Grand-hotel“) koji je ujedno (dok nije srušen) bio najstariji hotel u Crnoj Gori.

Gradnjom "Grand-hotela" poznatog pod imenom "Lokanda" dolazi do prave prekretnice u turističkom razvoju grada. To je prva moderna građevina na Cetinju koja je "svagda puna stranaca tako da su jednog dana za stolom nabrojali devet narodnosti i devet jezika". Hotel je imao restoran i osam spavaćih soba, tzv. "kamara" što je omogućavalo posjetu i zadovoljenje stranih turista i sa većim očekivanjima.

Prvi počeci organizovanog turizma na Cetinju vezani su za drugi period njegovog razvitka, koji obuhvata vrijeme između Berlinskog kongresa i Prvog svjetskog rata. Već prve godine nakon međunarodnog priznanja nezavisnosti Crne Gore, 1879. počelo je redovno popisivanje svih turista. Već tada promet domaćih i stranih turista pokazuje značajne rezultate. Na Cetinje dolazi mnoštvo turista iz raznih evropskih zemalja, pa čak i iz Amerike. Tome je naročito doprinijelo poboljšanje saobraćajnih veza i izgradnja prvog puta u Crnoj Gori od granice prema Austriji do Cetinja (1884) i dalje do Rijeke Crnojevića (1882) i Podgorice (1890), kao i postojeće ugostiteljstvo koje je solidnim uslugama pojačavalo interesovanje turista.

Potrebno je istaći da ovaj razvoj nije bio stihijski već je bio regulisan odredjenim pravilnicima koji su regulisali i propisivali određene uslove pod kojima je moguće obavljati djelatnost. Jedan od takvih pravilnika bio je i Pravilnik o hanovima izdat 1905. godine od strane Ministarstva unutrašnjih djela.

Popularnosti Cetinja svakako su doprinijeli svi oni publicisti, naučnici i književnici koji su pisali mnogobrojne članke i knjige o Cetinju i Crnoj Gori.

Početkom XX vijeka na Cetinju je bilo nekoliko hotela. "Grand hotel" je dograđen i raspolagao je sa 20 namještenih soba, velikim salonom i dva restorana, kafanom, kupatilom, podrumom najboljih vina i francuskih likera. Kuriozitet je da je usluga u hotelu vršena na šest svjetskih jezika: engleski, njemački, francuski, ruski, italijanski i grčki. Godine 1900. otvara se u glavnoj ulici (Katunskoj) hotel "Central" koji je, takođe, bio reprezentativan za ono vrijeme.

Prema evidenciji Cetinje je 1901. godine, posjetilo 4.551 turista, koji su odsijedali u gradu, a iste godine objavljen je na francuskom jeziku prvi vodič o Cetinju stručno napisan, obuhvatajući i okolinu Cetinja. Turistički promet raste iz godine u godinu i dostiže vrhunac uoči balkanskih ratova. Tako je 1910. godine samo hotel "Grand" imao 3.013 posjetilaca.

U periodu 1918-1941. godine Cetinje je bilo najvažnije turističko središte Crne Gore. Cetinje je tada imalo šest hotela, 54 kafane i gostionice. Hoteli: "Grand-hotel", "Njujork", "Beograd", "Paris", "London" i "Nikšić" 1931. godine, raspolagali su sa 93 sobe.

Ozbiljnije turističke posjete počinju od 1927. godine, a 1929. godine dolazi do porasta turističkog prometa – 9.635 turista.

Zahvaljujući formiranju Državnog muzeja na Cetinju i izgradnji puta Cetinje-Budva 1931. godine, kao dijela kružnog puta oko Lovćena, turizam na Cetinju doživljava pravu ekspanziju. Prema statistici, za 10 mjeseci 1934. godine Cetinje je posjetilo više od 26.000 stranih i domaćih turista. Strani turisti bili su većinom iz Čehoslovačke, Poljske, Njemačke, Francuske i Engleske. Naredne 1935. godine bilo je oko 15.000 posjetilaca da bi kasnije, do Drugog svjetskog rata turistički promet išao silaznom linijom.

U ovom periodu javljaju se počeci zdravstveno-rekreativnog turizma na Lovćenu i lovno-ribolovnog turizma na Rijeci Crnojevića i Skadarskom jezeru. Na Ivanovim koritima je od 1928. godine, postojalo Državno klimatsko lječilište i oporavilište, a od 1931. godine otvoren je i poseban paviljon za djecu koja su primana bez pratnje roditelja. U blizini sanatorijuma bilo je i nekoliko kafana, tako da su Ivanova korita bila posjećena od izletnika iz Cetinja i Boke Kotorske.

Između dva svjetska rata bilo je organizovanog lovnog i ribolovnog turizma na Rijeci Crnojevića i Skadarskom jezeru. Sve do 1941. godine na Rijeci Crnojevića postojao je "zabran" – rezervat za lov na fazane, srne i drugu divljač.

U junu 1928. godine, osnovan je na Cetinju Savez za unapređenje saobraćaja, putnika i turista. To je bila centralna turistička organizacija čitave ondašnje Zetske oblasti, koja je ubrzo pretvorena u "Društvo za saobraćaj putnika i turista", pod novim imenom "Putnik" Cetinje. Cilj Saveza bilo je razvijanje što većeg interesovanja za Cetinje i Crnu Goru uopšte.

U to vrijeme jedan od najinteresantnijih objekata, bivši kraljev Dvor – u kome je formiran Državni muzej 1926. godine, nije bio dostupan turističkim posjetama. Čim je učinjen dostupnim, 1930. godine, posjetilo ga je 4.413 izletnika (2008. godine Muzej Kralja Nikole I posjetilo je 90.354 izletnika)

U drugoj polovini XX vijeka, do katastrofalnog zemljotresa 1979. godine, limitirajuće faktore za razvoj turizma predstavljaju nekvalitetne saobraćajnice i ograničeni smještajni kapaciteti. Ipak, zahvaljujući dinamičnom razvoju turizma na Crnogorskom i Dubrovačkom primorju, dolazi do povećanja turističkog prometa i u Cetinjskoj regiji. Broj posjetilaca iznosio je i do 100.000 godišnje (1977.). Zemljotresom 1979. godine, srušen je jedini hotel na Cetinju i oštećeno nekoliko ugostiteljskih objekata, tako da smještajnih kapaciteta u gradu nije bilo, sve do izgradnje novog "Grand hotela", 1984. godine (kapaciteta 450 ležaja). Nakon toga, uporedo sa obnavljanjem turističkih kapaciteta na Primorju, uslijedio je ponovni uzlazni trend i na Cetinju, no i to je kratko trajalo – do raspada SFRJ i nemilih događanja 1991. godine, kada je uslijedio novi pad broja turističkih posjeta.

Početak XXI vijeka, došlo je do revitalizacije turizma Crne Gore, koji je uslovio izvjesno poboljšanje, kako ponude tako i potražnje za turističkim proizvodom Cetinja. Prema statističkim izvještajima, u 2008. godini, u Cetinju je u hotelima („Grand“ i „Sport in“) bilo na raspolaganju 460 kreveta. Takođe, na Ivanovim koritima, postoji dječije odmaralište sa oko 200 i u nedavno otvorenom, malom hotelu „Ivanov konak“ oko 15 kreveta.

Posljednjih godina broj turista se kreće između 4.240 sa 16.625 noćenja u 1997. 3069 sa 30.966 noćenja u 1999. i u 2008. godini oko 51.000 noćenja, sa nešto više od 92.000 izletnika. Najviše posjetilaca dolazilo je sa tržišta Francuske, Izraela, Hrvatske, Slovenije i Bosne i Hercegovine. Još značajniji promet biće ostvaren sa daljom saradnjom sa turističkim poslenicima iz Dubrovačke regije.

Unapređenjem saobraćajnih komunikacija nastupile su radikalne promjene u geografsko-saobraćajnom položaju Cetinja i Cetinjske subregije u cjelini. One imaju višestruki ekonomsko-turistički, kulturno-naučni i demografski značaj. Novosagrađeni putevi omogućili su veću valorizaciju kulturno-istorijske baštine Cetinja

u naučne i turističke svrhe i njihovo povezivanje sa budvanskom i kotorskom opštinom. Posebno, sa Kotorom doći će do tješnje saradnje upotrebom moderne žičare, čija se izgradnja očekuje u skoroj budućnosti.

5.3.2.2. Saobraćaj

Pošto se Cetinje nalazi u kraškoj kontinentalnoj podgorini Lovćena, na nadmorskoj visini od 670 metara, konfiguracija reljefa definiše osnovni vid saobraćaja, njegov kvalitet i funkcionalnost, a to je drumski.

Danas je Cetinje magistralnim putem povezano sa Podgoricom (30,7 km), sa Budvom takodje (27,9 km), a regionalnim putevima sa Kotorom, preko Njeguša (42,8 km), Nikšićem, preko Čeva (66,1 km), Danilovgradom, takodje preko Čeva (55,2 km), sa Lovćenom (19,7 km) i sa granicom Bosne i Hercegovine, preko Grahova i Nudola (71,1 km).

Od značaja za Cetinje je blizina dva aerodroma: Aerodrom Golubovci, Podgorica, udaljen 40 km i Aerodrom Tivat, udaljen 58 km. Treba navesti i činjenicu da je u periodu između dva svjetska rata na Cetinju postojao aerodrom.

Takođe, blizina pomorskih Luka Bar (65 km) i Kotor (42 km), su značajan saobraćajni potencijal.

Putevi za Podgoricu i Budvu su osamdesetih godina prošlog vijeka, praktično nanovo radjeni, sa savremenim dvotračnim kolovozom, ali se ubrzo ukazala potreba njihove rekonstrukcije, dogradnjom i treće trake mjestimično. Međutim, saobraćajna frekvencija na pravcu Podgorica-Budva, preko Cetinja, već nalaže potrebu da se ovaj pravac potpuno rekonstruiše i izgradi kao moderan autoput. Posebno je prioritarna di-onica Podgorica-Cetinje, kao jedina veza između Glavnog grada i Prijestonice Crne Gore.

Gotovo sva sela i zaseoci na području Prijestonice danas imaju vezu sa magistralnim, regionalnim ili lokalnim putevima. Najvećim dijelom ti putevi su asfaltirani, ih ima i sa makadamskom podlogom, a potrebno ih je proširiti i modernizovati. Dužina ovih puteva je 337 km.

Saobraćajni sistem kroz grad dio je ukupnog kulturnog pejzaža, u osnovi orijentisan pravcem duže osovine grada, i relativno dobro povezuje pojedine gradske cjeline. Međutim, glavni ulaz u grad iz pravca Podgorice i Budve, kao i izlaz prema Lovćenu, moraju biti mnogo funkcionalniji. Oni su često usko grlo u saobraćaju, a ponekad i dezorijentacija za one koji prvi put tuda prolaze. Ukupna dužina gradskih ulica iznosi 40 km.

Do nedavno je na Cetinju postojalo autobusko saobraćajno preduzeće "Tar", ali danas više ne postoji, kao ni adekvatna autobuska stanica, koja bi odgovarala potrebama građana Cetinja i turista.

6. FAKTORI RIZICI I PRIJETNJE KOJI UGROŽAVAJU VRIJEDNOSTI ZAŠTIĆENOG PODRUČJA ISTORIJSKOG JEZGRA CETINJA

Od velike je važnosti, prije svega, otkriti i precizno definisati faktore i rizike koji ugrožavaju ili na neki način objektivno mogu ugroziti vrijednosti zaštićenog područja Istarskog jezgra Cetinja. Oni se, svakako, mogu prepoznati kao faktori i rizici koji dolaze od same prirode i oni koje, svojim djelovanjem ili nedjelovanjem, prouzrokuje čovjek koji živi na ovom području, drugi ljudi koji tu redovno ili povremeno rade, ili imaju svoju imovinu ili interes.

Analizirajući potencijale i vrijednosti zaštićenog područja i šireg prostora oko njega, u velikoj mjeri prepoznajemo faktore i rizike koji ga, i u kojoj mjeri, ugrožavaju, a što je vrlo značajno, kako bi se na vrijeme mogle preduzeti odgovarajuće mjere da se oni spriječe, ili posljedice njihovog djelovanja što više ublaže. Racionalnim planiranjem, stalnom neposrednom aktivnošću, zaštitom i adekvatnim korišćenjem zaštićenog područja, gotovo u potpunosti se mogu kontrolisati i sprječavati faktori i rizici koji dolaze od strane korisnika, a dobrim dijelom ublažiti ako je u pitanju prirodna stihija. Sve ovo se odnosi, kako na kulturno-umjetničke, naučno-obrazovne, istorijske, urbanističko-arhitektonske, društveno-ekonomske, tako i na prirodne vrijednosti koje ovo područje ima. Naravno, pri tome treba voditi računa da ne dolazi do depopulacije prostora već, naprotiv, da rastu aktivnost i privlačnost, kako bi bila privilegija živjeti u zaštićenom jezgru Cetinja.

6.1. Faktori i rizici koji ugrožavaju kulturne i prirodne vrijednosti

- Neadekvatna zakonska zaštita
- Zastarjela urbanističko-planska dokumenta
- Nedovoljna koordinacija među akterima u sistemu upravljanja
- Nepostojanje dugoročne strategije razvoja grada
- Nedostatak organa lokalne uprave za poslove kulture
- Nepostojanje stručnog savjeta Prijestonice za kulturu
- Nedovoljna valorizacija kulturne baštine i prirodne baštine
- Nematerijalno još uvijek nije na stručan način tretirano, niti Zakonom determinisano
- Nedovoljno razvijena svijest o vrijednostima
- Nedovoljna međuintitucionalna i međuresorska saradnja
- Nepoštovanje postojećih zakona i podzakonskih akata
- Nedostatak savremenih zakona i podzakonskih akata koji regulišu kulturnu baštinu

- Nedostak nove planske dokumentacije za Istorijsko jezgro.
- Neadekvatna dokumentaciona zaštita kulturne baštine Cetinja
- Neusklađenost prostorno-planske dokumentacije sa stanjem na terenu
- Nedostatak zakonom propisane dokumentacije o izvedenim konzervatorsko-restauratorskim intervencijama, čuvanju i korišćenju bibliotečke i arhivske građe
- Nedovoljna briga i neodržavanje spomenika kulture od strane vlasnika i korisnika
- Nepostojanje stalnih izvora prihoda i kontinuiranog načina sticanja sredstava za zaštitu i unapređenje stanja vrijednosti istorijskog jezgra
- Nelegalni i nestručni radovi na spomenicima kulture i nepoštovanje standarda zaštite,
- Nesprovođenje mehanizama propisanih zakonom za sprječavanje nelegalne gradnje i radova, odsustvo stručnog i inspekcijskog nadzora.
- Konflikt razvojnih koncepata sa prostornim mogućnostima i ograničenjima koja postavljaju kriterijumi zaštite graditeljske baštine
- Konflikt između modernih arhitektonskih pristupa i karaktera zaštićenog urbanog tkiva
- Nepodudaranje standardnih planerskih koncepata unapređenja stanja naslijeđene baštine sa kriterijumima zaštite
- Neprecizna zakonska regulativa u pogledu propisivanja stručne kompetentnosti za planiranje, projektovanje i realizaciju gradnji u zaštićenom području
- Nedovoljna obučenost stručnih profila za poslove planiranja, projektovanja i izvođenja radova u zaštićenom području
- Nedovoljni stručni kapaciteti u poslovima proučavanja, zaštite, konzervacije i restauracije graditeljskog nasljeđa
- Nedostatak stručnih kapaciteta za izvođenje radova u tradicionalnim tehnikama
- Nedostatak sistematskih istraživanja vrijednosti i nedovoljno bavljenje naučno-istraživačkim radom
- Neadekvatna fizička zaštita kulturne baštine
- Nedostatak adekvatnog prostora za prezentaciju pokretnog spomeničkog fonda
- Nedostatak stimulacije i privilegija, vlasnicima privatnih zbirki u cilju zaštite, održavanja, prezentacije i valorizacije
- Neadekvatni muzejski depoi koji osiguravaju čuvanje eksponata i njihovu zaštitu od krađe, vandalizma, vatre i raznih štetnih uticaja koje je moguće predvidjeti.
- Neadekvatne izložbene prostorije koje treba da osiguravaju i stručno prezentiraju muzejsku građu i omoguće nesmetano razgledanje.
- Neadekvatna oprema za čuvanje, zaštitu i konzervaciju muzejskog materijala
- Nedostatak odgovarajuće osposobljenih kustosa za pojedine muzejske zbirke
- Nedostatak kadrovskih kapaciteta

- Nepostojanje specijalizovanih obrazovnih institucija za obuku kadrova iz oblasti kulturne baštine
- Nepostojanje organizovanih mehanizama i finansijskih fondova za kadrovsko usavršavanje i međunarodnu saradnju
- Nepostojanje strateške kadrovske politike
- Antropogeni pritisak na biodiverzitet
- Kaptiranje izvora i vrela što dovodi do uzimanja vode prirodi koja je uslov opstanka biljnih i životinjskih vrsta.
- Neadekvatno uređenje i održavanje gradskih parkova
- Nekontrolisano i nestručno sakupljanje ljekovitog bilja.
- Neadekvatna valorizacija i prezentacija speleoloških objekata za turističke posjete.
- Avanturističko istraživanje speleoloških objekata i uništavanje pećinskog nakita
- Neriješen problem odvodnih voda iz Cetinskog polja
- Neadekvatno riješeno pitanje odlaganja čvrstog otpada
- Nedostatak adekvatnih prostora za prezentaciju i prodaju promo materijala, suvenira, antikviteta

6.2. Faktori i rizici koji ugrožavaju društveno- ekonomske vrijednosti

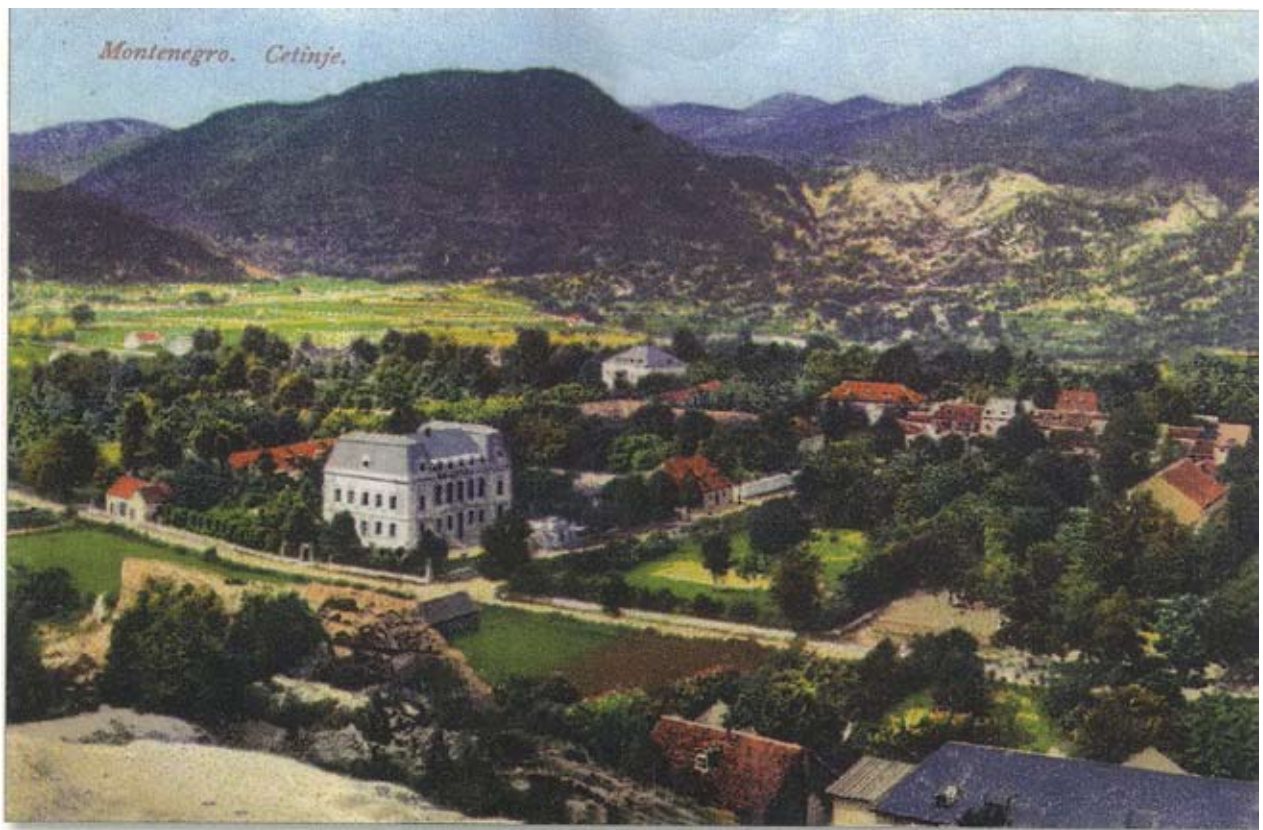
- Neadekvatno snalaženje u procesu davno započete društveno-ekonomske transformacije, koji je još u toku
- Nedovoljna sprega odgovornih institucija sistema sa nivoa Prijstonice i Države, te nepoštovanje zakonskih propisa i usvojenih odluka
- Neadekvatno upravljanje prostorom
- Predugo tolerisanje postojećeg stanja i navikavanje na njega
- Nizak nivo investicionih ulaganja
- Uzurpacija trgovina i uslužnih radnji, posebno kada je u pitanju neplansko i nezakonito rušenje starih i gradnja novih objekata, njihova sanacija, adaptacija i održavanje od strane nekih vlasnika
- Nedovoljno i nepravovremeno ulaganje u infrastrukturu (vodosnadbjevanje, kanalizacija, elektroosnadbjevanje, gradski saobraćaj)
- Emigracija stanovništva i pad nataliteta.
- Nedovoljno uključivanje ili korišćenje rada državnih, prije svega institucija kulture, koje su stacionirane na Cetinju.
- Neubiranje komunalnih prihoda po osnovu korišćenja prirodnih i kulturnih dobara u zaštićenom području

- Neadekvatna saobraćajna infrastruktura povezanost Prijestonice sa Podgoricom i Primorjem
- Nepostojanje adekvatne autobuske stanice
- Nedovoljni kapaciteti parking prostora
- Neselektivno odlaganja komunalnog otpada
- Neadekvatan monitoring cjelokupnih aktivnosti u istorijskom jezgru grada i u neposrednom okruženju
- Visoka stopa nezaposlenosti stanovništva.
- Nepostojanje jasne strateške vizije razvoja turizma
- Neinformisanost stanovništva o potencijalima razvoja kroz adekvatno valorizovanje Istorijskog jezgra
- Nedostatak odgovarajućih kvalitetnih smještajnih kapaciteta
- Nedostatak turističkog informativno-propagandnog materijala
- Nedostatak adekvatne gradske saobraćajne signalizacije
- Neprilagođenost infrastrukture za lica smanjenih sposobnosti

6.2. Prijetnje i rizici koji ugrožavaju vrijednosti

- Poplave su najveći potvrđeni prirodni rizik Cetinja
- Eventualne i nepredvidive vremenske i prirodne nepogode koje su se i do sada periodično javljale: zemljotresi, razorni vjetrovi, velike sniježne padavine, te požari i druge nepogodnosti kao posljedica ljudske nemarnosti i nebrige.
- Klimatske prilike na Cetinju, sa dugim i hladnim zimama sa puno sniježnih padavina i veoma velikim oscilacijama temperature u ljetnjem periodu, koje utiču na strukturu građevina.

7. POTENCIJALI PODRUČJA ISTORIJSKOG JEZGRA CETINJA

Cetinje se nalazi u kraškom polju, na nadmorskoj visini od 640 do 750 m. Na rastojanju (vazdušne linije) je 10 - 12 km od Jadranskog mora, Boke Kotorske i Skadarskog jezera, pa predstavlja mjesto značajno za saobraćajnu vezu između primorja i centralnog dijela Crne Gore, što je veoma značajno za njegov dalji razvoj.

Prijestonica Cetinje zahvata površinu od 910 km² što iznosi 6,6% površine Crne Gore. Nalazi se na njenom jugozapadnom dijelu, između Boke Kotorske na zapadu, Budvanske rivijere na jugu, basena Skadarskog jezera i Zetsko-Bjelopavličke ravnice na istoku, Nikšićkog polja i Bijelih rudina na sjeveru. Graniči se sa sedam opština (Kotor, Tivat, Budva, Bar, Podgorica, Danilovgrad i Nikšić).

Cetinjska regija se može globalno podijeliti na tri veće prostorno izdvojene cjeline:

- Katunska površ ili Katunski krš,
- Planinski vijenac Lovćena i njegova kontinentalna podgorina i
- Zapadni obod Skadarskog basena.

Klima Cetinja je uslovljena njegovim geografskim položajem, nadmorskom visinom, blizinom Jadranskog mora i Skadarskog jezera, konfiguracijom reljefa, itd. Iako se radi o relativno malom prostoru, postoje tri vrste klime.

- planinska,
- umjereno kontinentalna;
- izmijenjeno sredozemna.

Srednja godišnja temperatura za tri lokaliteta različitih nadmorskih visina je:

- Ivanova korita (1200 m) 7,6°C
- Cetinje (672 m) 10,7°C
- Rijeka Crnojevića (15 m) 14,9°C

Količina padavina u Cetinjskoj opštini, njihov raspored i karakter vrlo su izraziti. Glavni maksimum padavina je u novembru, a minimum u julu mjesecu. Cetinje je najkišovitiji grad u Evropi, budući da srednja godišnja količina padavina iznosi oko 4.000 mm. Uprkos velikim količinama padavina, Cetinjsko polje i njegova neposredna okolina su bez površinskih vodotoka.

Na području Cetinjske opštine, prema popisu iz 2003. godine, živi 18.842 stanovnika, a na području grada 15.353 ili 83% od ukupnog broja stanovnika.

Bogatstvo graditeljskog, istorijskog, kulturno-umjetničkog, ambijentalnog, duhovnog nasljeđa Cetinja, njegovog Istorijskog jezgra i šireg okruženja, sa Lovćenom i Skadarskim jezerom, predstavljaju izuzetan strateški potencijal za razvoj grada i šireg područja.

Savremeni ekonomski potencijal Cetinja i Istorijskog jezgra, pored dominantnih kulturno-istorijskih vrijednosti, imaju i nauka, obrazovanje i turizam.

Za korišćenje takvog specifičnog potencijala neophodna je njegova promocija kao cjeline, u okviru koje bi Istorijsko jezgro imalo najznačajnije mjesto, sa prepoznatljivim UNESCO brendom, zasnovanom na njegovim izuzetnim vrijednostima, odnosno Cetinju kao kul-

turnoj, istorijskoj, duhovnoj i državnoj Prijestonici Crne Gore.

Istorijsko jezgro Cetinja, sa sačuvanim autentičnim spomenicima kulture, očuvanom urbanom strukturom, riznicom pokretnog spomeničkog blaga Crne Gore i parkovskim površinama i tri hrišćanske relikvije Ikona Bogorodice Filermške, Ruka Svetog Jovana Krstitelja i Čestica Časnog krsta, predstavlja izuzetan potencijal za razvoj kulturnog i vjerskog turizma.

Spoj graditeljskog nasljeđa i očuvane prirode i kulturnog pejzaža u neposrednom i širem okruženju čini ovaj prostor još vrijednijim, i to je ono što daje mogućnosti za ekonomsku valorizaciju svih kulturnih i prirodnih dobara, odnosno njihovu integraciju u tokove savremenog života. Pri tome, stalna briga o zaštiti i unaprijeđenju tih vrijednosti mora biti prioritetni zadatak.

Zahvaljujući svojim prirodnim - geografskim i klimatskim karakteristikama, područje Prijestonice Cetinja ima velike mogućnosti za razvoj različitih vidova turizma, posebno kada se uzme u obzir šire područje. Cetinjska regija bi se mogla podijeliti na tri subregije i to: zona Nacionalnog parka „Lovćen“, areal Crnojevića rijeke, sa dijelom Skadarskog jezera, koji pripada Cetinju i centralna turistička zona Cetinja.

Područje Cetinjske subregije karakteriše bogatstvo kraškim fenomenima, kao što su škrabe, vrtače, uvale, kraška polja, jame i posebno, pećine. Starim putem preko Njeguša, koji vodi do Kotora, nalazi se veliki broj vidikovaca. Poseban pogled i izuzetan turistički doživljaj predstavlja pogled sa 25. lovćenske serpentine na Krscu. Zbog potencijala kojima područje raspolaže veoma je pogodno za razvoj speologije, organizovanje panoramskih putovanja, arheološka istraživanja.

Zbog klimatskih uslova, pojedine oblasti pogodne su za razvoj odmarališnog turizma (Ivanova Korita) i banjsko - zdravstvenog turizma (Rijeka Crnojevića), dok blizina mora predstavlja dobar preduslov za razvoj kupališnog turizma, sa akcentom na korišćenje smještajnih kapaciteta na Cetinju (odmor planina - more).

Nacionalni park „Skadarsko jezero“, poznat po raznovrsnosti ptica i svojoj nedirnutoj prirodi ubraja se u najveće znamenitosti zemlje.. Ovom bogatstvu prirode odgovaraju različiti oblici predjela oko jezera oivičenog brdima. Od turističkog sadržaja na Skadarskom jezeru su moguće sljedeće aktivnosti: jedrenje na dasci, kajaking, ribolov, sportski ribolov, pješačke ture (sa edukativnim stazama (npr. brojne staze između Cetinja i okolnih sela), posmatranje ptica, biciklističke ture (Stari put Cetinje-Rijeka Crnojevića-Virpazar), baloniranje male letjelice, panoramski letovi helikopterom, krstarenje jezerom. Za navedene aktivnosti već postoje odgovarajući klubovi, a posjetiocima su na raspolaganju i centri na Vranjini, Rijeci Crnojevića i u Murićima (Nacionalni park „Skadarsko jezero“).

Prirodni i kulturni resursi Nacionalnog parka „Lovćen“ predstavljaju dobru osnovu za njegovu promociju kao turističke destinacije. Turistički centar Nacionalnog parka „Lovćen“

čine pet drvenih bungalova, izložbeni prostor za Školu u prirodi, Centar za posjetioce, obilježene pješačke i biciklističke staze i mjesta za posmatranje.

Fokusiranje na teme: aktivan doživljaj prirode, crnogorska kultura i istorija, kod gosta stvaraju doživljaj Cetinja kao kulturnog centra, sa svim atrakcijama okoline, povezan i umrežen biciklističkim i pješačkim stazama. Rijeka, Virpazar i odabrane destinacije na južnoj obali jezera postaju centri doživljaja prirode.

Bazirajući se na kulturu i prirodu, Cetinje može da postane izuzetna MICE-destinacija, Neke agencije u svojim programima već nude kao specijalnu ponudu za visokoplatežne goste Vladin dom, za organizovanje modnih revija, gala večera, koktela, koncerata klasične muzike, konferencija, što bi moglo poslužiti kao dobar primjer i za valorizaciju ostalih objekata kao što su zgrade poslanstava, i dr.

Istorijska povezanost Cetinja sa Kotorom i Rijekom Crnojevića, lukama na moru i jezeru mogla bi se, danas, označiti kao „kulturni koridor“ za turiste koji za dolazak u Crnu Goru imaju kulturnu motivaciju.

Pri tome, istorijsko jezgro Cetinja predstavlja srž osnovnog turističkog proizvoda grada, odnosno nit koja povezuje kulturni turizam sa navedenim komplementarnim oblicima turističke ponude.

U cilju pravilne turističke valorizacije navedenih potencijala, potrebno je sprovesti istraživanja tržišta i utvrđivanje ciljnih grupa turista za Cetinje, a zatim, u skladu sa planovima Cetinja, utvrditi nedostajuće smještajne i ugostiteljske kapacitete viših kategorija i u vidu javno – privatnih partnerstava, kao i u saradnji sa donatorima i investitorima, iznaći najpovoljnija implementaciona rješenja, ne samo za Cetinje, već i za šire regionalno područje.

Takođe, imajući u vidu strateški cilj održivog razvoja turizma, tj. visoki kvalitet ponude sve probirljivijoj turističkoj klijenteli, neophodno je ponudu upotpuniti tradicionalnim proizvodima, pospješiti proizvodnju suvenira, njegovati izvorne narodne običaje i sl, prije svega kroz stimulisanje razvoja malih i srednjih preduzeća, što će doprinijeti ekonomskom prosperitetu grada, s jedne strane i obezbjeđenju sredstava za čuvanje i unapređenje nasljeđa, s druge strane.

Razvoj turizma i pratećih uslužnih i drugih djelatnosti neophodno je usmjeravati na oblike i sadržaje primjerene kulturnom i prirodnom nasljeđu, koji ne prouzrokuju negativne efekte na baštinu.

U tom smislu razvoj izdavačko-štamarske djelatnosti, savremene tehnologije, imao bi izuzetan značaj, ako se uzme u obzir istorijski i kulturni aspekt ove djelatnosti.

Preduzetnička djelatnost u oblasti usluga i zanatstva mogla bi, uz podsticajne mjere, proširiti obim i vrstu, te tako postati važan ekonomski resurs.

Evidentan potencijal Istorijskog jezgra jesu i brojni poslovni prostori u kojima se obavljaju raznovrsne djelatnosti kao što su: trgovina, ugostiteljstvo, zanatstvo, bankarstvo,

kulturno-umjetničke i promotivne aktivnosti, sport i zabava i druge djelatnosti. Međutim, postoji i znatan broj neiskorištenih atraktivnih prostora i lokacija u gradu, koje treba staviti u funkciju dopunjavanja ponude grada.

Postojeća saobraćajna povezanost grada sa Primorjem i Glavnim gradom, uz poboljšanje stanja saobraćajne infrastrukture, predstavlja značajan potencijal za razvoj turizma, ali i drugih privrednih grana.

Prije svega, neophodno je savremenim autoputem povezati Cetinje sa Podgoricom i Crnogorskim primorjem (preko Budve). Planom razvoja saobraćaja Crne Gore predviđena je izgradnja Jadransko-jonskog autoputa, koji bi dijelom mogao proći preko teritorije Cetinjske opštine, što može biti značajno, kako zbog širokog koridora koji takav put zahvata, tako i zbog mogućeg priključka na njega.

U toku su pripremne aktivnosti za izgradnju žičare Kotor – Ivanova korita – Cetinje, čijom gradnjom će se povezati Cetinje sa Lovćenom i Bokom Kotorskom, na savremen i turistički veoma atraktivan način.

Projektom izgradnje žičare Kotor – Ivanova korita – Cetinje, sa aspekta povezivanja Cetinja sa Kotorom, već valorizovanom i turistički prepoznatom destinacijom na svjetskom nivou, Cetinju bi bile omogućene izazovne perspektive turističkog i regionalnog razvoja. Prilikom koncipiranja planiranih intervencija za potrebe izgradnje žičare i izbora lokacije za polaznu stanicu iz Cetinja, neophodno je da lokacija bude izabrana u skladu sa osnovnim konzervatorskim principima koji podrazumijevaju zaštitu zatečenih ambijentalnih i spomeničkih vrijednosti Istorijskog jezgra Cetinja, isključivo sagledavanog kao cjeline, uz poštovanje Zakona o zaštiti spomenika kulture, kako planirani projekat ne bi bio prijetnja navedenim vrijednostima.

Nastavak aktivnosti na izgradnji planirane zaobilaznice oko Cetinja, što bi u isto vrijeme bio i dio puta za Nikšić, čija je izgradnja davno započeta i stala, odnosno veza Podgorica-Cetinje-Kotor (preko Njeguša), je vrlo značajan potencijal saobraćajnog razvoja.

Bogatstvo knjižnog i dokumentacionog fonda, bogati fundusi cetinjskih muzeja i galerija, te veliki broj kulturnih institucija uz Fakultet likovnih i dramskih umjetnosti i Muzičku akademiju predstavljaju veoma značajan naučno-obrazovni potencijal Cetinja.

U cilju korišćenja ovih potencijala jedan od važnijih razvojnih projekata je Izgradnja Univerzitetskog kompleksa fakulteta umjetnosti. U okviru ovog kompleksa planirana je izgradnja tri zgrade za tri fakulteta umjetnosti, zgrada centralne administracije, kao i novi studentski dom. U okviru kompleksa, osim prostora za nastavne sadržaje: ateljea, studija, vježbaonica, učionica, i sl. našli bi se i sadržaji okrenuti javnosti: galerije, koncertne sale, operski studio, internet kafe..., kao i sadržaji koji formiraju kulturni centar. Izgradnja Univerzitetskog kompleksa planirana je u rezidencijalnom bloku Cetinja, na lokaciji industrijske zone „Stari Obod“. Međunarodnim javnim konkursom koji je raspisao Univerzitet Crne Gore, odabrana su tri nagrađena rješenja za idejno rješenje kompleksa, u feb-

ruaru 2009. godine. Predstoji izrada planske projektne dokumentacije od strane organa Prijestonice. Prvonagrađeno rješenje je na najkvalitetniji način odgovorilo kriterijumima konkursa, najumjerenijim odnosom prema okruženju, odnosno neposrednoj blizini Istorijskog jezgra Cetinja, poštujući istorijsku matricu grada, a pri tome ispunjavajući funkcionalne zahtjeve traženih prostornih kapaciteta. Još jedan kvalitet ovog rješenja je da zadržavajući, kroz rekonstrukciju, četiri stara industrijska objekta, valorizuje industrijsko nasljeđe lokacije.

Bogatstvo potencijala profesorskog i asistentskog kadra i studenata koji se obrazuju na umjetničkim akademijama (slikari, vajari, grafičari, grafički dizajneri, producenti, pozorišni i filmski reditelji, muzičari, umjetnički pedagozi i teoretičari...), predstavlja bitan potencijal za razvoj Cetinja kao živog kulturnog i umjetničkog centra, koji umrežavanjem sa postojećim umjetničkim manifestacijama i sistemom kreativnih industrija, može postati jedan od bitnih činilaca razvoja kulturnog turizma na Cetinju. Pokrenuta inicijativa formiranja Univerzitetskog kompleksa daje infrastrukturnu mogućnost otvaranja novih fakulteta i studijskih programa: istorije umjetnosti, arheologije, etnologije, muzeologije, bibliotekarstva, arhivistike, konzervacije i restauracije, scenografiju i kostimografiju ...što bi bila konkretna podrška prevazilaženju problema kadrovskog deficita u oblastima od suštinskog značaja za očuvanje kulturne baštine.

8. VIZIJA ISTORIJSKOG JEZGRA CETINJA

Istorijsko jezgro Cetinja će promovisati značaj izuzetnog mjesta kulturne i prirodne baštine, mjesta duhovnog i nacionalnog identiteta, koristeći taj status kao strateški potencijal za napredak i razvoj Prijestonice i njenih građana.

Koristeći kulturno nasljeđe, jak istorijski kult, tri velike hrišćanske relikvije, kao i to da su život ovog grada obogatili veliki umjetnici - pisci i slikari, uz autentične arhitektonske, ambijentalne i pejzažne vrijednosti, Cetinje će razviti kulturni i vjerski turizam. Koristeći ove snažne potencijale Grad će strateški razvijati turizam dobro osmišljenim i prepoznatljivim turističkim proizvodom.

Cetinje-grad muzej, ali i univerzitetski grad, sa širokim dijapazonom umjetničkih fakulteta, gdje će, tokom čitave godine, živo pulsirati umjetnički duh kreativnih radionica, književnih večeri, izložbi, performansa, umjetničkih kolonija, naučnih skupova, festivala...

Istorijsko jezgro Cetinja, sa svojim širim kontekstom, prosperitet će temeljiti na svijesti o vrijednosti kulturnih i prirodnih dobara koje baštini, na promišljenoj politici upravljanja kulturnom i prirodnim baštinom, kako bi se zadovoljile potrebe sadašnjih generacija, a budućim generacijama ona predala u svoj svojoj ljepoti, autentičnosti i raznolikosti.

Razvoj Cetinja baziraće se na uravnoteženim i harmoničnim odnosima između kulturne i prirodne baštine i novih sadržaja u prostoru, između socijalnih potreba, ekonomskih aktivnosti i kulturnog i prirodnog okruženja.

Zbog urbanističko-arhitektonskih vrijednosti Istorijskog jezgra Cetinja, prostorni razvoj će biti planiran rukovodeći se principima integralne zaštite, odnosno poštovanjem tradicionalnih urbanističkih modela, očuvanjem kulturne baštine u Jezgru i njegovom okruženju i njegove cjelovitosti i autentičnosti, uspostavljanje ravnoteže između potreba savremenog života i očuvanja vrijednosti.

Cetinje će biti atraktivna destinacija za kulturni i vjerski turizam, jer će se širim društvenim konsenzusom pažljivo brinuti o naslijeđenim vrijednostima, uz rekonstrukciju i revitalizaciju Lokande i bivših poslanstava.

Bogatstvo muzejskih zbirki i Cetinjske riznice, biće u funkciji turizma, prezentovani kao nacionalno blago Crne Gore, a uslužne djelatnosti dostići nivo evropskih i svjetskih standarda.

U duhu bogate kulturne tradicije, Cetinje će biti kulturno – obrazovni, univerzitetski centar Crne Gore, sa fakultetima za sticanje znanja iz oblasti kulture i zaštite kulturne baštine.

Cetinje će čuvati, njegovati i afirmisati svoju duhovnost i posebnost. Vrijednosti područja kulturnog nasljeđa su polazište za uspostavljanje saradnje sa susjednim državama i zemljama regiona, na putu ka evropskim i širim integracijama.

Njegujući sve svoje autentične vrijednosti, duh nekadašnje i sadašnje Prijestonice, izuzetno bogatstvo kulturno-istorijskog i duhovnog nasljeđa, u jedinstvenom spoju sa prirodnim okruženjem i atraktivnim geografskim položajem, sa puno zelenila, sa revitalizovanim parkovima, sa ``Lokandom``, sa brojnim turistima, sa evropskim manirom spolja, a prepoznatljivim samosvjesnim duhom-duhom Cetinja u sebi i sa definisanim statusom, kao dijelom Svjetske baštine u okviru UNESCO. U njemu će se prijatno osjećati svaki građanin svijeta.

OPŠTI CILJEVI MENADŽMENT PLANA

9

9. OPŠTI CILJEVI MENADŽMENT PLANA ZAŠTIĆENOG PODRUČJA ISTORIJSKOG JEZGRA CETINJA

Viziju Istorijaskog jezgra Cetinja moguće je dostići ostvarenjem sljedećih opštih ciljeva:

- 1) Ekonomski razvoj Cetinja kroz korišćenje potencijala Istorijaskog jezgra Cetinja na principima održivog razvoja;
- 2) Integralna zaštita, valorizacija, revalorizacija i prezentacija kulturne i prirodne baštine
- 3) Jačanje pravne i institucionalne infrastrukture;
- 4) Osiguranje efikasne primjene zakona i planske dokumentacije;
- 5) Upis Istorijaskog jezgra Cetinja na Listu svjetske baštine UNESCO;
- 6) Jačanje kadrovskih kapaciteta na svim nivoima, edukacija novog i doedukacija postojećeg stručnog kadra;

Glavne teme, problemi i zadaci Menadžment plana Istorijaskog jezgra Cetinja prezentovani su u poglavlju 10. Ključna pitanja menadžmenta i Akcionom planu. Veza između opštih ciljeva i predloženih zadataka, naznačena je u prvoj koloni tabele Akcionog plana.

10. KLJUČNA PITANJA MENADŽMENTA ZAŠTIĆENOG PODRUČJA ISTORIJSKOG JEZGRA CETINJA

Za uspješno upravljanje zaštićenim jezgrom Cetinja neophodna je, prije svega, posvećenost svih struktura društva tom cilju, adekvatna pravna i institucionalna infrastruktura, koordinacija među planskim dokumentima i saradnja političkih, stručnih, privatnih i civilnih segmenata društva.

Menadžment Istorijskog jezgra Cetinja mora biti zasnovan na potpunom poznavanju njegovih istorijskih, kulturnih i drugih vrijednosti, poznavanju osjetljivih tačaka, prijetnji i opasnosti, mogućnosti koje pruža status zaštićenosti, kao i potpuno poznavanje resursa koje posjeduje.

Za rješavanje konflikta između očuvanja i zaštite izuzetnih vrijednosti i razvoja neophodno je obezbijediti efikasne mehanizme, koji će biti u funkciji sprječavanja promjena štetnih za zaštićenu cjelinu, posebno onih koje mogu promijeniti karakter i suštinu Istorijskog jezgra i njegove neposredne okoline.

Mehanizmi upravljanja treba da doprinesu održavanju ravnoteže između javnih i privatnih interesa. Takođe, neophodno je izgraditi svijest da je očuvanje integriteta i autentičnosti kulturnih vrijednosti zaštićenog jezgra i njegove životne sredine u interesu svih, budući da ono predstavlja važan resurs u održivom razvoju cijele opštine. Ukupni ciljevi zaštite izuzetnih vrijednosti treba da budu jasni svim ključnim akterima, posebno lokalnim i državnim organima, ali i investitorima.

Zato je neophodno da razvoj zaštićene cjeline i neposrednog okruženja bude adekvatno planiran, usmjera van i kontrolisan, temeljen na viziji razvoja Istorijskog jezgra i grada Cetinja, za duži period.

U svjetlu toga, plan upravljanja mora biti sagledan kao osnovni instrument za postizanje sinergije između svih instrumenata upravljanja.

Sa stanovišta izrade Menadžment plana Istorijskog jezgra Cetinja, a naročito kada je riječ o sveobuhvatnom upravljanju, zaštiti, unapredjenju vrijednosti i mogućnosti njihovog korišćenja za bolji život u njemu, veoma su značajna pitanja: urbanog razvoja i zaštite, pravne regulative od koje se polazi i na koju se sve oslanja, pitanja vlasništva, finansiranja, ocjene postojećeg stanja u cjelini a naročito stanja životne sredine, infrastrukture područja, turističke i druge valorizacije, pitanja konzervacije, restauracije i održavanja, kadrovskih potencijala i edukacije, informisanja i stavova lokalnog stanovništva, itd.

Istorijsko jezgro Cetinje, kao zaštićeno područje, jako je osjetljivo na promjene unutar njega, ali isto tako veoma zavisno i pod direktnim uticajem i na promjene u svom neposrednom okruženju, a i šire. Cetinjsko polje je ograničen prostor sa karakterističnim lokalitetima i detaljima koji su, iako odvojeni, u jednoj korelacijonj vezi, a naročito sa stanovišta ugroženosti i zaštite, infrastrukture, planiranja i urbanizacije, turističke valorizacije. Nekontrolisana, a posebno neprimjerena intervencija u samom zaštićenom prostoru i u njegovoj okolini, može nanijeti nepopravljive štete Cetinju i njegovim specifičnim izuzetnim vrijednostima.

Ako hoćemo upotrebljiv plan, onda je neophodna dobra i efikasna politika i pravni okvir, kako sa nivoa države, tako i sa nivoa lokalne vlasti. Čini se naročito značajna uloga lokalne vlasti, jer oni koji žive u ovoj sredini, osnovni su i direktni uticajni faktor na nju.

Obnavljanjem državnosti i sticanjem međunarodnog priznanja Crne Gore, stekli su se elementarni uslovi da Cetinje dobije pravi tretman kakav mu i pripada, što nije samo u njegovom, već i u interesu cijele države.

10.1. Politički i pravni okvir

Stabilnost države i ostvarivanje svih njenih funkcija od presudnog su značaja za adekvatnu zaštitu i uspješno upravljanje naslijeđenim kulturnim vrijednostima.

To nam potvrđuje period bliske prošlosti- devedesete godine prošlog vijeka, kada je Crna Gora bila u rat-

nom okruženju, sa privrednim kolapsom, političkom nestabilnošću, sa sankcijama međunarodne zajednice i velikim brojem izbjeglih lica iz ratom zahvaćenih područja. Bilo je to vrijeme siromaštva i urušenih ljudskih, moralnih i kulturnih vrijednosti.

Takvo stanje u državi i društvu, neminovno se odrazilo na funkcionisanje pravnog sistema, a samim tim i na očuvanje i zaštitu kulturnog nasljeđa.

Početkom ovog vijeka Crna Gora ulazi u početnu fazu rehabilitacije.

Jasno iskazanom voljom građana na referendumu, maja 2006. godine, obnovljena je, nakon skoro jednog vijeka državnost Crne Gore. Od tada se ubrzava proces ekonomske i političke stabilnosti, demokratizacija društva i prioritetni državni projekat – proces evropskih i evroatlanskih integracija. U tom smislu usklađeni su mnogi sistemski i drugi zakoni sa evropskim zakonodavstvom i taj proces se nastavlja, uz reformu ključnih državnih resora, osposobljavanje i jačanje državne administracije.

Postignuti nivo stabilnosti države i uspješnost Crne Gore u procesu približavanja zajednici evropskih država, doprinijeli su stvaranju povoljnog političkog i ekonomskog ambijenta za vođenje adekvatne politike u oblasti zaštite kulturne baštine.

10.1.1. Normativni okvir zaštite

Strateška dokumenta i zakonska regulativa predstavljaju važne okvirne segmente za upravljanje određenim prostorom. U tom smislu za razvoj Prijestonice Cetinje kao polazna osnova svakako se uzimaju tri stuba održivog razvoja: ekonomski, socijalni i zaštita životne sredine.

Prvi pravni akt u Crnoj Gori, koji se djelomično odnosio na zaštitu kulturnog nasljeđa, predstavlja Finansijska reforma, koju je proglasila Narodna skupština Knjaževine Crne Gore 1868. godine, dok je 1896. godine donijet Zakon o knjaževskoj crnogorskoj biblioteci i muzeju.

Neposredna briga o kulturnom nasljeđu, kroz normativno-pravnu regulativu, započela je nakon Drugog svjetskog rata donošenjem Zakona o zaštiti spomenika kulture i prirodnih vrijednosti, iz 1945. godine i Zakona o zaštiti spomenika kulture iz 1949. godine. Od tada je pravna zaštita spomenika kulture bila regulisana većim brojem zakona i podzakonskih akata.

Odnos države prema kulturnoj baštini iskazan je Ustavom Crne Gore (član 77 i 78), kojim je utvrđeno da država štiti naučne, kulturne, umjetničke i istorijske vrijednosti, da štiti prirodnu i kulturnu baštinu i da je svako dužan da čuva prirodnu i kulturnu baštinu od opšteg interesa. Takvo određenje prema kulturnoj i prirodnoj baštini predstavlja adekvatan ustavni okvir za njenu zaštitu.

Zakon o zaštiti spomenika kulture (1991) je osnovni propis iz oblasti kulturne baštine kojim se uređuje sistem zaštite i korišćenja spomenika kulture, ostvarivanje posebnog društvenog interesa, postupak proglašenja spomenika kulture, prava i obaveze pravnih i fizičkih lica u vezi zaštite spomenika kulture, kao i način organizovanja i finansiranja Zavoda za zaštitu spomenika kulture.

Postojeći pravni okvir zaštite sadržan u osnovnom zakonu ne pruža dovoljno pravnih mehanizama za adekvatnu zaštitu i nije usklađen sa sistemskim zakonima, koji su kasnije donijeti i usklađeni sa evropskim propisima. Takođe, postojeći Zakon o zaštiti spomenika kulture ne prepoznaje kulturni pejzaž, tradicionalne gradske trgove i istorijske zelene površine i parkove.

Zakon o muzejskoj djelatnosti, 1989. godine, Zakon o bibliotečkoj djelatnosti, 1989. godine, Zakon o arhivskoj djelatnosti, 1994. godine i Zakon o izdavačkoj djelatnosti (Sl.list SRCG, 20/95), su takođe zastarjeli, pa je za pravnu zaštitu kulturne baštine neophodno donošenje novih propisa iz ove oblasti, koji će biti usklađeni sa evropskim zakonodavstvom i već donijetim sistemskim propisima na nacionalnom nivou.

Donošenjem Zakona o kulturi (2008.) učinjen je prvi korak ka reformi zakonodavstva iz oblasti kulture

U cilju sprovođenja zakonodavnih reformi iz oblasti kulturne baštine, u toku je izrada seta nacrta zakona iz oblasti kulturne baštine:

- Zakon o kulturnim dobrima
- Zakon o mizejskoj djelatnosti
- Zakon o arhivskoj djelatnosti i
- Zakon o bibliotečkoj djelatnosti

Reforma zakonodavstva se sprovodi u skladu sa evropskim i međunarodnim standardima, kao i pozitivnim iskustvima zemalja iz regiona.

Specifična načela zaštite i unaprjeđivanja prirode data su u Zakonu o zaštiti prirode i odnose se na obaveznu pravnih i fizičkih lica da pri vršenju radnji i obavljanju aktivnosti doprinose zaštiti i unaprjeđivanju prirode, očuvanju biološke i predione raznovrsnosti i opšte korisnih funkcija prirode i prirodne ravnoteže, te da se korišćenje prirodnih resursa može vršiti samo do stepena koji ne ugrožava biološku i predionu raznovrsnost i funkcionisanje osnovnih prirodnih sistema i procesa. Ovim Zakonom takođe se uređuje postupak za proglašenje zaštićenog prirodnog dobra. Ono što je od značaja za Prijestonicu Cetinje jeste da je odredbama ovog Zakona organima lokalne samouprave dato u nadležnosti da donesu akt o proglašenju određenih kategorija zaštićenog prirodnog dobra na svojoj teritoriji.

Zakon o zaštiti životne sredine (2008) predstavlja okvirni zakon u ovoj oblasti i njime se definišu osnovni principi zaštite životne sredine i održivog razvoja kao i niz mehanizama i instrumenata kojima se bliže regulišu pitanja od značaja za životnu sredinu.

Značajni instrumenti u oblikovanju pravne legislative i integrisanja principa zaštite životne sredine u postupak primjene jesu zakoni o strateškoj procjeni uticaja planova i programa odnosno procjene uticaja pojedinih zahvata na životnu sredinu. Ovim zakonima, kroz propisanu proceduru preventivno se daje ocjena o uticaju pojedinih aktivnosti na životnu sredinu.

Kako poseban razvojni potencijal područja Prijestonice čine dva nacionalna parka ``Lovćen`` i dijelom ``Skadarsko jezero``, to posebnu važnost za upravljanje u ovim područjima imaju odredbe Zakona o nacionalnim parkovima (1994.).

Strateška dokumenta čije smjernice su uzete u obzir pri definisanju Menadžment plana su: Prostorni plan Crne Gore (2008), Nacionalna strategija održivog razvoja (2008), Pravci razvoja Crne Gore kao ekološke države, Strategija razvoja turizma, Deklaracija o ekološkoj državi (1991), Strategija razvoja biodiverziteta, PPPPN i Program razvoja i zaštite za NP ``Lovćen`` i ``Skadarsko jezero`` i dr.

Pored navedenih osnovnih propisa, pravnu i drugu zaštitu obezbjeđuju i:

- Zakon o Prijestonici, 2008. godine
- Zakon o lokalnoj samoupravi, 2003. godine
- Zakon o uređenju prostora i izgradnji objekata, 2008. godine
- Zakon o kulturi, 2008. godine

Podzakonski akti koji bliže uređuju određena pitanja iz oblast zaštite kulturne baštine su:

- Pravilnik o sadržaju i načinu vođenja Registra spomenika kulture, 1992.godine
- Pravilnik o uslovima i načinu na koji se mogu vršiti arheološka istraživanja i iskopavanja, 1992.g.
- Pravilnik o uslovima za obavljanje stručnih poslova i stručnih ispita u oblasti zaštite spomenika kulture, 1992. godine.

Lokalni propisi

Statut Prijestonice Cetinje, 2008. godina

Međunarodni propisi

- Konvencija o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine, 1972. godine
- Konvencije o promociji raznolikosti kulturnih izraza, 2005. godine
- Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine, 2003. godine

- Konvencija o zaštiti podvodne kulturne baštine
- Konvencije o mjerama za zabranu i sprečavanje nedozvoljenog uvoza, izvoza i prenosa svojine nad kulturnim dobrima, 1970. godine
- Evropska konvencija o zaštiti arheološke baštine, 1990. godina
- Evropska konvencija o zaštiti arhitektonske baštine, 1975. godine
- Evropska konvencija o predjelu, 2000. godine
- Konvencija o biodiverzitetu
- Cites konvencija
- Međunarodna povelja o konzervaciji i restauraciji spomenika i mjesta, 1964. godina
- Preporuka o zaštiti istorijskih i tradicionalnih cjelina i o njihovoj ulozi u savremenom životu, 1976. godine
- Preporuka o zaštiti pokretnog kulturnog nasljeđa, 1978. godine
- Preporuka o zaštiti ljepote i karaktera pejzaža i predjela, 1962. godine

10.1.2. Institucionalna zaštita

Petar II Petrović Njegoš gradi Biljardu 1838. godine, čime obezbjeđuje uslove za smještaj arhiva, biblioteke, crkvenih relikvija, trofejnog oružja i drugih važnih predmeta. Zbirka ratnih trofeja u Biljardi, može se smatrati začetkom muzejske službe u Crnoj Gori.

Knjaz Danilo, kao prvi svjetovni vladar Crne Gore iz dinastije Petrović Njegoš, posebnu pažnju poklanjao je čuvanju crkvenih relikvija, odeždi i jevanđelja, koje smješta u posebnim odajama Biljarde, što vodi ka očuvanju kulturno-istorijske baštine.

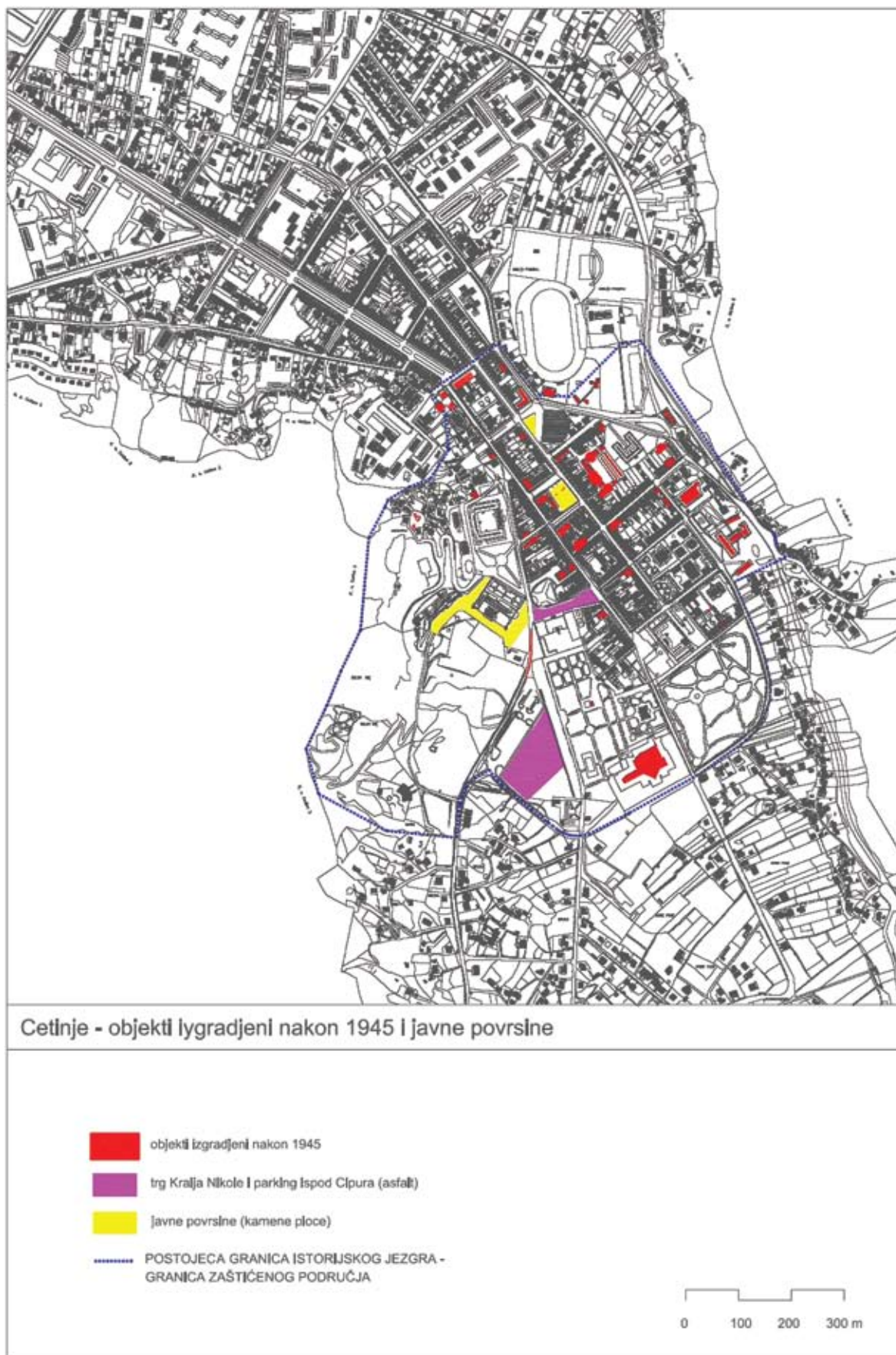
U vrijeme knjaza Nikole dolazi do ubrzanog razvoja kulture. Već 1870. godine na Cetinju je sagrađena posebna zgrada, nazvana Laboratorija, što predstavlja prvi vojni muzej. Nakon toga, 1879. godine, predlaže se osnivanje muzeja i državne biblioteke. Šest godina kasnije izgrađen je Zetski dom u kojem su, pored pozorišta, smješteni muzej i biblioteka. Odluka o osnivanju Državne biblioteke i muzeja ozvaničena je 1893. godine. U Knjaževini i Kraljevini Crnoj Gori važila je Konvencija o zakonima i običajima rata na kopnu (ratifikovana 1900. godine) kojom je bilo predviđeno da se pri opsadama i bombardovanjima moraju preduzimati sve potrebne mjere kako bi se, što je više moguće, poštedjele crkve i zgrade namijenjene umjetnosti i nauci.

U periodu između dva svjetska rata u Crnoj Gori brigu o zaštiti pokretnih i nepokretnih kulturnih dobara preuzeo je Državni muzej, osnovan na Cetinju 1926. godine, koji je ovu aktivnost sprovodio sve do 1948. godine, kada dolazi do formiranja usko specijalizovanih institucija za zaštitu kulturne i prirodne baštine.

Nadležne institucije i organi uprave

- Prijestonica
- Republički zavod za zaštitu spomenika kulture
- Ministarstvo kulture, medija i sporta,
- Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine
- Ministarstvo za ekonomski razvoj
- Ministarstvo saobraćaja, pomorstva i telekomunikacija
- Republički zavod za zaštitu prirode
- Agencija za zaštitu životne sredine
- Narodni muzej Crne Gore
- Državni arhiv Crne Gore
- Centralna narodna biblioteka „Đurđe Crnojević“

10.1.3. Urbani razvoj i planska dokumenta nakon II svjetskog rata

10.1.3. 1. Urbani razvoj

Poslije Drugog svjetskog rata, prenošenjem političkog središta u Titograd (Podgoricu) usporava se očekivani prosperitet grada. Okončan proces zamiranja prijestoničkih atributa doveo je do industrijske ekspanzije koja se očitavala i u graditeljstvu. Novoizgrađeni objekti u društvenoj svojini (stambeni i industrijski) u potpunosti odstupaju od tradicionalnog načina gradnje. Nakon zemljotresa 1979. godine, izvršeni su brojni radovi na sanaciji i revitalizaciji spomeničkog fonda. Gotovo svi javni objekti su sanirani i rekonstruisani, što podrazumijeva i statičku konsolidaciju. Pojedini značajniji objekti u sklopu obnove su dobili nove namjene u funkciji kulture, nauke, sporta i obrazovanja, čime su se stekli osnovni uslovi za očuvanje zatečenih spomeničkih i ambijentalnih vrijednosti. Nakon prvog talasa obnove izvedenog u skladu sa rješenjima iz Urbanističkog prijekta Istorijско jezgo Cetinja, došlo je do intervencija na pojedinačnim objektima, koje nijesu uvijek u skladu sa rješenjima iz planskog dokumenta kao ni sa karakteristikama zatečene arhitekture. Srušen je stariji Hotel "Park" iz 1966. godine, i izgrađen je novi Hotel "Grand", predimenzioniran i lošeg arhitektonskog rješenja u kontekstu lokacije i naslijeđenih graditeljskih vrijednosti Cetinja, zatim podvožnjak između Čipura i Dvora kralja Nikole i parking kod Učiteljskog dobra, čime su zarad infrastrukturnog, saobraćajnog uređenja devastirane vrijednosti tog dijela Istorijског jezgra Cetinja.

U Istorijском jezgru Cetinja i na njegovim rubnim djelovima, od 1945. do 1990. godine, na osnovu planske dokumentacije i dostupne literature, može se konstatovati da je izgrađeno oko 90 novih objekata na lokacijama s naslijeđenim strukturama ili na potpuno novim lokacijama. Riječ je o stambenim zgradama, poslovnim objektima, objektima infrastrukture i javnim prostorima dijelom postojećim s izvršenom prenamjenom i porodičnim kućama.

Jedan dio objekata, izgrađenih nakon Drugog svjetskog rata, se dobro uklopio u naslijeđene graditeljske vrijednosti Istorijског jezgra grada, a dio svjedoči o tom periodu i kontinuitetu života u Socijalističkoj Republici Crnoj Gori.

Ustavom Republike Crne Gore iz 1992. godine Cetinju je vraćen status Prijestonice, vraćene pojedine funkcije, Rezidencija Predsjednika države, prva sjednica redovnih zasijedanja Skupštine Crne Gore, a novim Zakonom o Prijestonici, predviđen je i prelazak Ustavnog suda Crne Gore i pojedinih ministarstava.

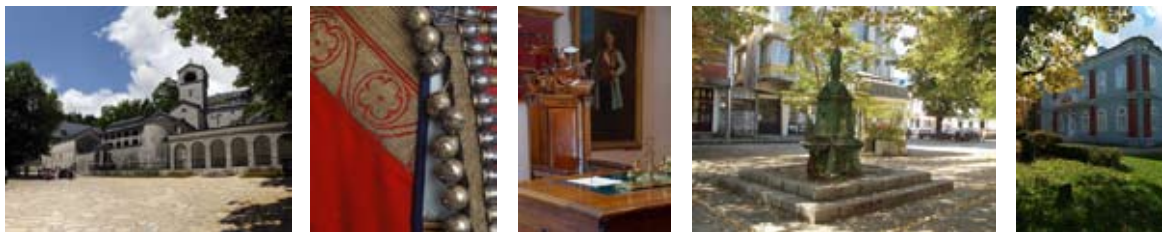
Kako je Prostornim planom Crne Gore Cetinje definisano kao državni centar posebnog značaja, zbog administrativnih, istorijskih, simboličkih, kulturološko-etnoloških i drugih specifičnih razloga, to se budući, predviđeni urbani razvoj mora planirati sa posebnom pažnjom, kako nove intervencije ne bi ugrozile zatečene spomeničke i ambijentalne vrijednosti.

10.1.3. 2. Planska dokumenta

Iako je grad Cetinje još početkom XX vijeka zaokružio svoju urbanu fizionomiju, u poslijeratnom periodu došlo je do značajnih socioloških, privrednih i demografskih promjena, što je zahtijevalo i odgovarajuće plansko praćenje. Sredinom pedesetih (1957) izrađen je prvi poslijeratni urbanistički plan Cetinja, čiji nivo obrade (1: 1.000) odgovara detaljnom urbanističkom planu.

Bitna odlika ovog projekta je dosljedno sprovedena zaštita urbanog sklopa revitalizacijom naslijeđene fizičke strukture. Uvođenje pješačkog koridora kroz strukturu blokova istorijског jezgra nudi se kao novi element organizacije. Kasnijim planovima ovaj interesantan pristup revitalizaciji napušten je, procjenom da ipak Njegoševa ulica treba da preuzme funkciju pješačke arterije jezgra. Krajem šezdesetih godina otpočeo je sistemski rad na izradi regionalnih i niza generalnih planova u Crnoj Gori.

GUP Cetinje (RZUP-Titograd, 1967) je obrađen program razvoja do 2000.g. Prostornim modelom angažovana je ukupna površina polja i neposrednog okruženja, sa ruralnim aglomeracijama. U okviru policentrične organizacije, istorijско jezgro preuzima funkciju gradskog i specifičnog kulturnog centra. Saobraćajna inte-

gracija ostvaruje se magistralnom saobraćajnicom-osovinom prostora i kružnim putem, a Njegoševa ulica preuzima funkciju pješačke arterije. GUP Cetinja razrađen je kroz niz detaljnih urbanističkih planova. Urađen je **Detaljni urbanistički Cetinje** –Centar (197.) koji je dalje razradio postavljeni koncept. Revitalizacija istorijskog jezgra predviđena je kroz zaštitu i rekonstrukciju, sa naglašenim nastojanjem integracije Cetinja, njegove kulturne i graditeljske baštine u turističku ponudu južnog Jadrana. Istorijsko jezgro prihvata funkciju gradskog centra, specifične kulturne funkcije (muzeji, galerije, institucije), stanovanje, hotelske kapacitete kao i prihvata turista.

GUP Cetinje (1990) karakteriše proširenje granica zahvata koje su proizišle iz potrebe obuhvatanja svih sadržaja od značaja kako bi se obezbijedila efikasna procedura planiranja i realizacije. Obuhvat plana je 1500ha. Uspostavljanje kontinuiteta sa formiranom i revitalizovanom urbanom strukturom predstavlja polazno opredjeljenje prostornog razvoja i organizacije modela. Naglasak je stavljen na pravilan razvoj, koji se usmjerava u nekoliko pravaca, a prije svega kroz odrednice arhitekture, uređenja prostora i graditeljstva. U cilju obezbjeđenja uslova za prostornu distribuciju programom utvrđenih veličina, kao i načina ostvarivanja realizacije, područje GUP-a je podijeljeno u 11 prostornih cjelina. Tretman koji ovaj prostor ima u ovom Planu, detaljno je razrađen Urbanističkim projektom.

UP istorijsko jezgro .U nizu aktivnosti za otklanjanje posljedica od zemljotresa posebna pažnja je poklonjena je obnovi starih gradskih cjelina.

Kompleksnim pristupom izrade UP Istorijsko jezgro (1990.) stavljen je pod kontrolu složeni proces sanacije, zaštite i revitalizacije. Naglasak je stavljen na adekvatno opremanje i uređenje prostora naslijeđene fizičke strukture, s jedne strane i neutralizaciju narušavanja autentične fizionomije grada.

Površina zahvata 58 ha od čega kompaktno gradsko tkivo 33 ha a parkovski kompleksi i pejzažno zelenilo 25 ha. Ukupnim bilansom dobija se vrlo povoljna slika odnosa izgrađenih i slobodnih površina, što je od posebnog značaja u slučaju jedne naslijeđene urbane cjeline kakvo je Istorijsko jezgro.

Zauzetost prostora predviđa se da raste svega 4%, a izgradnja novih objekata učestvuje sa 6% (oko 9000m2 novih objekata) obuhvatajući i obnovu hotela ``Lokanda`` (2500m2)

Podatak da samo kultura u okviru jezgra zauzima površinu od 17.000 m2(preko 1m2/st grada) govori o izuzetnom bogatstvu Cetinja u ovoj oblasti. Muzeji i galerije Cetinja smješteni su u objektima urbanog nukleusa, Dvoru Kralja Nikole, Vladinom domu i Plavom dvorcu, čineći prostornu, hronološku i ambijentalnu cjelinu, otvorenu prema gradu i oslonjenu na zelenilo parkova i pejzaž okoline.

Parkovski kompleksi nastali su kao elementi vrtne arhitekture ``Njegošev``- dvorski park u francuskom, a Park ``13 jul`` u engleskom maniru. Stoljetni zasadi drveća čine svojevrsni elemenat ambijenta istorijskog jezgra.

Prostornim planom Crne Gore (2008) određuju se državni ciljevi i mjere prostornog razvoja, u skladu sa ukupnim ekonomskim, socijalnim, ekološkim i kulturno-istorijskim razvojem Crne Gore.

Novi Prostorni plan Crne Gore je opšti strateški okvir održivog prostornog razvoja, odnosno osnova za usklađivanje opštih i sektorskih politika.

- Opštim ciljevima prostornog razvoja po sektorima, za kulturno nasljeđe prepoznato je:
- Neophodno je napraviti veoma značajan iskorak u oblasti integralne zaštite prirodnog i kulturnog nasljeđa
- Oblasti od nacionalne važnosti definisane su prema broju, strukturi i kvalitetu arhitektonskog nasljeđa; prepoznatljivom kulturnom nasljeđu; kvalitetu etnografskog prostora; očuvanosti prostora; prostornog identiteta
- Nemoguće je odvojiti kulturni pejzaž od arhitektonskog okruženja. Naprotiv, insistiranje na integralnom pristupu doprinosi porastu važnosti cijelog tog prostora, autentičnih vrijednosti pejzaža, koje je stvarao čovjek, kao i drugih kategorija kulturnog nasljeđa kao resursa održivog razvoja. Razvoj pejzaža odražava razvoj civilizacije, njen nivo, društveno uređenje, orografske i klimatske karakteristike kao najvažniji

uslov za opstanak ekosistema.

- Zaštita i unapređenje autentičnog kulturnog pejzaža i okruženja obezbjeđuje integralnu zaštitu prostornih cjelina i posebnih kompleksa

Istorijski gradovi Crne Gore kao dio kulturnog nasljeđa, čine njen najreprezentativniji dio, a istovremeno i veoma važan resurs prostornog razvoja države.

Stara urbana naselja sadrže, pored urbanih vrijednosti, brojne kategorije arhitektonskog nasljeđa, pokretni spomenički fond. Pitanja održavanja autentične namjene ili izbora odgovarajuće nove perspektive i kompatibilne namjene jedna su od ključnih stavki u postupku zaštite i revitalizacije starih urbanih jezgara.

Smjernicama PPCG za razvojnu zonu Cetinja osnovni resurs i potencijal je kulturno-istorijsko nasleđe i specifični karakter gradskog ambijenta (prostornog i kulturnog).

Gore navedeno predstavlja preduslov za dalju plansku razradu kroz planove na nižem nivou.

Aktuelna planska dokumenta

Prostorni plan Crne Gore

Prostorni plan Opštine Cetinje

Generalni urbanistički plan Cetinja

Detaljni urbanistički Cetinje –Centar

Urbanistički projekat istorijsko jezgro Cetinje

Dalji koraci u vezi prostorno-planske dokumentacije:

Novim Zakonom o uređenju prostora i izgradnji objekata ("Sl list" broj 51/08) propisano je da sve opštine u roku od jedne godine od donošenja Zakona treba da donesu Prostorno urbanistički plan koji u suštini zamjenjuje prethodne planove (Prostorni plan opštine i Generalni urbanistički plan). Iz ovog proističe da je Prijestonica Cetinje u obavezi da ovaj postupak započne u što kraćem roku. kao i elementi za njegovu dalju razradu kroz urbanistički projekat.

10.1.4. Saradnja organa i institucija sa privatnim sektorom

Prijestonica stvara uslove, podstiče i pomaže učesnike lokalnog stanovništva u ostvarivanju funkcija lokalne samouprave, a građani se preko: inicijative i građanske inicijative, zbora građana, referendum, javne rasprave i na drugi način, neposredno uključuju i učestvuju u poslovima od zajedničkog interesa..

Saradnja lokalnih organa i institucija sa privatnim sektorom, ostvaruje se pojedinačno i preko odgovarajućih strukovnih nevladinih organizacija, fondacija i preko mjesnih zajednica. Pojedinačni oblik jeste ustaljena potreba komunikacije između zainteresovanog subjekta i državnih organa i institucija u cilju ostvarivanja pojedinačnih prava i interesa. Nadležni organi posebno vode računa da se poboljša ova neposredna relacija uvodeći nove jednostavnije metode rada u cilju eliminisanja takozvane "biznis barijere". U okviru Sekretarijata za društvene djelatnosti postavljen je samostalni savjetnik za pružanje pravne pomoći, što se pokazalo veoma korisnim na relaciji lokalna samouprava-građanin, privatnik.

Čine se napor da zaživi pravi odnos na liniji privatno- javno partnerstvo, gdje postoji obostrani interes.

Posebno je značajna saradnja sa nevladinim organizacijama, kojih na području Prijestonice ima 43. Ovim organizacijama je omogućeno da učestvuju u radu Skupštine Prijestonice Cetinje (bez prava odlučivanja) kroz institut "slobodne stolice", pa mnoge od njih to svoje pravo i koriste. Među njima su "Društvo prijatelja i poštovalaca Cetinja" i "Cetinje je Evropa", "Korijeni", koje daju svoj doprinos u rješavanju vitalnih pitanja grada. Budžetom Prijestonice se opredjeljuju sredstva za podsticanje rada nevladinih organizacija.

Treba istaći da se saradnja lokalne samouprave i građana velikim dijelom odvija i posredstvom mjesnih zajednica kojih na području Prijestonice Cetinje ima 23.

Saradnja Prijestonice sa državom i njenim institucijama, Glavnim gradom i građanima, biće znatno unaprijeđena formiranjem Senata Prijestonice Cetinje.

Svi navedeni oblici saradnje organa Prijestonice, lokalne smouprave i institucija sa privatnim sektorom su u funkciji uspostavljanja saradnje na partnerskim osnovama.

10.1.5. Vlasništvo

Nakon nestanka većinskog društvenog vlasništva, dominantni oblici svojine u Crnoj Gori jesu državno i privatno vlasništvo.

Imovinu Prijestonice Cetinje čine nepokretne i pokretne stvari, novčana sredstva, hartije od vrijednosti i druga imovinska prava, u skladu sa zakonom.

Prijestonica raspolaže i upravlja svojom imovinom, shodno njenoj namjeni, u skladu sa zakonom i dobrom praksom ekonomskog i finansijskog menadžmenta i vodi evidenciju o njoj.

Imovina Prijestonice Cetinje koristi se za ostvarivanje funkcija lokalne samouprave, za odvijanje djelatnosti organizacija koje obavljaju javnu službu, a dijelom i za obavljanje djelatnosti radi sticanja dobiti, odnosno prihoda, u skladu sa zakonima kojima se uređuje obavljanje tih djelatnosti. Imovinska prava i ovlašćenja vrši organ lokalne samouprave odredjen statutom Prijestonice.

Imovina Crne Gore, odnosno državna imovina, data je na upravljanje jedinicama lokalne samouprave. Prijestonica Cetinje, pored ostalog, ima na upravljanje dio Nacionalnog parka "Skadarsko jezero" i dio Nacionalnog parka "Lovćen".

U Istorijskom jezgru Cetinja prisutne su obje vrste vlasništva, kako na pojedinačnim spomenicima kulture, tako i na javnim objektima i parkovskim površinama.

Zemljište je uglavnom privatno vlasništvo, dominiraju usitnjene parcele, a naročito u Cetinjskom polju, gdje je i najveći dio iskorišćenog građevinskog zemljišta. Stambeni objekti su u privatnom vlasništvu, a zgrade, odnosno kolektivni stambeni objekti, u etažnom privatnom vlasništvu.

Sakralni objekti, dio zemljišta i mali broj stambenih jedinica u crkvenom su vlasništvu.

Imalac spomenika kulture (vlasnik, držalac, korisnik) dužan je da spomenik brižljivo čuva i održava i da ga koristi na način kojim se čuva njegova spomenička i ambijentalna vrijednost. Održavanje spomenika kulture (tekuće i investiciono) je u potpunosti obaveza njegovog imaoa. U slučaju da održavanje spomenika kulture ili radovi na njegovoj konzervaciji ili restauraciji zahtijevaju vanredne troškove koji prelaze prihode koje imalac stiče od spomenika, naknadu tih troškova imaoa spomenika obezbjeđuje opština na čijoj se teritoriji spomenik nalazi.

10.1.6. Finansiranje i planirani razvojni projekti

Za vršenje poslova iz sopstvene nadležnosti Prijestonici Cetinje pripadaju javni prihodi utvrdjeni zakonom. Prijestonica, kao i sve opštine u Crnoj Gori može propisivati visinu prireza, taksa i naknada, u skladu sa zakonom.

Budžetom Crne Gore utvrđuju se posebne pozicije za realizaciju razvojnih programa i investicionih projekata od posebnog značaja za Prijestonicu, koji su predhodno usaglašeni izmedju državnih organa i organa Prijestonice. Pored toga, finansiranje razvojnih prioriteta Prijestonice obezbjeđuje se, takođe u državnom Budžetu.

Prije više od 25 godina, uložena su značajna sredstva u sanaciju i rekonstrukciju Istorijskog jezgra Cetinja i njegovog okruženja. Bila su to sredstva solidarnosti, dobijena od strane svih Republika bivše Jugoslavije, nakon zemljotresa koji je pogodio Crnu Goru 1979. godine. Otklonjene su posljedice i značajno je unaprijeđena infrastruktura užeg dijela grada, ali nažalost, napravljeno je i nekoliko propusta, koji danas predstavljaju faktore koji ometaju i usporavaju njihov razvoj.

Finansiranje zaštite i održavanja spomenika kulture obezbjeđuje se, uglavnom, iz Budžeta Crne Gore, preko Ministarstva kulture, sporta i medija. Na ovaj način obezbjeđuju se i sredstva neophodna za obavljanje osnovne djelatnosti Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture, Narodnog muzeja Crne Gore, CNB ``Đurđe Crnojević``, Državnog arhiva Crne Gore i Kraljevskog pozorišta ``Zetski dom``.

U obezbjeđenju finansijskih sredstava za realizaciju pojedinačnih projekata, učestvuje i lokalna samouprava. U budžetu Prijestonice nema planiranih sredstava za zaštitu, očuvanje i prezentaciju kulturne baštine, kao ni utvrdjenih stalnih izvora prihoda za te svrhe. Još se nijesu stvorili uslovi da se posebni prihodi, u vidu spomenične rente, ubiraju po osnovu korišćenja poslovnih prostora i davanja odredjenih usluga, u okviru zaštićenog historijskog jezgra.

Sredstva Budžeta Prijestonice su nedovoljna da bi se iz njih, pored brojnih drugih obaveza, mogla izdvojiti i sredstva za zaštitu kulturne baštine, ali se ipak, iz tog Budžeta izdvajaju znatna sredstva za potrebe grada, jer Prijestonica svojim sredstvima učestvuje u finansiranju brojnih projekata i redovnih djelatnosti javnih preduzeća od opšteg interesa.

Prijestonica učestvuje u finansiranju Javnog komunalnog preduzeća kroz plaćanje naknade za čišćenje i održavanje javnih površina i održavanje gradskog zelenila. Pored toga, ulaže u održavanje lokalnih puteva i njihovo osposobljavanje za promet u zimskim uslovima, učestvuje u finansiranju rekonstrukcije gradskih saobraćajnica i dijela infrastrukture, pomaže projekte Javnog preduzeća za vodovod i kanalizaciju koji se odnose na detektovanje gubitaka vode i sanaciju nadjenog stanja. Prijestonica finansira i rad Vatrogasne jedinice, turističke organizacije (info punkt), Javnog servisa Radio-Cetinje, Gradske biblioteke »Njegoš«, i td.

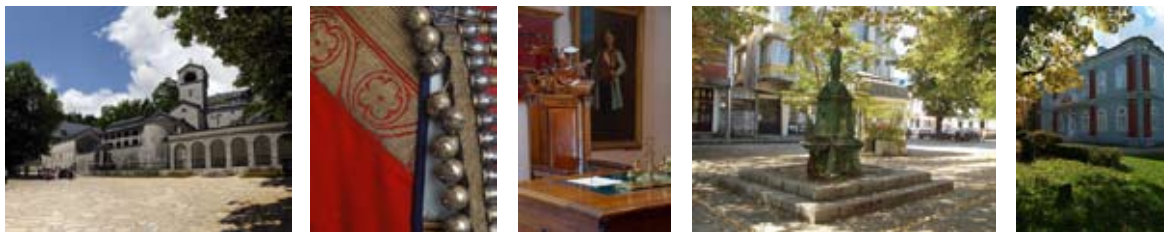
Planirani i realizovani kapitalni projekti

Planirani kapitalni projekti iz Budžeta Crne Gore z 2009.godinu:

- Rekonstrukcija objekata zgrade bivšeg Italijanskog poslanstva u kojoj je smještena Centralna narodna biblioteka »Đurđe Crnojević« i zgrada Zetskog doma u kojoj je smješteno Kraljevsko pozorište »Zetski dom«, te izgradnja novog objekta za ostavu dekora i radionicu Crnogorskog narodnog pozorišta - 1,5 miliona eura (u 2009.godini, očekuje se izrada projektne dokumentacije i početak radova)
- Sanacija spomen-kompleksa Mauzoleja Petra II Petrovića Njegoša na Lovćenu - od oko 500.000,00 eura
- Izgradnja Univerzitetskog kompleksa planirana u rezidencijalnom bloku Cetinja, na lokaciji industrijske zone »Stari Obod«, opredijeljeno je 400.000,00 eura, za pripremu lokacije i prvu fazu izrade projektne dokumentacije u toku 2009.godine.
- Rekonstrukcija pojedinih gradskih saobraćajnica na Cetinju - oko 400.000,00 eura
- Opremanje skupštinske sale Prijestonice u kojoj se povremeno održavaju i zasijedanja Skupštine Crne Gore - oko 450.000,00 eura
- Izgradnja vatrogasnog doma - oko 300.000,00 eura - za izradu projektne dokumentacije
- Učešće projekata iz Cetinja u okviru zajedničkih projekata (postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda, rekonstrukcija i sanacija sportskih objekata, Regionalni vodovod)
- Treća traka na putu Podgorica - Cetinje
- Treća traka na putu Cetinje- Budva

Kroz program javnih radova već je realizovan je jedan broj projekata

- Vodovod Rijeka Crnojevića
- Stambena zgrada S-53.
- Tunel za odvođene otpadnih voda.
- Rezidencija Predsjednika Crne Gore.
- Osnovna škola u Bogdanovom kraju-Cetinje

10.2. Stanje kulturne baštine

Analiza stanja nepokretne kulturne baštine Istorijaskog jezgra Cetinja urađena je na osnovu:

- Podataka kojima raspolažu institucije o spomenicima kulture;
- Terenskog obilaska svih spomenika kulture;
- Stepena zapuštenosti i ugroženosti zbog uticaja faktora vremena;
- Devastiranosti (izmjena prvobitnog izgleda), zbog nestručnog rada pri rekonstrukciji i konzervaciji, nemarnog održavanja;
- Sačinjene baze podataka u formi pojedinačnih Izvještaja za nepokretne spomenike kulture, iz 2004. godine. Izvještaji su bazirani na smjernicama i preporukama Savjeta Evrope (opis, fotodokumentacija, skice, premjer, opis kontakt zone, opis izvedenih radova, vrijeme izvođenja radova, naziv izvođača i investitora, posjedovanje dokumentacije, odobrenja, saglasnosti i dr.).

Analiza stanja pokretnih spomenika kulture u muzejskim, bibliotečkim, arhivskim zbirkama urađena je na osnovu:

- Sagledavanje postojećeg stanja u muzejima, na osnovu kontrole ispunjavanja minimalnih uslova za obavljanje muzejske djelatnosti, sačinjavnja pojedinačnih Izvještaja o muzejima na Cetinju 2005.godine, (osnovni podaci o svakoj ustanovi, fotodokumentacija, pravna dokumentacija o obavljanju djelatnosti, podaci o muzejskom materijalu, kadru, prostornim kapacitetima i minimalnoj opremljenosti) i podataka kojima raspolaže matična služba Narodnog muzeja Crne Gore;
- Komparacije postojećeg stanja u bibliotekama sa aktuelnim stanjem razvoja bibliotečko-informativne djelatnosti u okruženju – zemljama bivše Jugoslavije i Zapadne Evrope, dokumentima donijetim od strane međunarodnih organizacija IFLA, EBLIDA i Savjeta Evrope, Projektima PULMAN i CALI-MERA, zatim Manifestom iz Oeirosa, Smjernicama u vezi politike i zakonske regulative biblioteka Evrope i podataka kojima raspolažu biblioteke koje obavljaju funkciju stručnog nadzora, Centralne narodne biblioteke "Đurđe Crnojević", Univerzitetske biblioteke i narodnih biblioteka;
- Sagledavanja postojećeg stanja u Ahivu na bazi osnovnih elemenata i karakteristika arhivske djelatnosti, sa komparativnim pregledom prakse u Regionu i evropskih standarda u ovoj oblasti;

10.2. 1. Stanje nepokretnih spomenika kulture

Nakon zemljotresa pristupilo se obnovi cijelog Istorijaskog jezgra. Uz odgovarajuću dokumentaciju, obnovljeni su gotovo svi javni objekti i tom prilikom su mnogi dobili nove funkcije. Samo jezgro je podijeljeno po blokovima, te je Urbanističkim projektom dat planirani izgled svih objekata, sa definisanim izgledima fasada i razvijenim izgledima svih ulica. Ovo je urađeno kako bi se, kroz maksimalno očuvanje zatečenih prostornih odnosa, postiglo očuvanje ambijentalnih i spomeničkih vrijednosti. Na taj način sačuvan je integritet i autentičnost urbanog tkiva, ali i unaprijeđene spomeničke vrijednosti pojedinačno zaštićenih spomenika kulture. Prilikom obnove objekata izvršena je i konstruktivna sanacija, pa su drvene međuspratne tavanice zamijenjene armirano betonskim uz ojačavanje kompletne konstrukcije. Izmjenjeni su krovni pokrivači i stolarija, te sanirane fasade. Proces obnove, uskladjen sa konzervatorskim principima, rezultirao je bez dileme unapređenjem spomeničkih vrijednosti ali i podstaknuo razvoj života u gradu. Međutim, pri izradi infrastrukture, u jednom segmentu je došlo do drastičnog odstupanja od osnovnih konzervatorskih principa, pa je uz podizanje nivoa ulica i dijela gradskih trgova, na jednoj od najmarkantnijih tačaka u gradu urađen podvožnjak koji grubo presijeca urbano tkivo grada, mijenja osnovne prostorne odnose i predstavlja direktan atak na zatečene spomeničke vrijednosti.

Unutar manastirskog kompleksa Cetinjskog manastira sa crkvom Rođenja Bogorodice, izvedeni su određeni građevinski zahvati, bez prethodno sačinjene projektne dokumentacije i bez prethodno pribavljene saglasnosti Zavoda. U sjevernom dijelu unutrašnjeg dvorišta, uz crkvu - ispod ćelije Svetog Petra, na nivou ulaznog dijela u hor, izgrađen je novi objekat od kamena sa jednovodnim bakarnim krovom, potpuno stran segment u već davno definisanom nukleusu manastira i naslijeđenom integritetu spomenika. Intervencije su vidne i na ulaznom portalu: obijene su oštećene freske u luneti koje je 1886. godine naslikao Vasilije Đinovski, a umjesto njih su naslikane nove. Desno od ulaza uz ogradni zid, prema južnoj pjevnici formirana je palionica svijeća. Građena je od kamena, a počiva na stubovima sa tri podužna i po jednim poprečnim lukom izvedenim od sige. Pokrivena je jednovodnim krovom od bakarnog lima. Lijevi volat ispod trijema zatvoren je drvenim objektom za prodaju suvenira sa ulazom natkrivenim bakarnom nadstrešnicom. Na izlazu iz priprate prema sjevernoj strani - na mjestu nekadašnje palionice svijeća, krajem 90-tih godina prošlog vijeka formirana je nova kapela namijenjena smještaju relikvija: ikone Bogorodice Filermose, Ruke sv. Jovana Krstitelja i Čestice Časnog krsta. Za te potrebe je formiran kameni sarkofag u vidu vitrine. Novoformirana kapela je oslikana po uzoru na živopis manastira Piva, no sumnjivih likovnih kvaliteta. U svakom slučaju rad je "majstora" koji se ne bi mogao smatrati tumačem živopisa XVII vijeka. Svi djelovi kompleksa dostupni javnosti (crkva, hor, ćelija sv. Petra Cetinjskog), opremljeni su neadekvatnim mobilijarom. Takođe je navedeno da su Muzejske staklene vitrine manastirske riznice hermetički zatvorene što je ocijenjeno kao izrazito loše budući da onemogućava provjetravanje eksponata, kontrolu njihovog stanja i izmjenu položaja. Prezidano je postojeće kameno stepenište koje vodi u hor crkve, postavljena hidroizolacija na ulazu u hor i podignuti su potporni zidovi u dvorištu. Uz primjedbu da je Dvorsko groblje u sklopu Manastirskog kompleksa u lošem stanju, konstatovano je da je ikonostas napadnut crvotočinom. Kao urgentne mjere predložene su sljedeće intervencije: konzervacija ikonostasa i ikona, preprojektovanje muzejskih vitrina te sanacija dvorskog groblja (nadgrobne ploče i krstovi) kao i ravnog krovnog pokrivača.

Dvorska crkva na Ćipuru vidljiva su oštećenja nastala uslijed prodora vlage u unutrašnjost, što se pogotovo odnosi na pojavu značajnih oštećenja ikonostasa. Mjere zaštite predviđaju saniranje kupole i zaustavljanje procesa prodora vlage, kao i konzervatorski tretman ikonostasa.

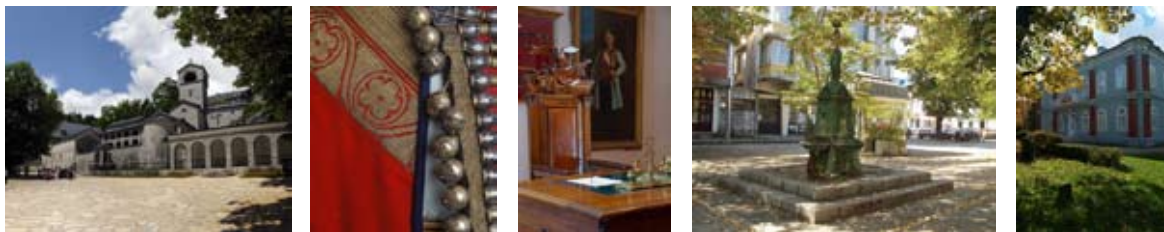
Nakon konstatacije o lošem stanju spomenika Vlaška crkva, a uslijed sporadično nedostajućih partija ograde, djelimične rastrešenosti krovopokrivača i intervencija u unutrašnjosti, koje su vršene u suprotnosti sa konzervatorskim principima a odnose se na obijanje maltera sa zidova crkve, živopisanje oltarskog dijela i postavljanje podne obloge od poliranog mermerskog, pristupilo se građevinsko-zanatskim i konzervatorskim radovima. Tako je izvršena sanacija zvonika, fasada, krova i ograde, izmjena kamenih podnih ploča, prozora i vrata, pjeskarenje zidova i plafona. Ikonostas je konzervatorski tretiran.

Objekat Ruskog poslanstva (danas Fakultet likovnih umjetnosti) je poslije zemljotresa podvrgnut obimnoj restauraciji, kada mu je vraćen prvobitni izgled. Radi unaprijedjenja stanja objekta potrebno je izvođenje određenih sanacionih i investicionih radova koji se u prvom redu odnose na sanaciju enterijera objekta, fasade i krovnog pokrivača, sa popravkom oluka i sanaciju stolarije.

Stanje Turskog poslanstva je ocijenjeno kao dobro. U toku izvršene rekonstrukcije i adaptacije za potrebe Odsjeka za glumu Fakulteta umjetnosti na Cetinju enterijer je pretrpio manje izmjene, i prilagođen je novoj funkciji, ali to nije umanjilo zatečene spomeničke i ambijentalne vrijednosti.

Pregledom Italijanskog poslanstva konstatovana su značajna oštećenja krovnog pokrivača i fasade, te su radovi na sanaciji objekta u toku.

Zgrada Engleskog poslanstva (danas Akademija muzičkih umjetnosti) je krajem osamdesetih godina prošlog vijeka rekonstruisana i sanirana za potrebe Likovne akademije, ali je moguće uočiti određena oštećenja pa je stanje spomenika ocijenjeno kao osrednje. Radi unaprijedjenja stanja objekta planirano je izvođenje određenih sanacionih i investicionih radova koji se u prvom redu odnose na sanaciju fasade i krovnog pokrivača sa popravkom oluka i sanaciju stolarije, kao i moguća rekonstrukcija prvobitnog izgleda ograde.

Sanacija Francuskog poslanstva planirana je zbog oštećenja krovnog pokrivača i oluka, te prodora vlage u unutrašnjost koja je uzrokovala značajna oštećenja plafona i zidova. Međutim, radovi još uvijek nisu započeli, budući da su sredstva preusmjerena za urgentniju sanaciju krova i fasada depoa (dograđenog objekta u sklopu zgrade Italijanskog poslanstva), uslijed znatnih oštećenja i prijetnji bibliotečkom fondu.

Zgrada Austrougarskog poslanstva (danas Republički zavod za zaštitu spomenika kulture) je takođe 1981. godine, rekonstruisana kada je izvršena i konstruktivna sanacija. 2000. godine, su urađeni sanacioni radovi na krovu i fasadi, a prošle godine određeni limarski radovi. Popravljen je ograda i dvorišna rasvjeta

Dvorac kralja Nikole (danas Dvorski muzej) je saniran u periodu od 1998-2002. godine, ali su pregledom iz 2004. godine evidentirani brojni nedostaci koji su se prvom redu odnosili na loše stanje fasade, tako da se pristupilo potrebnim radovima. Zauzeto je stručno stanovište da je opravdano podržati inicijativu kojim se planira vraćanje sivo- bijele boje iz 1910.godine, na fasade objekta, te su u toku pripremni radovi za planiranu intervenciju. Izgradnja podvožnjaka u neposrednoj blizini rezultirala je trajnom devastacijom ovog spomenika kulture. Asfaltiranjem trga došlo je do povišenja visinske kote, što je narušilo zatečene prostorne odnose, pogotovo izgled stražara lociranih pored centralnog ulaza.

Biljarda - Njegoševa rezidencija (danas Njegošev muzej) tokom vremena pretrpjela je više prepravki i pregradnji kojima joj je mijenjan spoljašnji i unutrašnji izgled. Posljednja obnova uslijedila je nakon zemljotresa 1979.godine, kada je enterijer prilagođen muzeološkoj postavci.

Vladin dom (danas Umjetnička galerija i Istorijski muzej Crne Gore) je saniran u periodu od 2000-2002. godine, te nema većih oštećenja.

U sklopu sanacije pozorišta "Zetski dom" 1984. godine, došlo je do preoblikovanja enterijera, čime je dovedena u pitanje njegova estetska i funkcionalna vrijednost

Plavi dvorac prijestolonasljednika Danila je tokom 2006. godine, saniran i rekonstruisan

Zgrada apoteke u Njegoševoj ulici je u dobrom stanju.

Zgrada Državnog arhiva Crne Gore, sanirana je i adaptirana prije par godina. Međutim, iako su fasade i krovna konstrukcija objekta dobro očuvane, bez vidljivih oštećenja, u enterijeru se može zapaziti vlaga na pojedinim zidovima.

Na objektu Crnogorske banke u bivšoj Kraljevini Crnoj Gori, evidentirana su brojna oštećenja pa su tokom 2006 godine, započeli radovi na sanaciji objekta za potrebe formiranja Muzeja bankarstva Centralne banke Crne Gore.

Vojni stan, rekonstruisan, ali i adaptiran nakon zemljotresa, doživio je niz manjih adaptacija, generalno je u dobrom stanju, ali devastirajući faktor predstavlja izrazito zapuštena i neuredjena neposredna okolina spomenika.

Reljef Crne Gore u dvorištu Biljarde, saniran prije dvadesetak godina, je u lošem stanju te ga je potrebno sanirati. Reljef je izložen dejstvu atmosferilija, što uzrokuje teža oštećenja na bojenom sloju i samoj strukturi. Konstrukcija paviljona je nedovršena, krov je oštećen i prokišnjava a nedostaju pojedini fragmenti staklene fasade. Pojedini vertikalni nosači krovne konstrukcije prodiru u tkivo Reljefa, čime narušavaju njegovu cjelovitost.

Grob Vladike Danila na Orlovom kršu je u lošem stanju i prijeti mu urušavanje, čemu najviše doprinose oštećenja stepeništa, korozija ograde, napukline na ploči sarkofaga koje uzrokuju prodor atmosferilija u unutrašnjost, značajna oštećenja stubova i bakarnog pokrivača, te je pripremljena projektna dokumentacija za kompletnu sanaciju spomenika.

Bolnica Danilo I je značajno oštećena, do čega je došlo usljed nekorištenja i nebrige. Evidentna je dotrajalost drvenarije, krovnog pokrivača, maltera i bojenog sloja na fasadama, dok je enterijer u ruševnom stanju. Prijedlog mjera zaštite odnosi se na izradu projekta rekonstrukcije koji će predvidjeti sve neophodne popravke uz maksimalno zadržavanje prvobitnog stanja.

Stara električna centrala je 1977. godine, konzervirana i pretvorena u Muzej Elektroprivrede Crne Gore, a sam objekat nadgrađen formiranjem kancelarijskog prostora. Parcela na kojoj se nalazi adaptirani i nadgrađeni objekat je neodržavana, sa neodgovarajućim parternim rješenjem.

Mauzolej Petru II Petroviću Njegošu na Lovčenu je saniran 2001.godine, ali nije na zadovoljavajući način riješen problem prodiranja vlage kako u objekat, tako i u elemente ostatka kompleksa. Nakon pristupanja urgentnim radovima sanacije, 2007. godine, prišlo se izradi projekta sanacije, koji će tretirati sva oštećenja

upotrebom prikladnih materijala i tehnika, odnosno odgovarajuće rješenje prodora vode u objekat i prilazni tunel, te konstruktivnu sanaciju labilnih partija stepeništa i tunela, uz upotrebu kvalitetnih materijala, adekvatnih ekstremnim atmosferskim uticajima.

Stanje spomenika potopljenim dobrovoljcima kod Medove (Lovćenska Vila) nije zadovoljavajuće. Bronzana figura spomenika je u dobrom stanju, ali je potrebno izvršiti konzervatorski tretman postamenta, stepenica i ograde, što u prvom redu uključuje temeljito čišćenje i montažu nedostajućih elemenata kamene obloge.

Mlin Ivana Crnojevića je u lošem stanju. Sistem vodotoka nije u funkciji. Uslijed neodržavanja objekat je urušen, bez krova i stolarije, te je potrebno izvršiti kompletnu rekonstrukciju.

Lokanda je nakon zemljotresa srušena. Planirana rekonstrukcija objekta je moguća, jer su sačuvani svi potrebni podaci, a u skladu sa mjerama zaštite koje predstavljaju sastavni dio Urbanističkog projekta.

Stanje Tablje nije zadovoljavajuće. Potrebno je izvršiti sanaciju, što posebno obuhvata konsolidaciju zapadnog ugaonog stuba i popravak prilaznog stepeništa.

Stanje Ostataka manastira Crnojevića na Čipuru se ne može ocijeniti kao dobro, budući da su izgradnjom podvoznjaka narušeni prvobitni prostorni odnosi. Uz redovno održavanje lokaliteta, zatečeno stanje će se unaprijediti planiranim intervencijama na podvoznjaku.

Od vremena neposrednog uvida Komisije za utvrđivanje stanja nepokretne kulturne baštine Crne Gore, iz maja mjeseca 2004 godine, stanje crkve Sv. Antuna Padovanskog nije se promijenilo, te se ocjenjuje se kao dobro, čemu je u velikoj mjeri doprinjelo i redovno investicione održavanje

10.2.2. Stanje objekata tradicionalnog graditeljstva

Postojeći fond objekata s odlikama tradicionalnog graditeljstva zadržao je stambeni karakter, a izmjene su sprovedene u cilju zadovoljenja potrebe za poboljšanjem uslova stanovanja. Novi objekti građeni su industrijskim gradivnim materijalima. Istim materijalom vršena je sanacija i revitalizacija objekata tradicionalne arhitekture. Jedan broj objekata je uvećan za spratnu visinu ili potkrovni stambeni prostor. Uvećan je broj prostorija, veličina vratnih i prozorskih otvora, promijenjena je krovna konstrukcija ili krovni pokrivač, fasade su drugačije obrade, postavljeni su oluci različitog izgleda, zamijenjena stolarija i sl. Najviše promjena dogodilo se u prizemlju takvih objekata, koje su uzrokovane promjenom namjene. Naime, veći broj takvih objekata u prizemlju ima namjenu poslovnog prostora (trgovina i usluge) i shodno tome redukovan je broj prostorija, promijenjeni podovi, a na ulaznom dijelu, na uličnoj fasadi uvećani su otvori i postavljena je reklama - firma. Dvorišni prostori cetinjskih kuća, osobito u Istorijskom jezgru grada, takođe su izmijenjenog izgleda i sadržaja. Najveća izmjena je nastupila iz potrebe proširenja poslovnog i stambenog dijela kuća na račun dvorišta te gradnje raznih tzv. pomoćnih objekata i doziđivanja prostorja. Navedeno je uzrokovalo gubitak dvorišnog prostora u tradicionalnom smislu.

U fizičkom smislu, stanje takvih objekata je zadovoljavajuće i gotovo svi imaju namjenu i vlasnike ili korisnike koji održavaju takve objekte. Izuzetak od navedenog predstavlja nekoliko objekata u Njegoševoj ulici, koji nijesu u funkciji i koje imaju nestabilnu fizičku strukturu.

10.2.3. Stanje pokretne kulturne baštine

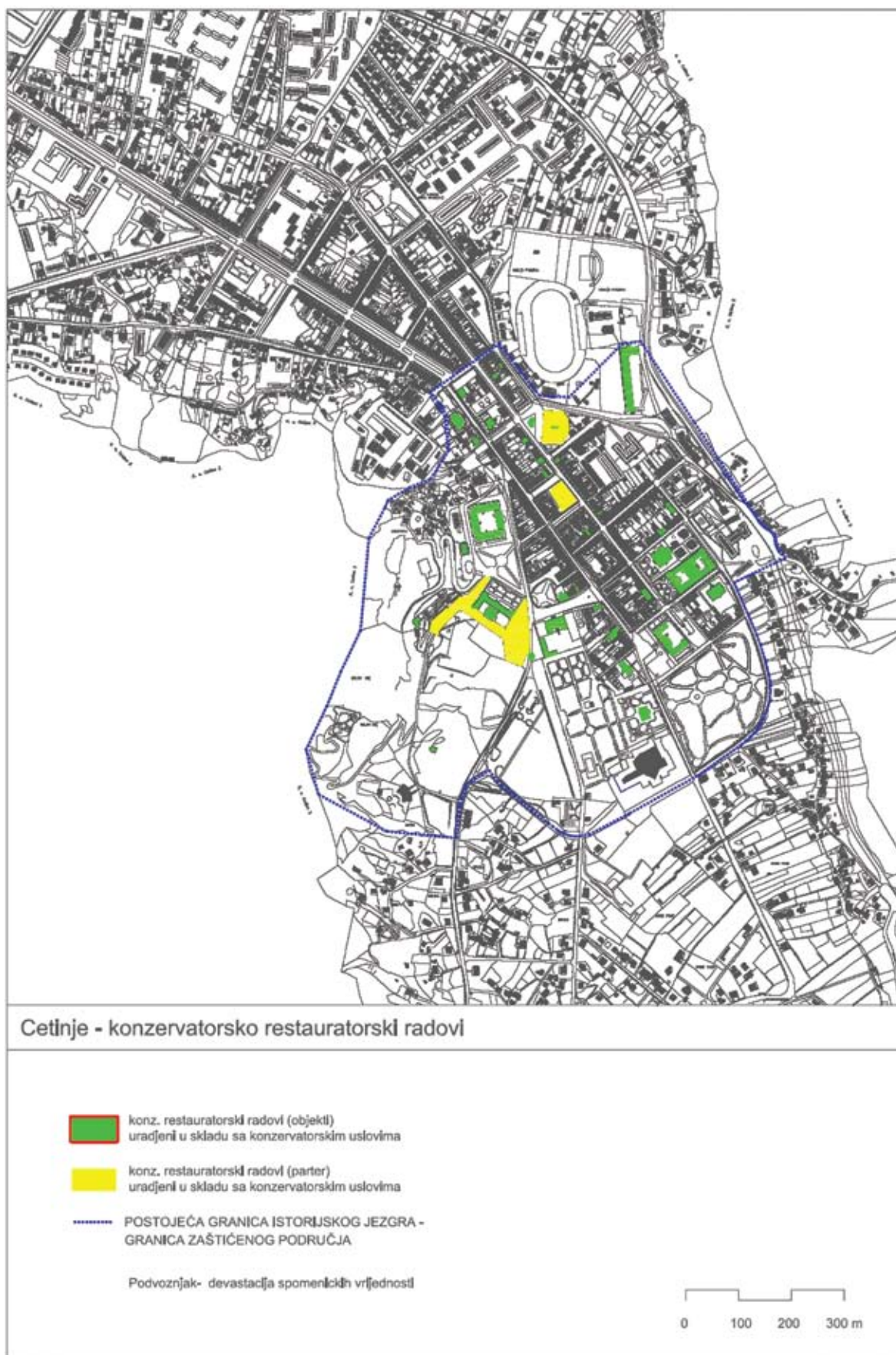
Dio muzejskog fonda predstavljaju pokretni spomenici kulture, koji se na osnovu procedure propisane Zakonom o zaštiti spomenika kulture, utvrđuje i upisuje u Centralni registar spomenika kulture

Pravilno sprovedena dokumentacija koja počiva na stručno analitičkoj obradi muzealija osnovni je uslov za kategorizaciju muzejskog materijala. Shodno tome, utvrđuje se svojstvo spomenika kulture i upisuje u Centralni registar pokretnih spomenika kulture, od strane Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture. Centralni registar pokretnih spomenika kulture sadrži 425 registrovanih jedinica.

Spomenici kulture ili potencijalni nosioci spomeničkih svojstava štite se principijalno na nivou domaćih i međunarodnih propisa i po kategorijama.

Stanje dokumentacije ukazuje da je neophodno izvršiti temeljna istraživanja svih pokretnih spomenika kulture, kako bi se na pravi način utvrdila njihova spomenička svojstva i samo materijalnim dokazima opravda-

10.2.4 Konzervacija i restauracija

lo njihovo stavljanje pod režim zaštite. Takođe, treba inicirati i istraživanje pokretnog fonda u inostranstvu. Pri tome neophodno je stvoriti uslove da se dokumentaciona baza podataka uradi u digitalnoj formi i u skladu sa evropskim standardima u ovoj oblasti.

Uočeni su brojni nedostaci i nepravilnosti u dokumentacionoj obradi muzejskog materijala, zbog čega se ne može na pouzdan način pratiti kretanje muzejskog materijala preko kupoprodajnih ugovora, reversa, pozajmica, ustupanja i poklona. Matična služba ne vodi posebni dosije nestalih i potpuno uništenih predmeta, a rashodovanje muzejskog materijala obavlja se suprotno Zakonu o zaštiti spomenika kulture, bez prisustva službenika Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture.

Slabosti postojećeg stanja muzejske djelatnosti u kojoj se čuva najveći dio pokretnog spomeničkog fonda su i loše stanje pojedinih objekata, depoa i tehnička neopremljenost.

Organizaciona struktura RZZSK, kao i tehnička osposobljenost, nijesu primjereni potrebama stalnog uvida u stanje pokretnog spomeničkog fonda, efikasnog konzervatorskog nadzora, sprovođenja mjera na sprječavanju nelegalno i nestručno izvedenih konzervatorskih intervencija

Pokretni spomenici kulture se evidentiraju shodno pravilniku o registrovanju spomenika kulture iz 1961. godine. Nakon donošenja posljednjeg pravilnika iz 1992. godine nije ustanovljen novi Registar pokretnih spomenika kulture

10.2.4.1. Institucionalni kapaciteti u oblasti konzervacije

Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, smješten u zgradi bivšeg Austrougarskog poslanstva, formiran je 1960. godine, i njegova osnovna uloga je da organizuje i vrši djelatnost zaštite spomenika kulture u Crnoj Gori. Djelatnosti Zavoda utvrđene Zakonom o zaštiti spomenika kulture su da: proučava, evidentira, prikuplja, obrađuje i čuva dokumentaciju o spomenicima kulture; vrši kategorizaciju i predlaže proglašavanje spomenika kulture; vodi Centralni registar spomenika kulture za teritoriju Crne Gore; vodi evidenciju objekata i predmeta koji uživaju prethodnu zaštitu; izrađuje programe zaštite spomenika kulture; izdaje konzervatorske uslove; vrši konzervatorski nadzor; radi projekte za izvođenje radova na konzervaciji i restauraciji spomenika kulture, izvodi radove na konzervaciji i restauraciji spomenika kulture i niz drugih zakonom predviđenih djelatnosti

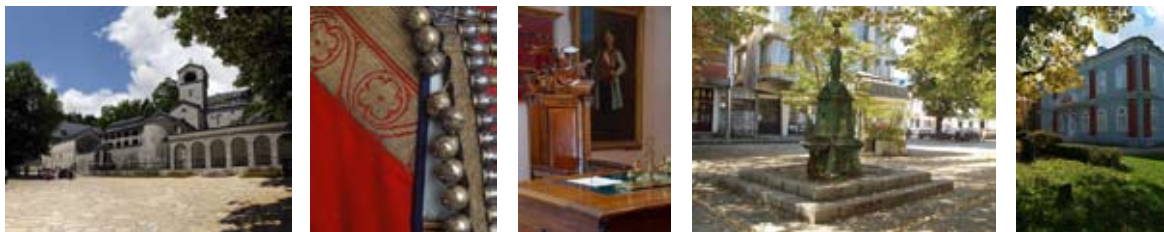
Poslovi i zadaci obavljaju se u okviru 9 (devet) organizacionih jedinica: Centar za dokumentaciju i istraživanja; Odjeljenje za zaštitu spomenika graditeljstva; Atelje za konzervaciju štafelajnog slikarstva, živopisa, mozaika i plastike; Atelje za konzervaciju metala, stakla i keramike; Atelje za konzervaciju papira, pergamenata i kože; Atelje za konzervaciju tekstila; Foto atelje; Odjeljenje za pravne i opšte poslove i Odjeljenje za računovodstveno-fnansijske poslove. Trenutno je u Zavodu 56 zaposlenih.

Nedostatak odgovarajućeg specijalističkog kadra za zaštitu nepokretne kulturne baštine opterećuje službu zaštite spomenika kulture od samog početka njenog formiranja. Opredjeljenje da se u službi zaštite uposli što veći broj konzervatora, učinila je da je djelatnost Zavoda u velikom dijelu u službi konzervacije pokretnih spomenika kulture.

Tehnička opremljenost nije na visokom nivou, ali omogućava da se izvode i veoma složeni konzervatorsko-restauratorski poslovi. Za relativno dobru opremljenost Republičkog zavoda danas nedostaje jedan dio savremene digitalne opreme za formiranje baze podataka.

Konzervatorsko-restauratorski radovi, pokretnih spomenika kulture se obavljaju i u okviru Odjeljenja za konzervaciju i restauraciju, koja su smještena u okviru najznačajnijih institucija kulture sa sjedištem na Cetinju: Republičkom zavodu za zaštitu spomenika kulture, Državnom arhivu Crne Gore, Narodnom muzeju Crne Gore i CNB "Đurđe Crnojević"

U okviru Državnog arhiva Crne Gore formiran je Sektor za tehničku zaštitu arhivske građe. U okviru ovog Centra posluju dva odjeljenja. Osnovni zadatak Odjeljenja za konzervaciju i restauraciju je preventivna zaštita i tehnička zaštita arhivske građe. Tehnička osposobljenost nije na visokom nivou, ali omogućava da

se izvode i veoma složeni konzervatorsko-restauratorski zahvati na arhivskoj građi, a kadrovsku strukturu Centra za zaštitu arhivske građe čini 8 zaposlenih.

U okviru CNB "Đurđe Crnojević", konzervatorsko-restauratorsko odjeljenje obavlja poslove konzervacije i restauracije stare i rijetke knjige i ostale bibliotečke građe. Tehnička osposobljenost nije zadovoljavajuća, a kadrovsku strukturu ovog Odjeljenja danas čine tri zaposlena sa VSS.

Konzervatorska služba u okviru Narodnog muzeja Crne Gore organizovana je u pet odjeljenja. U okviru konzervatorske službe vrši se preventivna i tehnička zaštita muzejskih eksponata. Zaštita muzejskog materijala regulisana je Pravilnikom o čuvanju i održavanju muzejskog materijala. Tehnička osposobljenost je neadekvatna, a kadrovsku strukturu ovog odjeljenja čini 21 zaposleni.

10.2.4.2. Konzervatorski principi i praksa

Danas, u vrijeme graditeljske ekspanzije i dehumanizacije - u kojem je čovjek odvojen od prirode, kolektivna svijest o značaju kulturnog nasljeđa na našem prostoru, nerijetko se izražava kroz trenutne, individualne potrebe i subjektivno osjećanje za lijepo, što vrlo često potiskuje i baca u zasjenak primarni, opšti - društveni interes, temeljen na očuvanju istorijskih vrijednosti i tradicije jednog naroda. Zbog toga, opšti i pojedinačni interesi se mogu iskazati samo ukoliko se proces sanacije ili rekonstrukcije kontroliše i artikuliše aktivnim učešćem službe zaštite, koja nema za cilj «konzervaciju života», već djeluje preventivno, zarad zaštite, očuvanja, prezentacije, i u konačnom, valorizacije kulturnog nasljeđa, u skladu sa potrebama savremenog življenja.

Glavni principi sanacije i revitalizacije graditeljskog fonda Istorijskog jezgra Cetinja u skladu sa Zakonom o zaštiti spomenika kulture Crne Gore uskladjeni su sa osnovnim konzervatorskim principima, te uz poštovanje rješenja iz Urbanističkog projekta predviđaju maksimalno očuvanje zatečenih ambijentalnih i spomeničkih vrijednosti. Kako su svi pojedinačno zaštićeni objekti (osim hotela Lokanda čija rekonstrukcija, iako planirana, još nije započela) nakon zemljotresa cjelovito obnovljeni i konstruktivno sanirani, nakon čega im je dodjeljena odgovarajuća funkcija, građevinski radovi na njima odnose se na tekuće, investiciono održavanje i izvođenje manjih intervencija koje se po pravilu izvode uz strogo poštovanje konzervatorskih principa (Prilog: Mapa 5)

U skladu sa Zakonom o zaštiti spomenika kulture Crne Gore, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture - Cetinje u okviru svoje redovne djelatnosti izdaje prethodne konzervatorske saglasnosti kao i konzervatorske uslove za sve radove na nepokretnim spomenicima kulture, što uključuje kako sanacije i adaptacije tako i izgradnju objekata. U nizu aktivnosti koje su imale za cilj otklanjanje posljedica od zemljotresa posebno je značajna izrada UP Istorijsko jezgro (RZUP – Podgorica, 1985) koji je predvidio radove sanacije, zaštite i revitalizacije zatečenih ambijentalo i spomenički vrijednih objekata sa uređenjem urbane matrice, javnih površina i parkovskih kompleksa.

Objekti koji predstavljaju dio uličnih nizova obnavljaju se uz fleksibilnije mjere zaštite. Uz obavezu zadržavanja osnovnih proporcija objekta, broja i rasporeda otvora, visine i nagiba krovnih ravni i u pravilu spratnosti, posebna se pažnja posvećuje obavezama primjene arhitektonskih detalja i materijala karakterističnih za tradicionalnu arhitekturu. Tako su po pravilu fasade malterisane (ili rjeđe kamene) sa elementima arhitektonske plastike – istaknutim okvirima oko otvora, naglašenom sokli i krovnom vijencu. Konzervatorske smjernice predviđaju, po pravilu, zadržavanje broja i rasporeda otvora na fasadi, sa stolarijom urađenom od kvalitetne drvene gradje i obavezom primjene tradicionalnih podjela.

Nažalost, mogu se uočiti intervencije, koje odstupaju od konzervatorskih principa i koje su strane tradicionalnoj arhitekturi ovog podneblja. Primjetna je pojava građevinskih intervencija na objektima kao i građenje novih objekata u Istorijskom jezgru bez izdate građevinske dozvole. Uočeni primjeri, locirani u najpromet-

nijim ulicama i cjelinama visokih ambijentalnih vrijednosti, predstavljaju primjere nepoštovanja procedure, kao i neefikasnog rada inspeksijskih službi. U određenom broju slučajeva uočljiva je pojava manjih izmjena, odnosno odstupanja od odobrenih projekata (uvođenje novih materijala ili neprimjerenih arhitektonskih detalja) koje dovode do izmjene fizionomije objekta. U nekim slučajevima je izmjena usklađena sa opštim izgledom objekta, ali nekada predstavlja atak na zatečene vrijednosti. Jedan od primjera je učestala izmjena postojeće drvenarije eloksiranom bravarijom, kako na postojećim objektima, tako i na objektima koji su u izgradnji. Ne sporeći da vrata i prozori urađeni od eloksirane bravarije imaju određene prednosti, stručna služba ipak insistira na potrebi zadržavanja postojećeg izgleda, što podrazumijeva i zadržavanje originalnih materijala.

Aktiviranje postojećih potkrovlja predstavlja u svakom slučaju korisnu i pozitivnu pojavu. Međutim, zidanje objekta veće visine nego što je to predviđeno, bez odgovarajuće dokumentacije, uz neriješen status objekta, u konstruktivnom smislu često rezultira arhitekturom koja je strana ovom podneblju (krovni vijenci koji prekidaju prozore, balkoni u etaže potkrovlja i sl.) što nužno dovodi do umanjavanja zatečenih ambijentalnih vrijednosti.

U cilju očuvanja i unaprijeđenja zatečenih spomeničkih i ambijentalnih vrijednosti preduzimaju se kontinuirane akcije. Uz inteziviranje saradnje sa Prijestonicom, potrebno je poboljšati rad nadležne inspeksijske službe, kao i planirati donošenje konkretnog akcionog plan za prelazni period, nakon čega će se pristupiti izradi izmjena i dopuna postojećeg Urbanističkog projekta, kao i Detaljnog urbanističkog plana za zonu Istorijskog jezgra i zaštićene okoline kao osnove za implementaciju inegrirane zaštite. Planska dokumenta će, kroz razmatranje i sagledavanje Istorijskog jezgra kao cjeline i njegove zaštićene okoline, na najbolji način predvidjeti samo one intervencije koje, uz unaprjeđenje života u gradu, predviđaju i mjere zaštite očuvanja spomeničkog integriteta. Planovi treba da definišu pristup svakoj lokaciji unutar zone Menadžment plana, kako slijedi:

- lokacije u potpunosti zaštićene od izmjena;
- lokacije, koje bi mogle biti izmijenjene prema specifičnim uslovima;
- objekti, koje bi trebalo ukloniti unutar određenog vremenskog roka;
- nove građevine sa fiksnim parametrima.

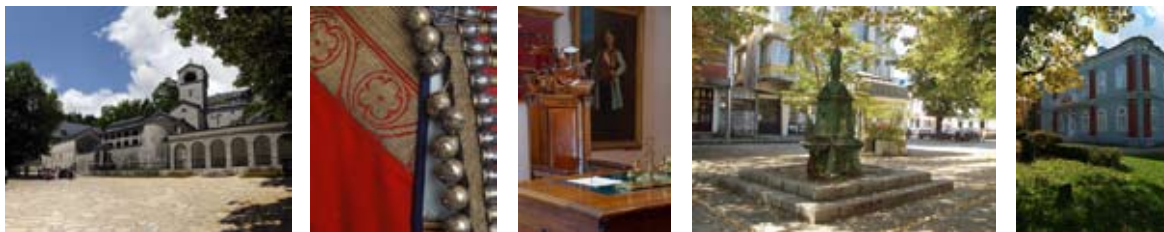
Trebalo bi isključiti sve buduće građevinske radove za koje se može dokazati da nanose štetu kulturnim vrijednostima Istorijskog jezgra, kao i sve nelegalne građevine.

U postupku izrade novih planskih dokumenata neophodna je adekvatna koordinacija i saradnja između svih aktera planiranja, a posebno između Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture i organa lokalne uprave Prijestonice.

Samo na ovaj način urbanističko planiranje Cetinja će obezbijediti očuvanje vrijednosti dobara i izbjeći će se svi rizici za njegov budući urbanistički razvoj. Ovakva garancija je obavezna u kandidaturi za upis na listu svjetske baštine UNESCO.

10.3. Stanje životne sredine

Koncept zaštite prirodne baštine zasniva se na modelu održivog razvoja koji treba da bude specifičan za pojedine oblasti u Crnoj Gori, u skladu sa lokalnim uslovima i zasnovan na prostornim kapacitetima. Kompleksna zaštita prirodne sredine podrazumijeva očuvanje posebno vrijednosti nacionalnih parkova,

zaštitu i obnovu istorijskih arhitektonskih spomenika i obilježja, uključujući i očuvanje slikovitih ambijenata naselja i sanaciju zagađenog i devastiranog prostora.

10. 3. 1. Kvalitet vazduha

Zagađivanje vazduha iz stacionarnih izvora u Cetinjskoj opštini je neznatano. Značajno mjesto u zagađivanju vazduha ima uklanjanje „divljih“ odlagališta čvrstog otpada, paljenjem, aktiviranjem kućnih ložišta u zimskim mjesecima, povremeni ljetnji požari, proizvodnja pijeska u kamenolomima.

10. 3.2. Kvalitet zemljišta

Kao posljedica različitosti reljefa i mikroklimata područje cetinjske opštine čine različiti agro-geološki uslovi. Prema rezultatima Monitoringa stanja životne sredine, generalno uzevši, komunalni otpad je najčešći uzrok povećane koncentracije organskih ili neorganskih polutanata u uzorcima zemljišta i isti obuhvata otpad iz domaćinstava i ustanova, pa samim tim ovaj otpad sadrži organski materijal, papir, plastične materije, tekstil, staklo, pepeo, baterije i sl. Sve ovo nabrojano je upravo izvor neorganskih i organskih polutanata u uzorcima zemljišta. Takođe, evidentano je i postojanje negativnog uticaja saobraćaja, odnosno emisije izduvnih gasova iz vozila, što predstavlja značajan izvor zagađenja, naročito zemljišta u okolini saobraćajnica.

10.3.3. Kvalitet vode

Na osnovu dosadašnjih ispitivanja utvrđeno je da voda koja se koristi za vodosnadbjevanje zadovoljava kvalitet propisan Pravilnikom o kvalitetu vode za piće, ali da je zbog preventive, treba i hlorisati.

10. 3. 4. Zagađenja prirodne sredine

Poslednjih petnaest godina evidentiran je pad industrijske proizvodnje, tako da industrija radi sa smanjenim kapacitetima ili je potpuno obustavljena proizvodnja.

a) Izvori zagađivanja vazduha

Konkretna analiza uzoraka vazduha za područje Cetinja nisu rađene, ali se na osnovu podataka dobijenih ispitivanjem uzoraka vazduha za teritoriju Crne Gore mogu prepoznati pojave periodičnog povećanja dima i čađi usled grijanja na čvrsta goriva tokom grejne sezone i povećanje koncentracije zagađujućih materija kao posljedice povećanja obima saobraćaja.

Poseban doprinos zagađivanju vazduha u Crnoj Gori, a samim tim i u Cetinjskoj regiji, predstavlja prekogranični transport zagađenja. Specifična meterološka stanja i procesi, pod čijim je uticajem i naš prostor, determinišu depoziciju zagađenja sa jugozapada Evrope.

b) Zagađenje otpadnim vodama

Cetinje ima tzv. mješovitu kanalizaciju što podrazumjeva da se istim sistemom odvođe i otpadne i atmosferske vode. Sve vode se ne tretirane odvođe u prirodan ponor na Donjem polju odakle ponovo izviri na izvoru Rijeke Crnojevića (Obodska pećina). Problem zbog ovakvog načina odvođenja otpadnih voda je višestruk: prije svega zbog malog kapaciteta ponora prilikom većih atmosferskih padavina u jesen i zimskom periodu često dolazi do plavljenja donjeg dijela Cetinjskog polja, a samim tim i do izlivanja neprčišćenih otpadnih voda u široj okolini ponora, čime dolazi do zagađenja zemljišta i stambenih objekata. Posljedice ovakvog zagađenja su trajne.

Pored navedenog poseban problem predstavlja činjenica da veći broj stambenih i poslovnih objekata nije priključen na gradski kolektor, već imaju sopstvene septičke jame koje se zbog lošeg održavanja i malog kapaciteta često izlovaju i predstavljaju permanentnu opasnost.

Izgradnja sistema odvođenja atmosferskih i otpadnih voda sa uređajem za prečišćavanje, mora se smatrati prvim pragom koji treba prevazići na putu daljeg razvoja prioritarnih funkcija i grada u cjelini.

c) Zagađenje otpadom

U Cetinjskoj opštini razlikujemo komunalni, industrijski i medicinski otpad. Komunalni otpad se stvara u okviru opštinske infrastrukture, u domaćinstvima, upravi i obrazovnim institucijama, trgovini i turističkim strukturama.

Tokom 90-tih godina ekonomska situacija u opštini Cetinje doživjela je kolaps, što je imalo za posledicu, da je količina industrijskog otpada zanemarljiva u odnosu na ranija vremena.

Konstataovan je određen uticaj deponovanog otpada na okolinu kao što je zagađenje voda (podzemnih i površinskih) usljed prirodnog lučenja odloženog materijala koji dopijevaju do izvorišta Rijeke Crnojevića, promjena mikroklima usljed promjene morfologije terena, pri ekstremno visokim temperaturama u ljetnjem periodu može doći do stvaranja uslova za pojavu požara, pri velikim padavinama može doći do nekontrolisanog priliva voda koje mogu ugroziti stabilnost otpada, pod uticajem vjetrova može doći do razdvajanja lakog otpada, širenja neprijatnog mirisa i dima (u slučaju požara).

10.4. Infrastruktura zaštićenog područja

Značajan segment u zaštiti, očuvanju i daljem razvoju jednog područja jeste njegova infrastruktura. Ona stvara osnovne preduoslove za normalan život u svakoj sredini, pa se često pojavljuje kao limitirajući ili pak temeljni faktor za budući razvoj. Infrastruktura je često polazište i *“sine qua non”*, kao opredjeljujući elemenat za sva ostala planiranja u prostoru. Cetinje je jedno od rijetkih naselja, možda čak i na svijetu, koje je nastalo bez osnovne prirodne infrastrukture. Naime, naselje je nastajalo i nastalo bez valjanih prirodnih veza sa okruženjem, bez stalnih izvora vode, bez dovoljno obradive zemlje, itd. Njegov nastanak opredijelile su uglavnom određene istorijske okolnosti, a održala ga je ljudska mudrost, upornost i hrabrost. Infrastrukturu je čovjek stvarao po mjeri svojih najnužnijih potreba i mogućnosti.

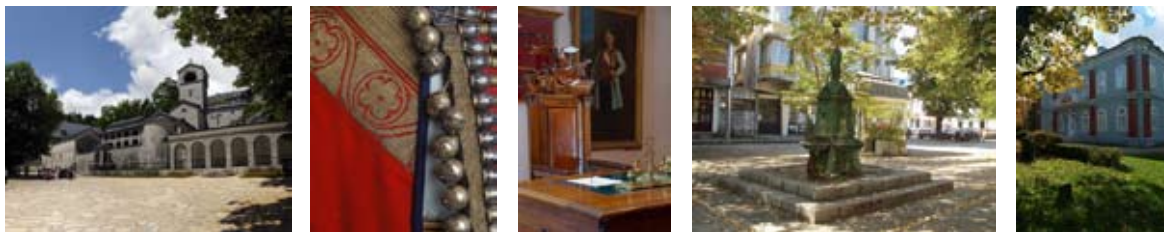
10.4.1. Komunalna infrastruktura zaštićenog područja

10.4.1.1. Vodosnabdijevanje

Iako se Cetinje nalazi na području gdje u toku godine napada kiše i preko 4.000 mm na jedan kvadratni metar, što je najviše u Evropi, u blizini nema izdašnijeg izvora, pa se grad snabdijeva vodom sa jednog dosta udaljenog i jednog manjeg, ali bližeg izvorišta. Postojanjem dva osnovna izvora, možemo govoriti o zimskom, ljetnjem i kombinovanom režimu u snabdijevanju Cetinja vodom.

Pošto u zimskom periodu uglavnom ima dosta padavina, izvorište Vrela, koje je udaljeno od grada oko 8 km, izdašno je, pa se Cetinje može napajati sa tog izvora, gdje je stepen podizanja, odnosno pumpanja vode relativno povoljan (65m), a troškovi podnošljivi. Ovom izvoru se u isto vrijeme, slobodnim padom, dodaju manje količine vode sa Obzovice. Nažalost, ovi manji izvori (Vrela i Obzovica) izdašni su samo periodično i za kraće vrijeme, pa se Cetinje uglavnom snabdijeva vodom sa izvorišta u Podgoru (Crmnica), koje je od grada udaljeno 16 km, a sa koga vodu uzima još i susjedna Budva i to od 1972.godine.

Veoma je komplikovan, često nesiguran i skup, način snabdijevanja Cetinja vodom. Sa izvora Podgorska vrela, koji se nalazi na nadmorskoj visini od 177 m, voda se pumpa, prvo na 400 m nadmorske visine, pa

zatim na 850, da bi sa te kote, slobodnim padom, išla do rezervoara koji se nalaze iznad Cetinjskog polja. Kapacitet tih rezervoara iznosi 13.000 m³.

Dva puta se voda pumpa, uz veliki utrošak električne energije i uz znatne gubitke. Postojeći mašinski i cjevovodni sistemi omogućavaju dovod blizu 180 l u sekundi do Cetinja, što se dobrim dijelom godine i pumpa. Međutim, u sadašnjim uslovima, kada više nema industrijske potrošnje vode, gradu nije potrebno više od 80 l/sec. Ali inicijalno se mora »proizvesti« oko 180 litara, jer se sva ta voda ni izbliza ne koristi. Problem su ogromni gubici vode i to prvenstveno u gradskoj vodovodnoj mreži, čija je dužina oko 100 km. Naročito su veliki problemi u Istorijskom jezgru Cetinja, gdje je jedan dio vodovodne mreže još iz doba Kralja Nikole, odnosno od samog nastanka sistema cetinjskog vodovoda. Danas se gubici vode računaju na blizu 80%. Od oko 5 miliona m³ ispumpane vode u toku godine, svega se 1 milion m³ fakturiše, ostalo se nepovratno gubi.

Ali, nije samo gradska mreža problem u vodosnabdijevanju. Pumpna postrojenja su visokonaponska, tehnički i vremenski veoma stara, nepouzdana i veliki potrošači električne energije. Magistralni cjevovod, naročito na dionicama sa najvećim usponom, nije u dobrom stanju, a i snabdijevanje električnom energijom nije sigurno.

Vodosnabdijevanjem Cetinja upravlja lokalno Javno preduzeće Vodovod i kanalizacija, koje zapošljava oko 80 radnika. Preduzeće je neopremljeno potrebnim sredstvima, pa jedva održava postojeći sistem, uz velike gubitke.

Iako je izvoriste Podgorju kombinaciji sa Vrelima, u ovim okolnostima dobro ali komplikovano i skupo rješenje, sigurno je da se na njega još dugo mora računati. Voda sa ovih izvora je kvalitetna i zadovoljava potrebne standarde. Ali, mora se razmišljati i o novim istraživanjima i racionalnijim rješenjima. Cetinjsko polje, i pored nekih ispitivanja do sada, ipak nije dovoljno istraženo. Neki ugledni stručnjaci iz oblasti hidrologije tvrde da se na dubini od 150 do 200 metara, u Cetinjskom polju nalazi vodonepropusni sloj i da tu ima dovoljno vode. Ako bi se to potvrdilo, vodosnabdijevanje Cetinja bi moglo biti jednostavnije i što je najvažnije mnogo jeftinije.

10.4.1.2 Održavanje čistoće i tretman čvrstog otpada

Bitan elemenat komunalne infrastrukture jeste organizovanje i način održavanja čistoće u gradu i u neposrednom okruženju, posebno kada je riječ o Prijestonici Crne Gore. Poslove održavanja čistoće obavlja opštinsko Javno komunalno preduzeće koje radi u vrlo nepovoljnim uslovima, sa dotrajalom opremom i neadekvatnim objektima, kao što su glavna gradska deponija, radni prostor preduzeća, servis i pristupni putevi. Preduzeće zapošljava 66 radnika

Iako industrijskog otpada uglavnom više nema, održavanje čistoće javnih površina, prikupljanje i odvoz kućnog otpada za 5.100 domaćinstava i ostalo, čini dnevne količine od preko 27 tona, odnosno oko 90m³. Trijaža otpada se ne vrši jer ne postoji adekvatna oprema i uslovi za to, ali je sproveden eksperimenat, koji je još u toku, i koji već pokazuje da bi se selekcija otpada na papir, staklo, plastiku i metal ubuduće mogla efikasno sprovoditi.

Gradska deponija koja se nalazi na 3 km od grada u pravcu jugo-istoka na lokaciji Vrtijeljka, nije uređena u skladu sa minimalnim zahtjevima i praktično je smetlište. Uz to njena pozicija je dosta nepovoljna jer vjetrovi najčešće duvaju iz tog pravca nanoseći dim na grad. U toku je izrada studije o tome kako da se ova deponija uredi i kako da se u budućnosti koristi.

Samo preduzeće treba osposobiti, adekvatno postojećim standardima, kako po pitanju opreme koja mora biti uskladjena sa novim načinom prikupljanja i selekcije otpada, tako i po pitanju ostalih uslova za normalan rad.

Posebnu pažnju zaslužuje održavanje i zaštita gradskog zelenila, a naročito parkova, kao i prateće infrastrukture na ovim prostorima, kao što su klupe za odmor, objekti za dječju zabavu, javne česme, fontane

i vodoskoci. Parkovi i njihovo održavanje i zaštita moraju imati naročit tretman. Vrlo je važno održavanje dugogodišnjih zasada, po čemu su parkovi odavno prepoznatljivi, kao i formiranje i uzgoj ukrasnog bilja u odgovarajućem gradskom rasadniku koji treba obnoviti i održavati.

10.4.2. Elektroenergetska infrastruktura

Cetinje se snabdijeva električnom energijom u okviru jedinstvenog elektroenergetskog sistema Crne Gore: iz pravca Podgorice sa TS 410/110 kV »Podgorica 2« i iz pravca Budve sa TS 110/35 kV »Markovići«. Dalekovodima 110 kV energija dolazi do glavne TS 110/35 kV u Humcima u gornjem-zapadnom dijelu Cetinjskog polja, odakle se po gradu razvodi preko trafo stanica 35/10 kV koje se nalaze u prostorima starog i novog »Oboda«, a dalje, preko distributivnih trafo stanica 10/04 kV do krajnjih potrošača. Osim grada, sa TS Humci se snabdijevaju i ostali potrošači na području cetinjske opštine. Jedan dalekovod 35/10 kV ide od Cetinja do Rijeke Crnojevića, odakle produžava za Podgor u Crmnici.

U Istorijskom jezgru grada i u neposrednoj okolini niskonaponska mreža je uglavnom sprovedena podzemnim kablovima, dok su na periferiji vazdušni vodovi. Niskonaponska mreža po selima je sprovedena isključivo vazdušnim putem i u dosta je lošem stanju.

Postojeće stanje na području Cetinjske opštine je takvo da zahtijeva znatna interventna ulaganja.

Potrebno je bitno rekonstruisanje i popravka već dotrajalog dalekovoda 35/10 kV Cetinje-Rijeka Crnojevića-Podgor, na kome su česti ispadi i veliki gubici, što se posebno negativno odražava i na redovno snabdijevanje Cetinja vodom.

Sve planove u ovoj oblasti treba praviti u skladu sa činjenicom da Crna Gora raspolaže sa ograničenim energetskim resursima, te da korišćenje mora da bude što racionalnije i efikasnije. Cetinje u tome ne bi trebalo da predstavlja problem, jer nema više velikih industrijskih potrošača, kao što ih je ranije imalo, a individualni potrošači su skoncentrisani na malom prostoru pa ih je zato i lakše kontrolisati. Najveći i najproblematičniji potrošač je Vodovod Cetinje, pa se njegov problem mora rješavati zajedno sa lokalnom samoupravom.

10.4.3. Telekomunikaciona infrastruktura

Cetinje je već 1869.godine, telegrafskom linijom povezano sa Kotorom, naredne, na Cetinju je uspostavljena redovna telegrafska služba. Telegrafska linija uspostavljena je od Kotora preko Cetinja i Rijeke Crnojevića do Bjelopavlića.

Krajem XIX vijeka na Cetinju je uveden i telefon. Mjesni telefonski saobraćaj uveden je 1900. godine. Kako piše akademik Dr Dušan Martinović: »Prvi telefonski aparati na Balkanu instalirani su u dvorcu Knjaza Nikole, u dvorcu prijestolonasljednika Danila i u kancelariji Velikog suda u Biljardi«.

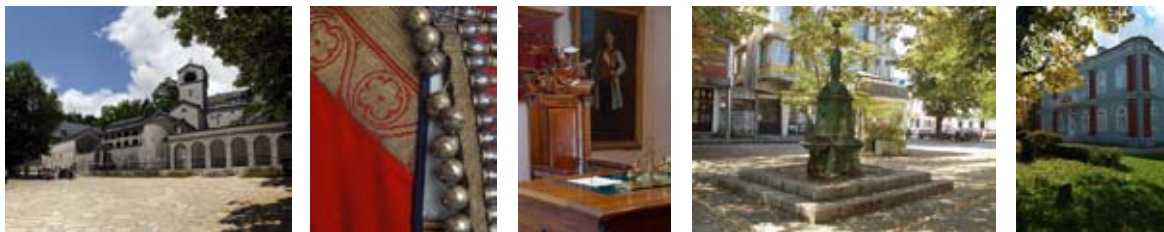
Crna Gora je u posljednjoj deceniji ostvarila veoma intenzivan razvoj u oblasti telekomunikacija, što se odnosi i na Cetinje.

Konkurencija je najizraženija u oblasti mobilne telefonije u kojoj od 2007.godine posluju tri operatera.

Do 2007.godine, samo je T-com omogućavao pristup fiksnoj telefoniji. Od novembra 2007. godine, i M:TEL pruža usluge fiksne telefonije putem širokopojasnog pristupnog bežičnog sistema (Wi-Max mreže – numeracija 078). Raste broj korisnika ADSL i Wi-Max servisa.

Godina 2007. godine je bila značajna i za tržište internet servisa. Najveći operater u ovom servisu su Crnogorski telekom i Internet Crna Gora, a ovim uslugama bavi se i više drugih firmi koje pokrivaju manji broj pretplatnika.

Svi javni telekomunikacioni operateri, osim T-com, koji posjeduje sistem prenosa baziran na upotrebi optičkog vlakna, za izgradnju okosnice svojih mreža, koriste mikrotalasne veze za obavljanje telekomunikacionog saobraćaja na posebno definisanim opsezima.

10.4.3.1. Poštanski i telegrafski saobraćaj

Postoje svjedočanstva o poštanskom saobraćaju između Cetinja i susjednih oblasti u XVII, XVIII i XIX vijeku za vrijeme vladavine dinastije Petrović-Njegoš. U prvoj polovini XIX vijeka skromni državni bužet za vrijeme Petra II Petrovića ima stavku „za poštijera“ uz iznos od 70 talijera na godinu. U vrijeme knajza Nikole I Petrovića, poslije potpisivanja Poštanske konvencije sa Austrougarskom u Zadru 13. maja 1871. godine, redovan unutrašnji i spoljni poštanski saobraćaj sa Cetinja uspostavljen je 1873. godine. Razvoj pošte prati evropske trendove. Vozna pošta diližansama sa Cetinja je organizovana 1895. godine, da bi početkom XX vijeka, (1903. god.) Crna Gora, prva od evropskih država, uvela automobilski prevoz pošte i putnika u vlastitoj režiji.

Drirekcija pošta za Crnu Goru, uz petogodišnji prekid između dva svjetska rata, nalazila se na Cetinju do kraj šeste decenije XX vijeka.

Danas je ova oblast uredjena novim Zakonom o poštanskoj djelatnosti koji je stupio na snagu u 2005. godini. Regulator u ovoj oblasti, kao i za oblast telekomunikacija, je Agencija za telekomunikacije i poštansku djelatnost.

Osim Pošte Crne Gore DOO Podgorica, koja ima licencu za obavljanje univerzalne poštanske usluge, postoje još tri društva sa licencama za obavljanje univerzalnih i komercijalnih usluga.

10.4.4. Saobraćajna infrastruktura zaštićenog područja

Postojeća saobraćajna infrastruktura, koja je sastavni dio grada, odnosno gradskog jezgra Cetinja, već je najvećim dijelom jasno definisana i kao takva predstavlja ključnu pretpostavku razvoja saobraćaja u Cetinjskom polju. Naravno, ima tu jedan broj intervencija koje su odavno bile planirane, ali nijesu realizovane, ali i jedan broj neopravdanih i pogrešnih intervencija, koje su nažalost izvedene. Nije izvršeno planirano spajanje ulice Novice Cerovića sa ulicom Peka Pavlovića, kroz prostor starog »Oboda«, a nije ni sanirana i rekonstruisana ulica Obilića i na valjan način spojena sa ulicom Nikole Lekića. U široj zoni nije izvedeno planirano spajanje Kružnog puta sa Lovčenskom ulicom što bi bio jednostavan izlaz prema Lovćenu. S druge strane, izveden je nažalost takozvani podvožnjak pored Biljarde i Čipura, kao i produžetak Bajove ulice na jedan neprirodan način, kroz park »13 juli«, čime je uzurpiran i oštećen dio ovog poznatog parka, kao i lokacija na kojoj je izgrađen glavni parking.

Ulična mreža kroz grad, čija dužina iznosi preko 40 km, dio je ukupnog pejzaža i u osnovi je orjentisana duž glavne osovine Cetinjskog polja, jugoistok-sjeverozapad i relativno dobro povezuje sve gradske cjeline. Kružni put koji dobrim dijelom uvodi i izvodi saobraćaj u grad i iz njega, dosta je ugrožen okolnom gradnjom, a osim toga već je u takvom stanju da mu je potreba temeljna rekonstrukcija. Ovaj put je od samog početka praktično gradska ulica, pa nije realno očekivati da se njime usmjerava saobraćaj prema Kotoru ili Nikšiću. Bilo bi neprimjereno uvoditi saobraćaj u grad, pa tražiti tranzit (izlaz) iz njega.

Jedan od problema koji se već ozbiljno manifestuje u gradu jeste parking prostor. Tog prostora nema dovoljno u odnosu na sve veći broj automobila, pa se mora planirati kvalitetno rješavanje tog problema, kako u pogledu obezbjeđenja parking prostora, tako i u smislu rješavanja režima saobraćaja, posebno u zaštićenom području, odnosno u Istorijskom jezgru.

Sami ulaz u grad od Podgorice i Budve sve više postaje »usko grlo«, tim prije što autobuska stanica nije organizovana na najbolji način.

Gustina saobraćaja na putu Podgorica- Budva, preko Cetinja, već je takva da se mora razmišljati o radikalnoj rekonstrukciji ovog putnog pravca. Improvizacije koje bi se eventualno sporadično radile ne bi riješile problem već ga usložile i poskupile konačno rješenje.

Kad je riječ o magistralnim putevima, treba voditi računa i o koridoru, odnosno o eventualnom autoputu

(Jadransko-jonskom) koji bi mogao dijelom preći i preko teritorije Cetinjske opštine, kako zbog samog prostora, tako i zbog mogućeg priključka. Tu svakako treba voditi računa o minimalnoj povrjedljivosti terena, zaštiti životne sredine, o uticaju na već postojeću putnu mrežu i naselja oko autoputa, obzirom, da će on uglavnom biti u funkciji tranzitnog međunarodnog saobraćaja.

10.5. Menadžment u turizmu

Cilj menadžmenta u turizmu je prevazilaženje potencijalnih destruktivnih elemenata koje razvoj turizma nosi u sebi u odnosu na prirodne i kulturne vrijednosti. S tim u vezi, neophodno je uspostaviti što jaču saradnju među relevantnim učesnicima u stvaranju ponude turistima i lokalnih institucija koje brinu o zaštiti i očuvanju prirodnih i kulturnih vrijednosti, kako bi se obezbijedila održivost razvoja i resursa i turizma.

Prednost Cetinja, u odnosu na druge crnogorske opštine, jeste u činjenici da u njemu nije došlo do značajnije devastacije prostora, što znači da je moguće plansko uređenje grada i pažljivo predviđanje potreba, kako građana tako i turista. Pri tome, potrebno je voditi računa o očuvanju tradicionalnog načina života lokalnog stanovništva, očuvanju izgleda zaštićenog područja, pronalazeći najbolja rješenja za postojeće probleme po pitanju regulisanja nečistoće, rješavanja problema vodosnadbjevanja, standardizovanja privatnog smještaja, licenciranja prevoznika i organizatora izleta, edukacije i zapošljavanja kvalifikovanog kadra, postavljanja informativno – turističke signalizacije i rješavanja saobraćajnog pristupa trgovinskim mjestima, stambenim zonama, poslovnim objektima, servisima, parkinzima, obezbjeđivanja posebnih staza za starija i lica sa smanjenim mogućnostima, itd.

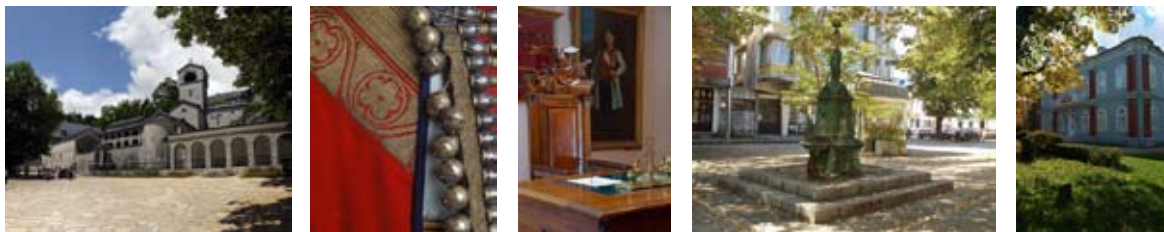
Kao jedna od najčešćih posljedica navedenih problema javlja se preopterećenost grada, koja se, shodno preporukama Svjetske turističke organizacije (WTO) može prevazići samo zajedničkim aktivnostima upravnih institucija grada (Prilog 1), javnog i privatnog sektora, uz aktivnu podršku medija, turističkih agencija i turističkih poslenika koji utiču na potražnju za turističkim proizvodom. Ključne odluke koje se odnose na potencijalnu preopterećenost u Cetinju, poželjno je da se donose kooperativnim odnosom upravljačkih struktura grada (Prilog 2 i 3).

Ipak treba imati u vidu da na određenim mjestima, zbog same prirode kulturno – istorijskih zdanja (crkve, manastiri...) može se očekivati da bude relativno mali broj posjetilaca, dok na drugim mjestima sami posjetioci očekuju određenu gužvu (festivali, karnevali...). Današnji turisti traže „doživljaje“, odnosno žele da se neposredno upoznaju sa načinom života u mjestu, njegovom istorijom i kulturom kroz interpretaciju lokalnih priča i istorije, posjećujući festivale, izložbe i razne kulturne događaje. Istorija Cetinja može da „ispriča“ više od jedne priče, preko graditeljskog nasljeđa, kulture prethodnih civilizacija, te tradicije i običaja ljudi koji žive na ovom prostoru. Posjetioci žele da se integrišu sa lokalnim stanovništvom i da osjete njihov način života. Međutim, prisustvo većeg broja posjetilaca, posebno onih u grupama, može biti nepoželjni i od strane posjetilaca i od strane lokalnog stanovništva.

Turistička preopterećenost u Cetinju, kao prirodnom i kulturnom mjestu može da izazove brojne negativnosti, koje za rezultat mogu imati: značajno umanjeње kvaliteta doživljaja posjetilaca; ugrožavanje flore i faune, naučnih vrijednosti, fizičkih ili specifičnih vrijednosti grada; smanjenje mogućnosti posjetiocima da troše novac; generisanje značajnog stresa na lokalnu zajednicu kroz konkurentne aktivnosti za pružanje lokalnih usluga; povećanje otpada i zagađanja i smanjenje efikasnosti u pružanju usluga.

Kao pretpostavka neophodna za ostvarenje ciljeva održivog turizma, koji može da bude pouzdani oslonac razvoja Cetinja, je definisanje i monitoring indikatora za prirodna i ekološki osjetljiva mjesta u skladu sa indikatorima definisanim od strane Svjetske turističke organizacije (Prilog 4).

Jedan od bitnih segmenata menadžmenta u turizmu jeste i informativno propagandna djelatnost koja doprinosi boljoj valorizaciji turističkih potencijala, i to kroz promociju ponude pružajući informacije svim zainteresovanim, bilo da se radi o informacijama o kulturno - istorijskoj baštini, prirodnom bogatstvu, izletima,

zabavnim i sportskim manifestacijama, cijenama, smještaju i dr.

Turistička organizacija Prijestonice obavlja informativno-propagandnu djelatnost i sarađuje sa svim subjektima sa područja Cetinja, u smislu kreiranja turističkog proizvoda na lokalnom nivou i njegovog inkorporiranja u ukupnu ponudu Crne Gore.

Prezentacija i promocija turističkog proizvoda Crne Gore pa time i Cetinja, u okviru redovnog rada Nacionalne turističke organizacije obavlja se kroz organizovane nastupe na sajmovima i berzama na značajnim emitivnim tržištima: Rusija, Velika Britanija, Njemačka, Austrija, Francuska, Belgija, Španija, Češka i Srbija.

U cilju što boljeg prezentiranja turistima preduzimaju se aktivnosti na planu uspostavljanja tješnje saradnje između Nacionalne turističke organizacije Crne Gore i Lokalne turističke organizacije Cetinje: posredstvom web portala www.montenegro.travel, kao i usaglašavanjem brendiranja Crne Gore kao turističke destinacije i unifikacijom promotivnog materijala po unaprijed utvrđenim standardima. kroz brošure NTO CG i turističke organizacije Cetinja. NTO CG kroz brošure "Kulturno nasljeđe Crne Gore" i „Explorer-u“ promoviše kulturne, zabavne i sportske manifestacije na Cetinju: „Vrela zima u brdima“, „Dani ekologije, turizma i kulture“, „Cetinjsko kulturno ljeto“, „Miris lipa i meda“, „Međunarodni festival folklor“, Svečanosti povodom 13. novembra – dana Cetinja, koncerti zabavne i klasične muzike na Ljetnjoj pozornici, pozorišne predstave u „Zetskom domu“ i na Ljetnjoj pozornici, književne večeri, Riječke sportske igre, Riječki pazar, Dani Njeguša, Upoznajmo se s Lovćenom

10.6. Kadrovski potencijal i edukacija

10.6.1. Kadrovski potencijal

Zaštićeno područje Istorijskog jezgra Cetinja, kao i šire područje u kojem se nalazi veliki broj zaštićenih nepokretnih i pokretnih spomenika kulture, biće sačuvani, adekvatno valorizovani i stavljeni u funkciju budućeg razvoja grada samo ukoliko postoji dovoljan broj stručnog i obučenog kadra, svjesnog vrijednosti područja u svim domenima od značaja za funkcionisanje i zaštitu područja: u organima lokalne uprave, službi zaštite, tijelima za implementaciju Menadžment plana, ali i u formiranju stručnog potencijala u tehničkoj, zanatskoj podršci službi zaštite.

U ranijim razmatranjima faktora i rizika koji mogu ugroziti vrijednosti Istorijskog jezgra, navedeni su podaci koji analiziraju stanje u pogledu broja, stručnog nivoa i kvalifikacije kadrovskog potencijala najznačajnijih nacionalnih kulturnih institucija na Cetinju i na osnovu toga zaključeno je da postojeći kadrovski potencijal nije dovoljan sa aspekta brojčanog kapaciteta, ali ni sa aspekta stručne profilisanosti određenih zanimanja, kao ni nivoa obrazovanja (visoko obrazovanje, akademski stepeni magistra i doktora nauka) poželjnog za profesionalan rad u određenim oblastima.

Pored toga, potrebno je da svi stručni kadrovi budu specijalizovani za rad na kulturnom i prirodnom nasljeđu. To se prvenstveno odnosi na istoričare, arheologe, arhitekte, građevinske inženjere, istoričare umjetnosti, etnologe, pravnike, ekonomiste, arheografe, arhiviste, muzeologe, bibliotekare, ekološke, biologe i dr., ali i za zanatlije različitih profilacija koji izvode radove na spomenicima kulture.

U okviru nacionalnih institucija kulture svakako postoji veliki broj zaposlenih, koji je osposobljen, kroz vlastito obrazovanje a potom kroz stručne ispite i rad u praksi, da kvalitetno može odgovoriti zahtjevima struke, što pokazuju brojni profesionalno i stručno urađeni projekti, kao i objavljeni rezultati naučnih istraživanja. Ali i kod ovog kadra bila bi neophodna dodatna vrsta povremenih doedukacija i specijalizacija (stručni seminari, strukovne konferencije, studijski međunarodni boravci...), da bi se pratili svjetski standardi struke i upoznavali sa novim tehničko- tehnološkim mogućnostima nastalim u najnovije vrijeme, što je osamdesetih godina bila dobra praksa, a nažalost, kasnije se sa njom prestalo ili je vrlo rijetka i sporadična.

Treba skrenuti pažnju i na značaj ojačavanja kadrovskog potencijala u lokalnoj upravi, posebno u oblas-

ti urbanizma i prostornog planiranja, kao i u segmentu kulturnih djelatnosti i zaštite nasljeđa (ne postoji poseban sekretarijat, niti referat u okviru administrativne šeme lokalne uprave). Treba uvesti praksu savjetodavnih tijela, stalnih i povremenih, koju čine stručni timovi, odnosno najjeminentniji domaći i inostrani stručnjaci.

10.6.2. Edukacija

Bogata, razučena šema obrazovnog sistema u Crnoj Gori daje mogućnost izbora za različita zanimanja i stručne profilacije. U okviru visokoškolskog obrazovanja prvenstveno se oslanjamo na izuzetno bogatu skalu studijskih programa osnovnih, specijalističkih, magistarskih i doktorskih studija koje nudi državni Univerzitet Crne Gore, koja se posljednjih godina proširila novim fakultetskim jedinicama (npr. Arhitektonski fakultet), a nakon uvođenja Bolonjskog procesa obogatila brojnim novim studijskim programima, specijalističkim i izbornim disciplinama, koje su dopunile skalu bitnih profilacija stručnih zanimanja (inženjerstvo, ekologija, turizam, menadžment itd.). Sa novim sistemom ustanovljeni su i brojni privatni fakulteti i njihovi studijski programi, koji upotpunjuju skalu i bogatstvo obrazovnih kvalifikacija u Crnoj Gori.

Evidentno je, ipak, da postoji deficit određenih stručnih profilacija, od suštinskog značaja za rad nacionalnih institucija koje se bave proučavanjem i zaštitom kulturnog nasljeđa. Tu se prvenstveno misli na arheologe, istoričare umjetnosti, etnologe, muzeologe, bibliotekare i arhiviste, za šta u Crnoj Gori ne postoje fakulteti, niti posebni studijski programi i što bi bilo neophodno u skorije vrijeme pokrenuti kao inicijativu za formiranje. Takođe, od vremena gašenja Kulturološkog fakulteta, ne postoji institucija na kojoj se obrazuju kadrovi za konzervaciju i restauraciju, ali je u toku inicijativa da se na Fakultetu likovnih umjetnosti nanovo aktivira studijski program za ove djelatnosti. Na novoformiranom Arhitektonskom fakultetu izučavaju se i discipline iz oblasti zaštite graditeljstva, a i na Fakultetu za turizam postoje predmeti koji tretiraju ovu problematiku.

Takođe, od posebne važnosti je organizovati sisteme permanentnog obrazovanja za sve stručne profile bitne za očuvanje nasljeđa, kroz studijske boravke i specijalizacije, stručne seminare, konferencije, okrugle stolove, kroz izdavačku djelatnost, stručne časopise, namjenske tečajeve i obuke.

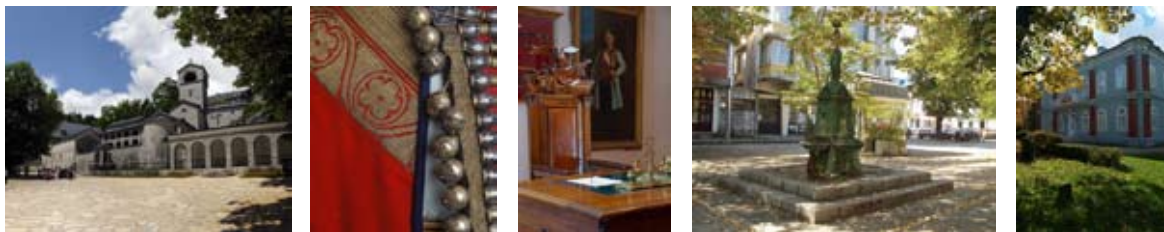
U obrazovnim programima za škole osnovnog i srednjeg obrazovanja ne postoji adekvatna nastava o kulturnoj baštini. Određena znanja učenici stižu kroz organizovane ekskurzije sa upoznavanjem zaštićenog područja i posjetama nacionalnim kulturnim institucijama, ali postoji potreba za unapređivanjem saradnje ovih institucija i obrazovnih ustanova.

Svakako je neophodno u nastavne programe srednjoškolskog obrazovanja uvesti kao obavezne, discipline koje upoznaju učenike sa kulturnim i prirodnim nasljeđem Crne Gore, da bi znali da prepoznaju i cijene vrijednosti tog nasljeđa.

Treba osmisliti strategiju permanentne edukacije građanstva, tj. šire javnosti, o vrijednostima i značaju nasljeđa, da bi se podigao nivo svijesti i odnos prema nasljeđu svih struktura, počev od vršioća vlasti, odnosno onih koji odlučuju, preko korisnika prostora do lokalnog stanovništva i posjetilaca. U tom smislu mediji, izložbene aktivnosti, publikacije... mogu imati vrlo značajnu ulogu.

10.7. Prijedlog mjera

- Zbog nepostojanja jasne strategije razvoja grada, neophodno je u skladu sa prepoznatim opštim ciljevima Menadžment plana, uraditi dugoročnu strategiju razvoja grada
- Neophodno je osnivanje organa lokalne uprave za poslove kulture – Sekretarijata za kulturu, Savjeta Prijestonice za kulturu i opštinskih institucija za kulturu (Centar za kulturu i Gradski muzej sa umjetničkom galerijom)

- Valorizacija i revalorizacija zakonom zaštićenih spomenika kulture, kao i adekvatna valorizacija nepokretnih objekata i pokretnih predmeta, koji u sebi imaju vrijednosti za status spomenika kulture. Takođe, neophodno je u cilju sprovođenja ove mjere, što prije realizovati sve aktivnosti predviđene Zakonom, a koje se odnose na formiranje validne dokumentacije o spomenicima kulture, a prevashodno utvrđivanje granica zaštićene okoline.
- Valorizacija šireg konteksta Istorijskog jezgra Cetinja u cilju utvrđivanja kulturnog pejzaža
- Obnoviti pozorišni muzej u Zetskom domu i osnovati Muzej knjige u zgradi bivšeg Francuskog poslanstva.
- Podizanje svijesti o značaju Istorijskog jezgra Cetinja, je imperativ za razumijevanje, uvažavanje i korišćenje naslijeđenih vrijednosti.
- Uspostavljanje i jačanje koordinacije među svim subjektima zaduženim za zaštitu, očuvanje i korišćenje je preduslov za valjano upravljanje Istorijskim jezgrom. Posebno je značajna saradnja organa Prijestonice nadležnog za poslove urbanog planiranja i Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture.
- Sprovođenje svih mjera propisanih zakonima vezanih za sprečavanje nelegalne gradnje, zaštitu spomenika kulture.
- Uraditi program sanacionih mjera za nelegalno izvedene intervencije na objektima.
- Ubrzati proces inoviranja i usvajanja Zakona o kulturnim dobrima, kao krovnog zakona iz oblasti kulturne baštine, kao i zakona o muzejskoj, bibliotečkoj i arhivskoj djelatnosti.
- U Statutu Prijestonice neophodno je definisati značaj i odnos Prijestonice prema Istorijskom jezgru.
- Hitno pristupiti izmjenama i dopunama urbanističkih planskih dokumenata: Urbanističkog projekta Istorijskog jezgra Cetinja, Detaljnog urbanističkog plana Centra, Prostornog urbanističkog plana
- Urbanističkim projektom predvidjeti sanaciju postojećeg stanja degradiranih djelova prostora ugroženih gradnjom podvožnjaka i parking prostora
- Obezbjediti usklađenost koncepta razvoja i arhitektonskog pristupa sa kriterijumima zaštite graditeljske baštine i karaktera zaštićenog urbanog tkiva
- Obezbijediti potreban broj stručnog kadra za poslove proučavanja, zaštite, konzervacije, restauracije graditeljskog nasljeđa, planiranja, projektovanja i izvođenja radova u zaštićenom području, kustosa, i dr.
- Obezbijediti odgovarajuću fizičku zaštitu kulturne baštine, adekvatnog prostora za prezentaciju pokretnog spomeničkog fonda, muzejskih depoa, prostora za prezentaciju i prodaju promo materijala, suvenira, antikviteta, izložbenih prostora, opreme za čuvanje, zaštitu i konzervaciju muzejskog materijala,
- Stvoriti osnovne pretpostavke za uvođenje spomeničke rente po osnovu korišćenja poslovnih prostora, obavljanja privredne djelatnosti i pružanaj određenih usluga u Istorijskom jezgru Cetinju
- Intenzivirati naučno-istraživački rad i sistematska istraživanja
- Izvršiti arheološko rekognosciranje prostora cetinjske Opštine
- Obezbijediti finansijsku podršku vlasnicima privatnih zbirki u cilju zaštite, održavanja, prezentacije i valorizacije
- Unaprijediti, zaštititi i bolje valorizovati dva nacionalna parka "Lovćen" i "Skadarsko jezero"
- Unaprijediti uređenje i održavanje gradskih parkova
- Obezbijediti poštovanje propisa pri sakupljanju ljekovitog bilja, korišćenju prirodnih vrijednosti.

- Obezbijediti uslove za razvoj turizma i ugostiteljstva, trgovine i pružanje raznih usluga, u obimu i oblicima koji ne ugrožavaju stvoreni ambijent i prirodnu sredinu
- U cilju pravilne turističke valorizacije navedenih potencijala, potrebno je sprovesti istraživanja tržišta i utvrđivanje ciljnih grupa turista za Cetinje
- U skladu sa PP CG i DUP-om Cetinja utvrditi nedostajuće smještajne i ugostiteljske kapacitete viših kategorija (3 – 5 zvjezdica) i u vidu javno – privatnih partnerstava, kao i u saradnji sa donatorima i investitorima, iznaći najpovoljnija implementaciona rješenja, ne samo za Cetinje već i za šire regionalno područje.
- Razvijati izdavačko-štamarsku djelatnost, izradu lake kartonske i druge ekološki čiste ambalaže, korišćenje mineralnih sirovina – kamena i bijelog boksita.
- Podsticati i razvijati uslužno zanatstvo kroz organizaciju sitne zanatske proizvodnje, naročito unikatne i maloserijske (izrada umjetnina i suvenira karakterističnih za Cetinje)
- Obezbijediti kvalitetnu i sigurnu saobraćajnu povezanost Cetinja sa Glavnim gradom i Primorjem (savremenim autoputem), kao i zaobilaznicu oko Cetinskog polja pravcem prema Kotoru, granici sa BIH i Nikšiću.
- Kvalitetno riješiti ulaz u grad iz pravca Podgorice i Budve
- Trajno i optimalno riješiti problem autobuske stanice
- Trajno i optimalno riješiti lokaciju za smještaj vatrogasne službe
- Riješiti pitanje parking prostora, ukloniti olupine i teške kamione i priključna vozila iz grada, a posebno iz Istorijskog jezgra, izmjestiti Carinsku ispostavu iz grada.
- Trajno i optimalno riješiti pitanje snabdijevanja Cetinja vodom i permanentno raditi na rekonstrukciji i sanaciji vodovodne mreže, fekalne i atmosferske kanalizacije i stvoriti uslove da svi objekti u Cetinjskom polju budu priključeni na kanalizacionu mrežu.
- Trajno i kvalitetno riješiti odvod atmosferskih i otpadnih voda iz Cetinskog polja i na taj način riješiti opasnost od poplava.
- Kvalitetno riješiti problem čvrstog otpada
- Intenzivno raditi na zamjeni vazdušnih vodova za električnu energiju sa podzemnim vodovima na cijelom području Cetinskog polja, ugraditi nove savremene trafostanice na kritičnim mjestima u gradu i rekonstruisati dalekovode prema Rijeci Crnojevića, Podgoru i Vrelima.

11. IMPLEMENTACIJA

Ovaj dio Menadžment plana bavi se preporučenim mehanizmima i resursima koji su neophodni za njegovu uspješnu implementaciju.

Izazovi novog oblika organizacije upravljanja imaju za cilj zajednički rad na izradi Menadžment plana, uz objašnjenje principa i preporuka, uključenih kroz akciju na svim nivoima.

Implementacija Menadžment plana će obezbijediti kontinuiranu zajedničku saradnju svih struktura društva. Od njih se očekuje preuzimanje svojih odgovornosti i funkcija radi usklađivanja sa ciljevima Menadžment plana. Proces implementacije realizovat će se uz značajnu ulogu tijela za implementaciju, izvora finansiranja, rukovodeći se monitoringom i revizijom.

Ciljevi Menadžment plana kreirani su da bi se postiglo sveobuhvatno upravljanje Istorijskim jezgrom Cetinja. Da bi se postigla uspješna Implementacija ovih ciljeva, potrebni su posvećenost, zalaganje i koordinacija velikog broja različitih partnera sa opštinskog i državnog nivoa..

11.1 Odgovornosti i administracija

Najveći dio odgovornosti pri stavaranju uslova za implementaciju Menadžment plana će pripasti Vladi Crne Gore i Prijestonici koji će koordinirati i sprovoditi veliki dio akcija. Postoji veliki broj pojedinaca i institucija koje imaju potencijala da daju doprinos implementaciji Menadžment plana. Njihovo uključivanje je od presudnog značaja za budućnost Istorijskog jezgra Cetinja. Partnerski rad biće neophodan za uspješnu implementaciju mnogih individualnih aktivnosti.

Mehanizam za nadgledanje i koordiniranje implementacije Menadžment Plana sastoji se od tri glavna elementa:

- **Upravljačka grupa**
- **Koordinator implementacije MP Istorijskog jezgra Cetinja**
- **Tematski (periodično) formirane Radne grupe**

11.1.1. Predlaže se da **Upravljačka grupa** bude sastavljena od članova Koordinacionog tima koji su bili uključeni u izradu Menadžment plana, tokom čega su stekli znanje o značaju ovog dokumenta i njegove implementacije. S tim u vezi, predlaže se da Upravljačka grupa nadgleda implementaciju Plana i prati njegov uspjeh. Treba voditi računa da u Upravljačkoj grupi bude po jedan član iz relevantnih institucija, ministarstava, Prijestonice i NVO. Neophodno je da se Upravljačka grupa redovno sastaje (3-6 mjeseci), i kada dodje vrijeme za to, da uradi reviziju Menadžment plana.

Obaveze Upravljačke grupe:

- Planiranje implementacije Menadžment plana;
- Planiranje implementacije na godišnjem nivou;
- Monitoring Programa aktivnosti Menadžment plana,
- Pronalaženje izvora sredstava za implementaciju Menadžment plana,
- Promovisanje svijesti o značaju vrijednosti Istorijskog jezgra Cetinja
- Pripremanje periodičnih (godišnjeg) izvještaja o implementaciji Menadžment plana

11.1.2. Predlaže se da koordinator implementacije MP Istorijskog jezgra Cetinja bude uposlen od strane Prijestonice Cetinje, da koordinira implementaciju Menadžment plana. Sredstva za ovo mjesto moraju biti obezbijedjena sto prije, kako bi se osiguralo da implementacija počne odmah nakon usvajanja Menadžment plana.

Obaveze koordinatora:

- Uspostavljanje veze sa partnerima i lokalnom zajednicom;
- Iniciranje projekata preporučenih u Menadžment planu;
- Usmjeravanje akcija i projekata drugih organizacija koji doprinose realizaciji ciljeva Menadžment plana Istorijskog jezgra Cetinja;
- Obavljanje sekretarskih poslova za Upravljačku grupu, Radne grupe
- Nadgledanje i ažuriranje preduzete aktivnosti na implementaciji Menadžment plana;
- Praćenje stanja Istorijskog jezgra Cetinja;
- Promovisanje svijest o značaju vrijednosti Istorijskog jezgra Cetinja;
- Prikupljanje i ažuriranje informacija potrebnih za sastavljanje periodičnih izvještaja o implementaciji Menadžment plana i Akcionog plana.

11.1.3. Radne Grupe

Predlaže se da, Radne Grupe formiraju od stručnjaka različitih profila, zavisno od specifičnosti teme propisane projektom u Menadžment planu. Zadatak ovih grupa je da u skladu sa zahtjevima preporučenog programa, specijalističkim znanjem svojih članova, olakšaju implementaciju u dijelu realizacije projekta, uskladjene sa ciljevima Menadžment plana.

Radne grupe će se formirati kada se javi potreba za njima, u skladu sa zahtjevima programa implementacije. Moguće teme za Radne grupe mogu sadržati: naučno-istraživački rad; studije procjene uticaja realizacije planiranih projekata; implementacija savremenih međunarodnih standarda za zaštitu, prezentaciju i valorizaciju i obezbjeđivanje uslova za primjenu istih; monitoring prilikom realizacije projekata od vitalnog značaja za održivi razvoj zaštićenog područja.

11.1.4. Aktivnosti ovih grupa i koordinatora će biti usmjeravane preko godišnjih **Planova Implementacije**. Oni će biti izvedeni iz Akcionog plana u Menadžment planu i obezbijediti detaljnije predviđanje neophodnih sredstava i relevantnih partnerskih organizacija koje će realizovati pojedinačne projekte. Planovi Implementacije će također obezbijediti osnovu za nadgledanje napretka implementacije Plana i obezbijediti suštinske informacije za reviziju Menadžment plana, kada za to dodje vrijeme (pogledaj 11.3.).

11.2. Finansiranje

11.2.1. Predložene aktivnosti u Menadžment planu su različite u karakteru i biće sprovedene od strane raznih subjekata. Neke aktivnosti će zahtijevati malo ili nimalo specifičnog finansiranja, ali će druge, ključne aktivnosti, zahtijevati značajna sredstva.

11.2.2. Sredstva za **Ključne aktivnosti** moraju se obezbijediti da bi se omogućilo postizanje implementacije. U najvećem dijelu za ove aktivnosti sredstva treba da budu obezbijedjena iz Budžeta Prijestonice i Budžeta Crne Gore..

Ključne aktivnosti:

- Zapošljavanje koordinatora Istorijskog jezgra Cetinja (Prijestonica)
- Formiranje i finansiranje rada Upravljačke grupe
- Formiranje i finansiranje Radnih grupa
- Finansiranje monitoringa
- Finansiranje revizije Akcionog plana Menadžment plana
- Finansiranje izrade specifičnih projekata zaštite, predviđenih Programom aktivnosti Menadžment plana
- Finansiranje promocije o značaju Istorijskog jezgra Cetinja

11.2.3. Obavezu obezbjeđenja sredstava za realizaciju planiranih aktivnosti iz Akcionog plana, imaju nosioci aktivnosti prepoznati Akcionim planom. Obezbedjivanje dodatnih sredstava iz spoljnih izvora biće suštinski aspekt u toku implementacije. Obezbedjivanje sredstava je moguće apliciranjem projekata iz međunarodnih fondova i organizacija.

11.3. Revizija Menadžment plana

Menadžment plan Istorijskog jezgra Cetinja rađen je za period od 15 godina, iako će najvažniji elementi Plana biti relevantni i duže vremena. Vizija predstavlja dugoročni pogled na upravljanje Istorijskim jezgrom. Ciljevi Menadžmenta plana treba da zadrže svoju relevantnost u dužem vremenskom periodu. Trajanje Akcionog plana zavisi od uspjeha implementacije.

U cilju održavanja relevantnosti Menadžment plana, njegova revizija će se raditi svake treće godine, izuzev prve revizije koja će biti realizovana januara 2011. godine, a za potrebe kompletiranja nominacionog dosija za kandidovanje Istorijskog jezgra Cetinja na Listu svjetske baštine UNESCO.

Kada revizija bude završena, ažurirani Menadžment plan sa Akcionim planom, biće relevantan za sljedeće tri godine.

Relevantnost Menadžment plana obezbjedjivaće se godišnjom analizom ažuriranih podataka o realizovanim aktivnostima iz Akcionog plana, u formi Izvještaja, koji će se na uvid dostavljati Prijestolici i organu državne uprave nadležnom za poslove kulture.

Proces revizije radi Upravljačka grupa, na osnovu godišnjih izvještaja, koji se dostavlja Vladi Crne Gore na razmatranje i usvajanje.

11.4. Monitoring Menadžment plana

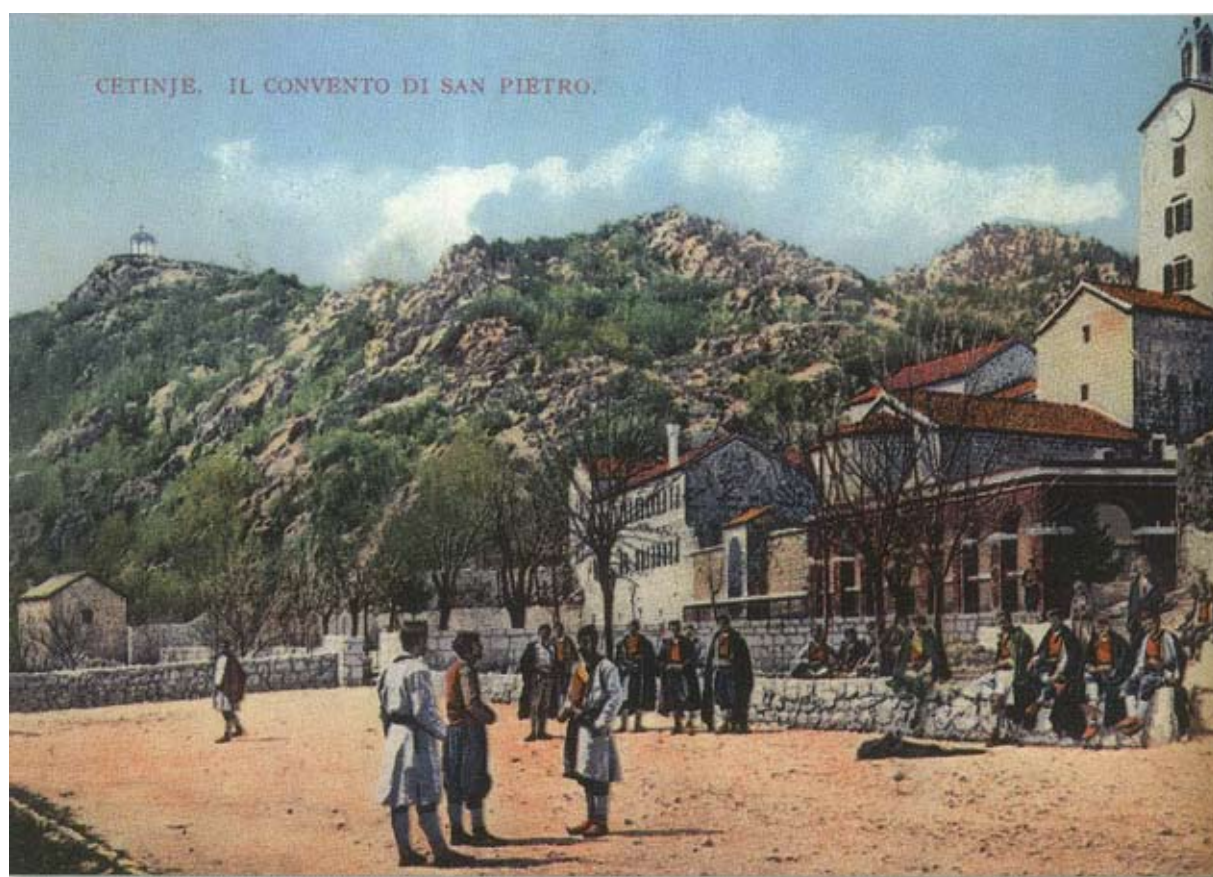
Menadžment planiranja je dinamičan proces i on se ne završava sa izradom ovog dokumenta.

Nove informacije o zapaženim promjenama u prioritetima menadžmenta, mogu izmijeniti izgled Menadžment plana. Planirani monitoring je suština za obezbjedjivanje ovih informacija.

Obezbjedjivanjem režima monitoringa, zasnovanog na korišćenju relevantnih i mjerljivih indikatora, pomoći će praćenju realizacije ciljeva Menadžment plana. Režim monitoringa odredjuje Upravljačka grupa svake godine, kroz donošenje godišnjeg akcionog plana monitoringa, kojim će biti identifikovani ključni elementi Akcionog plana, implementirani u narednoj godini.

Revizija Menadžment plana se bazira na izvještaju monitoringa.

Odabir ključnih indikatora monitoringa Menadžment plana Istorijskog jezgra Cetinja, biće jedna od prvih akcija implementacije. Indikatori će biti uskladjeni sa specifičnošću lokalne zajednice i ciljevima Menadžment plana.

AKCIONI PLAN MENADŽMENT PLANA ISTORIJSKOG JEZGRA CETINJA

Kratkoročni 1-3 godine
Srednjoročni 4-5 godina
Dugoročni 5-15 godina

Planirane aktivnosti	Mjere	Rokovi	Nosioci aktivnosti	Indikatori
Uspostaviti efikasan zakonski i institucionalni okvir za zaštitu i očuvanje kulturne i prirodne baštine (posebno vezano za sprečavanje devastacija u zaštićenom jezgri) (opšti cilj 1,2,3,4,5,6.)	Formiranje tijela za implementaciju Menadžment plana	Kratkoročno	MKSIM Prijestonica	Zaposlen Koordinator i formirana Upravljačka Grupa
	Uraditi aproksimativnu finasijsku procjenu neophodnih sredstava za realizaciju planiranih aktivnosti i predloženih mjera u Akcionom planu	Kratkoročno	MKSIM	Urađena finansijska procjena
	Dosljedna primjena svih važećih propisa i planske dokumentacije	Kratkoročno	MKSIM MTIZŠ MER Lokalna uprava RZZZSK Cetinje	Broj spriječenih devastacija
	Finaliziranje i usvajanje strateških nacionalnih i lokalnih dokumenata: - Izrada Nacionalnog programa razvoja kulture - Izrada programa razvoja kulture u Prijestonici	Kratkoročno	MKSIM Skupština Prijestonice	Broj izrađenih i usvojenih dokumenata
	Donošenje novih zakona iz oblasti kulturne baštine i podzakonskih akata - Zakon o kulturnim dobrima - Zakon o muzejskoj djelatnosti - Zakon o bibliotčkoj djelatnosti - Zakon o izdavačkoj djelatnosti - Zakon o arhivskoj djelatnosti	Kratkoročno	MKSIM	Broj donijetih Zakona i podzakonskih akata
	Inoviranje urbanističko-planskih dokumenata: - Urbanistički projekat Istorijskog jezgra Cetinja, - Detaljni urbanistički plan Centar Uraditi Prostorni urbanistički plan Prijestonice Cetinje	Kratkoročno	Lokalna uprava Prijestonice	Inovirani planovi
	Izrada studije zaštite graditeljskog naslijeđa za Istorijsko jezgro Cetinja i zaštićene okoline	Kratkoročno	RZZZSK	Urađena studija
	Izrada Programa sanacije devastiranih spomenika kulture, sa procjenom potrebnih sredstava i dinamikom realizacije sanacije, podijeljen po prioritetima	Kratkoročno	RZZZSK Cetinje MKSIM	Urađen Program sanacije
Ažuriranje i usklađivanje registara za pokretnu i nepokretnu kulturnu baštinu i druge dokumentacije u skladu sa Zakonom i podzakonskim aktom koji regulišu ovu oblast		Kratkoročno	RZZZSK Cetinje	Ažurirani registri i dokumentacija

	Novim Zakonom o kulturnim dobrima predvidjeti inspeksijski nadzor u oblasti zaštite kulturne baštine	Kratkoročno	MKSIM	Regulisano Zakonom
	Novim Zakonom o kulturnim dobrima regulisati uvođenje licence za fizička i pravna lica koja izvođe konzervatorske, restauratorske i druge radove na spomenicima kulture	Kratkoročno	MKSIM	Regulisano Zakonom
	Propisati kaznena djela (krivična i prekršajna) kojima se štiti kulturna baština	Kratkoročno	MKSIM Ministarstvo pravde	Broj podnijetih i riješenih prijava
	Obezbijediti potreban broj stručnog kadra za poslove proučavanja, zaštite, konzervacije, restauracije graditeljskog naslijeđa, planiranja, projektovanja i izvođenja radova u zaštićenom području, kao i istoričara, arheologa, istoričara umjetnosti, etnologa, arheografa, arhivista, muzeologa, bibliotekara, ekologa, biologa	Kratkoročno	Lokalna uprava, RZZZSK, MKSIM, NMCG, CNB, DACG	Broj uposlenih
Planirane aktivnosti	Mjere	Rokovi	Nosioci aktivnosti	Indikatori
	Odgovarajućim zakonima i odlukama Skupštine Prijestonice utvrditi stalne izvore prihoda za finansiranje zaštite kulturne baštine (iz spomeničke rente, komunalnih taksi, poreza na promet nepokretnosti i sl.)	Kratkoročno	Ministarstvo finansija MKSIM Prijestonica	Izmijenjeni zakoni i odluke
	Osnivanje novih institucija iz oblasti kulture - Sekretarijat za kulturu Prijestonice, - Centar za kulturu - Gradski muzej sa umjetničkom galerijom	K - S	Prijestonica Cetinje MKSIM	Broj novih institucija
	Uraditi Eborat o opravdanosti osnivanja muzejskih institucija: - Nacionalni muzej knjige, - Nacionalni muzej pozorišta - Nacionalni muzej arhitektura	K - S	Prijestonica Cetinje MKSIM	Urađeni Elaborat
	Izgradnja i formiranje Univerzitetskog kompleksa fakulteta umjetnosti na Cetinju	K - S	MpiN Direkcija javnih radova Univerzitet Crne Gore Prijestonica	Izgrađen Univerzitetski kompleks
	Valorizacija, revalorizacija i savremena prezentacija spomenika kulture	Kratkoročno	Prijestonica, institucije kulturne baštine, MKSIM	Broj valorizovanih i revalorizovanih

Planirane aktivnosti	Mjere	Rokovi	Nosioci aktivnosti	Indikatori
Poboljšanje stanja, valorizacija, revalorizacija i prezentacija kulturne baštine (opšti cilj 1,2,3,4,5,6)	Valorizacija šireg konteksta Istorijskog jezgra Cetinja u cilju utvrđivanja statusa kulturnog pejzaža	Kratkoročno i dugoročno	MKSIM, RZZZSK Prijestonica NVO	Utvrđen status
	Izraditi digitalnu bazu podataka o spomenicima kulture	Srednjoročno	RZZZSK Cetinje	Broj digitalno obrađenih spomenika kulture
	Izvršiti arheološko rekognosciranje prostora cetinjske Opštine	Srednjoročno	Centar za arheološka istraživanja Crne Gore	Broj izvršenih rekognosciranja
	Organizovati sveobuhvatnu edukativnu kampanju za promovisanje vrijednosti i značaja zaštićenog područja	K - D	NM CG CNB, Drž. arhiv Lokalna uprava MKS i M	broj korisnika, unijetih postavki i sl...
	Sprovoditi medijsku kampanju o vrijednostima i značaju Istorijskog jezgra Cetinja	K - D	MKSIM, MTIZZS Prijestonica, LTO Mediji, NVO	Broj medijskih kuća uključenih u promotivnu kampanju
	Obezbijediti stalne izvore prihoda za realizaciju projekata za revitalizaciju kulturne baštine	Kontinuitet	Vlada CG, Prijestonica, RZZZSK Međunarodne organizacije i fondovi	Iznos obezbijđenih sredstava
	Podržati i stimulirati programe malog i srednjeg preduzetništva, koji ne ugrožavaju životnu sredinu, posebno iz oblasti izdavaštva	Kontinuitet	Lokalna uprava Direkcija za razvoj i srednjih preduzeća, Fond za razvoj	Broj podnijetih zahtjeva i br. proglašenih spom.
	Izraditi Brend Cetinje	Srednjoročno	Prijestonica MTIZZS MKSIM	
	Utvrđiti granice zaštićene okoline Istorijskog jezgra Cetinja na Zakonom propisan način	Kratkoročno	RZZZSK	Utvrđene granice
	Uraditi program sanacionih mjera dijela Istoriskog jezgra - podvožnjaka i parking prostora	Kratkoročno	Lokalna uprava RZZZSK	Urađen program sanacionih mjera
Izrada dokumentacije za nominacioni dosije Istorijskog jezgra Cetinja za Listu svjetske baštine UNESCO (opšti cilj 5)	Inoviranje urbanističko-planskih dokumenata: - Urbanistički projekat Istorijskog jezgra Cetinja - Detaljni urbanistički plan Centar Uraditi Prostorni urbanistički plan Prijestonice Cetinje	Kratkoročno	Lokalna uprava Prijestonice	Inovirani planovi
	Revizija Menadžment plana Istorijskog jezgra Cetinja – januar 2011. godina	Kratkoročno	Upravljačka grupa, Vlada Crne Gore	Usvojen revidovani M. plan

Planirane aktivnosti	Mjere	Rokovi	Nosioci aktivnosti	Indikatori
Zaštita i unapređenje prirodne sredine Valorizacija prirodne baštine (opšti cilj 1,2,3,4,5,)	Uspostaviti efikasan sistem upravljanja zaštićenim područjem u skladu sa IUCN kategorijama	Kratkoročno i dugoročno	MTIZŠ, RZZP, NP „Skadarsko jezero“ i NP „Lovćen“, Prijestonica, IBM	Broj organizovanih sistema upravljanja prema IUCN kategorijama
	Valorizacija prirodnih vrijednosti i njihovo korišćenje poštujući principe i kriterijume održivog razvoja	Kratkoročno i dugoročno	RZZP MTIZŠ Prijestonica LTO	Broj realizovanih projekata valorizacije prirodnih vrijednosti koji su u skladu sa kriterijumima održivog razvoja
	Kategorizacija zaštićenih područja prirode	Kratkoročno i dugoročno	MTZZS RZZP Univerzitet	Broj obrađenih i kategorizovanih zaštićenih područja prirode
	Implementacija, usvojenih strateških dokumenata: - PP Crne Gore - Strategija održivog razvoja Crne Gore - Pravci razvoja Crne Gore kao ekološke države - Strategija razvoja i redukcije siromaštva Crne Gore	Kratkoročno i dugoročno	MTIZŠ RZZP Prijestonica RZZZSK	Broj realizovanih projekata prema smjernicama usvojenih strateških dokumenata
	Usvojiti LEAP	Kratkoročno	Prijestonica NVO	Usvojen LEAP
	Stavljanje pod zaštitu novih objekata prirode koji su prepoznati kao potencijalni zaštićeni objekti prirode	Kratkoročno i dugoročno	MTIZŠ RZZP	Broj novih objekata prirode stavljenih pod zaštitu
	Strožija kaznena politika u oblasti prkršaja, koja se odnosi na prirodnu baštinu	Kratkoročni i dugoročni	MTIZŠ Prijestonica	Broj podnesenih prijava i realizovanih kaznenih mjera
	Sprovesti speleološka istraživanja i adekvatnu valorizaciju i prezentaciju	Kratkoročno i dugoročno	MTIZŠ Prijestonica	Broj razvojnih projekata očuvanja biodiverziteta i osjetljivih ekosistema obrađenih procjenom uticaja
	Unaprijediti sistem odvođenja otpadnih i atmosferskih voda područja Prijestonice	K - S	Lokalna uprava JP Vodovod	% površine Prijestonice u kojoj je unaprijeđen sistem odvođenja otpadnih i atmosferskih voda

Planirane aktivnosti	Mjere	Rokovi	Nosioci aktivnosti	Indikatori
Poboljšati infrastrukturu kao preduslov za kvalitetniji život lokalnog stanovništva i kvalitetniju turističku ponudu (opšti cilj 8)	Organizovanje različitih aktivnosti uređenja i revitalizacije zelenih površina	Kontinuitet	MTIZS Prijestonica LTO Obrazovne institucije Mediji NVO	Broj organizovanih aktivnosti na uređenju zelenih površina,, broj učesnika, broj uključenih institucija
	Obezbeđenje finansijskih sredstava za realizaciju projekata zaštite i unapređenja prirodne baštine	Kontinuitet	MTIZS Prijestonica Poslovne banke Strani investitori	Ukupne investicije
	Obnova i sanacija sistema vodosnabijevanja Rekonstrukcija i izgradnja kanizacionog sistema	Kontinuitet	JP Vodovod i kanalizacija Prijestonica Cetinje MPŠV	-Broj saniranih crpnih stanica, rezervoara i cjevovoda -Ukupna dužina saniranog cjevovoda - smanjenje gubitaka vode - % rehabilitovanih i osavremenjenih postrojenja
	Rekonstrukcija i izgradnja kanizacionog sistema i priključivanje novih korisnika	Kontinuitet	JP Vodovod i kanalizacija Prijestonica Cetinje	Dužina rekonstruisane i izgrađene kanizacione mreže, broj novih priključaka
	Obezbeđenje urednog i kvalitetnog snabijevanja grada elektro energijom. Rekonstrukcija postojećih i izgradnja novih postrojenja, prenosnih i distributivnih sistema	Kontinuitet	EPCG Elektrodistribucija Cetinje Lokalna uprava	Broj rehabilitovanih i osavremenjenih postrojenja
	Unapređenje saobraćajne infrastrukture: - poboljšanje saobraćajne povezanosti sa Podgoricom, Kotorom i Budvom - Izgradnja žičare Kotor – Lovćen - Cetinje - obezbjediti zaobilaznicu oko Cetinskog polja	K-S- D	- MSPT - MEK - MTIZS - MF - Direkcija za puteve - Lokalna uprava - Donatori	Broj km saniranih i novozgrađenih puteva, Izgrađena zaobilaznica Izgrađena žičara
	Adekvatno riješiti ulaz u grad iz pravca Podgorice i Budve i unaprijediti saobraćajnu signalizaciju	Kratkoročno	Lokalna uprava	Adekvatno riješen ulaz u Cetinje, urađena saobraćajna signalizacija grada
	Trajno riješiti pitanje autobuske stanice i parking prostora	K- S	Lokalna uprava	Izgrađena nova autobuska stanica Novi parking prostori

Planirane aktivnosti	Mjere	Rokovi	Nosioci aktivnosti	Indikatori
Definisanje osnovnog turističkog proizvoda baziranog na kulturnim i prirodnim resursima (opšti cilj 1,2, 3,4,5,6) - Diverzifikacija turističke ponude – povezivanje osnovnog i komplementarnog proizvoda: odmorilni, kongresni, zdravstveni, edukativni, kupališni, wellness/spa, na prirodu orijentisane aktivnosti... (opšti cilj 1,2, 3,4,5,6)	Kreiranje turističke politike Prijestonice	Kratkoročno	LTO Prijestonice, Lokalna uprava Turistička privreda	Definisana turistička politika
	Pospješiti saradnju LTO i lokalnih institucija za zaštitu i valorizaciju kulturne baštine na izradi programa kulturnih manifestacija	Kratkoročno	LTO Prijestonice, Turistička privreda Institucije zadužene za kulturnu i prirodnu baštinu	Ostvarena saradnja i osmišljeni turistički programi
	Edukacija kadra u turizmu	Kontinuitet	MPIN Obrazovne institucije Turistička privreda	Broj obučanih kadrova (broj održanih seminara, tečajeva....)
	Obezbeđenje adekvatnih (kvalitativnog i kvantitativnog aspekta) smještajnih i ugostiteljskih kapaciteta	Srednjoročno	Turističke agencije Mediji	Broj, vrsta i kategorija smještajnih i ugostiteljskih kapaciteta
	Sveobuhvatna turistička prezentacija i promocija Istorijskog jezgra Cetinja	Kontinuitet	Turističke agencije Mediji	Izrađeni informativno promotivni materijali. broj posjećenih sajnova
Unapređenje kadrovskog potencijala i znanja o zaštićenom području (opšti cilj 6)	- Uvođenje predmeta poznavanje kulturne baštine Crne Gore u školske nastavne programe - Publikovanje školskih udžbenika sa sadržajima o značaju i vrijednostima kulturne baštine - Organizovanje edukativnih programa za prosvjetni kadar iz oblasti kulturnog naslijeđa	Kratkoročno	Ministarstvo prosvjete i nauke Univerzitet CG	Uvedeni predmet u osnovno i srednje obrazovanje
	Edukacija i doedukacija postojećih kadrova iz oblasti kulturne baštine u zemlji i inostranstvu	Kontinuitet	MKSIM MPIN Univerzitet CG Institucije kulture	Radionice, seminari, specijalistički tečajevi, studijska putovanja
	Osnivanje osnovnih, specijalističkih, magistarskih i doktorskih studija iz oblasti kulturne baštine	K-S	Ministarstvo prosvjete i nauke Univerzitet CG	Broj otvorenih studijskih programa
	Obuka kadrova u oblasti tradicionalnih zanata	kontinuitet	Međunarodni univerziteti Međunarodne organizacije Obrazovne institucije Institucije kulture	Broj organizovanih programa i broj učesnika

LISTA SKRAĆENICA

CG	- Crna Gora
MKSIM	- Ministarstvo kulture, sporta i medija
MTiZŽS	- Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine
MER	- Ministarstvo za ekonomski razvoj
MSPT	- Ministarstvo saobraćaja, pomorstva i telekomunikacija
MF	- Ministarstvo finansija
MPiN	- Ministarstvo prosvjete i nauke
MPŠV	- Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede
RZZZSK	- Republički zavod za zaštitu spomenika kulture
RZZZP	- Republički zavod za zaštitu prirode
CNB	- Centralna narodna biblioteka
DACG	- Državni arhiv Crne Gore
NM CG	- Narodni muzej Crne Gore
NP	- Nacionalni Park
LTO	- Lokalna turistička organizacija Cetinja
AZŽS	- Agencija za zaštitu životne sredine
EPCG	- Elektroprivreda Crne Gore
JP	- Javno preduzeće
NVO	- Nevladine organizacije
LEAP	- Lokalni ekološki akcioni plan

ANEX 1 – TABELA POKRETNNA KULTURNA BAŠTINA NA CETINJU

Etnografski muzej
• Zbirka narodne nošnje
• Zbirka domaće radinosti
• Zbirka pokućstva
• Zbirka alati
• Zbirka nakita
• Zbirka muzičkih instrumenata
• Zbirka umjetničkih slika i fotografija
• "Vojvoda Niko Stankov Martinović", umjetnička slika
• Njegoševe gusle
• Zlatna dolama Mihaila Obrenovića
• Zbirka grbova
• Zbirka ordenja
• Zbirka oružja
• Zbirka numizmatike
• Zbirka dječjih igračaka
Muzej Kralja Nikole
• Zbirka ćemera i pojaseva
• Zbirka slika
• Zbirka skulptura
• Zbirka vaza
• Zbirka albuma
• Zbirka sitnog nakita i raznih medaljona
• Zbirka oružja
• Zbirka crnogorskih barjaka
• Zbirka zastava stranih država
• Zbirka turskih zaplijenjenih barjaka
• Zbirka ordena
• Zbirka crnogorskog papirnog novca
• Zbirka crnogorskog metalnog novca
• Zbirka grbova
• Zbirka crnogorskih pečata
• Zbirka knjiga biblioteke Državnog muzeja
• Fotokopija miroslavljevog jevanđelja
• Služebnik
• Rukopisno Jevanđelje – poklon Cetinjskom manastiru od Igumana Rafaila
• Psaltir
• Rukopisno Jevanđelje ("Vlaško") sa zapisom iz 1503. godine

• Oktoih prvoglasnik iz Crnojevića štamparije
• Zbirka starih dokumenata
• Zbirka crkvenih utvari
• Zbirka namještaja
• Zbirka posuđa
• Zbirka rublja
• Zbirka odijela
• Zbirka veša
• Zbirka numizmatike
• Zbirka sedala
• Zbirka razne konjske opreme
Njegošev muzej
- Zbirka Njegoševe nošnje
- Zbirka fotografija
- Zbirka umjetničkih slika i grafičkih reprodukcija
- Zbirka skulptura
- Zbirka instrumenata
- Zbirka nakita
- Zbirka oružja
- Zbirka spomenica i ordenja
- Zbirka knjiga biblioteke Petra I
- Zbirka knjiga Njegoševe biblioteke
- Zbirka knjiga opšte biblioteke
- Zbirka Njegoševih fotokopiranih dokumenata
- Zbirka filmova
- Zbirka karata Crne Gore
- Zbirka Njegoševih maraka
- Zbirka Njegoševog namještaja
- Zbirka muzejskog namještaja
Umjetnički muzej
• Zbirka umjetničkih slika
• Mozaik
• Zbirka pastela
• Zbirka akvarela
• Zbirka tempera
• Zbirka grafike
• Zbirka skulptura i reljefa
• Zbirka ikona
• Zbirka kopija fresaka
Istorijski muzej
• Zbirka skulptura
• Zbirka umjetničkih slika
• Zbirka fotografija narodnih heroja
• Zbirka raznih fotografija
• Zbirka spomenica
• Zbirka ordena
• Zbirka grbova
• Zbirka oružja
• Zbirka predratnog materijala

Zbirka partijskog materijala iz 1941. godine
Zbirka okupatorskog materijala iz 1941. godine
Zbirka okupatorskog materijala iz 1942. godine
Zbirka okupatorskog materijala iz 1943. godine
Zbirka okupatorskog materijala iz 1944. godine
Zbirka partizanskog materijala iz 1942. godine
Zbirka partizanskog materijala iz 1943. godine
Zbirka partizanskog materijala iz 1944. godine
Zbirka partizanskog materijala iz 1945. godine
Zbirka odijela pripadnika NOB-a
Zbirka originalnih dokumenata
Zbirka reljefa
Zbirka maketa
Zbirka raznih predmeta
Cetinjski manastir
Zbirka metala
Zbirka tekstila
Zbirka emajla
Zbirka ikona
Zbirka ordenja
Zbirka pečata
Zbirka rukopisnih knjiga
Zbirka štampanih knjiga
Krst Petra Petrovića Njegoša
Mitra Petra I
Predmeti i zbirke u privatnom vlasništvu
Zlatan nakit (lanac) sa završecima u obliku ćilibarskih životinjskih glava – vlasnik Marija Strugar, Bajova 78.
Zbirka umjetničkih slika Pera Počeka-vlasnik Pavle Poček, Zagreb
Ostale zbirke i predmeti
Zbirka plaketa i spomenica
Ljetopis cetinjske osnovne škole
Fotokopija Njegoševog "Gorskog vijenca"
Stematografija
Iz knjige Pravoslavnoje Ispovedanije
Istorija o Varlaamu
Oktoih Petoglasnik
Rukopisne knjige iz 1649. godine
Rukopisno Jevanđelje
Oktoih
Molitvenik
Jedan ilustrovani list iz Oktoiha Petoglasnika
Crnogorac, nedjeljni list za politiku i književnost, CNB "Đ.Crnojević"
Glas Crnogorca, list za politiku i književnost, CNB "Đ.Crnojević"

ANEX 2 -

PREGLED ZAŠTIĆENIH PRIRODNIH DOBARA NA TERITORIJI OPŠTINE CETINJE

I. NACIONALNI PARKOVI

Površina (ha)

1. **Skadarsko jezero** (dijelom, do granice sa opštinama Podgorica i Bar),
NACIONALNI PARK I Ramsar područje
40.000 ha - ukupna površina NP-a
2. **Lovćen – nacionalni park**
6.400 ha

II. SPOMENICI PRIRODE

3. **Park “13 jul” i “Njegošev park” na Cetinju**
4. **Zajednice bora munike (*Pinus heldraichii*) na Lovćenu (300ha)**
5. **Jama Duboki do u Njegušima**
6. **Pećina Globočica**
7. **Lipska pećina**

III. PRIJEDLOG ZA STAVLJANJE POD ZAŠTITU

8. **Bukove šume na Obzovici**

ANEX 3 – TURIZAM

INTEGRALNI PRISTUP MENADŽMENTU PREOPTEREĆENOŠĆU

Etape menadžmenta	Iskustvo / doživljaj posjetilaca	Partneri / stakeholders
Menadžment potražnje	- Odluka o putovanju - Izbor destinacije - Vrijeme i razlog putovanja - Grupna ili indiv. putovanja - Izbor prevoza - Izbor smještaja - Raspoloživi budžet	Turističke i promotivne agencije - Turističke brošure - Tur-operatori - Putničke agencije - Mediji
	putovanje u destinaciju	međunarodni i domaći prevoznici
Menadžment destinacije	- Dolazak u destinaciju - Lokalni prevoznici - Lokalni smještaj - Upoznavanje destinacije	- Lokalne vlasti - Infrastruktura - Tur-operatori - Lokalni turistički poslenici
	putovanje u mjesto	lokalni prevoznici
Menadžment mjesta	Dolazak u mjesto - Prijem i orjentisanje - Razgledanje mjesta - Prateći sadržaji	- Upravne institucije - Planeri mjesta - Turistički vodiči - Bezbjednost i zdravstvena zaštita - Trgovine/prodavnice i ugostiteljski objekti
	Odlazak - Putovanje iz destinacije - Putovanje u drugo mjesto	- Tur-opertori - Prevoznici - Turistički vodiči

ISKUSTVA POSJETILACA U PRIRODNIM I KULTURNIM MJESTIMA

Aktivnosti menadžera mjesta	Iskustva posjetilaca	Aktivnosti turističke privrede
	dolazak u mjesto	
- Parking i mjesta za odmor - Cjenovna politika ulaznica - Sigurnosna provjera	- Ulazak – plaćanje karata	- Utvrđivanje licenci - Priprema programa vozila za tur. grupe - Najava grupnih dolazaka
- Signalizacija, mape, vodiči u mjestu za organizovane grupe	- Orjentisanje	- Prezentacije za upoznavanje - Organizacija grupa
- Planeri mjesta - Organizatori dolazaka posjetilaca - Pješačke staze - Mjesta za razgledanja	- Razgledanje mjesta sa prevodiocima na glavnim i ostalim atrakcijama	- Grupe sa vodičima i prevodiocima - Fotografisanje i dr. aktivnosti turista
- Obezbjedenje toaleta i mjesta za odmor, prevoz, pasivne rekreacije, objed u prirodi	- Sadržaji za posjetioce	- Vrijeme predviđeno da grupe koriste dostupne sadržaje
- Planiranje i lociranje prodajnih mjesta i dr. sadržaja, i njihovo održavanje	- Trgovina i osvježanje	- Komercijalni operateri kafići, trgovine, suvenirnice
- Zasebni ulaz i izlaz (kada je to moguće)	- Izlazak iz mjesta	- Turistički vodiči organizuju izlazak grupe
	odlazak iz mjesta	- Lokalni transport

AKTIVNOSTI SA CILJEM SMANJENJA PREOPTEREĆENOSTI U MJESTU

Aktivnosti menadžera mjesta	Rezultati	Aktivnosti trustičke privrede
- Monitoring turističkih Aktivnosti	- Utvrđivanje špica posjeta i najatraktivnijih mjesta	- Monitoring poslovnih kretanja i dobijanje određenih pokazatelja
- Utvrđivanje cijena karata - Utvrđivanje politike i stimulativnih programa	- Odgovarajući broj posjetilaca u mjestu	- Saradnja sa menadžerima mjesta u vezi najavljenih dolazaka
- Promotivni i info materijali - Istražiti druge mogućnosti koje mogu uticati na preopterećenost - Utvrditi alternativne programe i dešavanja	- Odgovarajući model i upravljanje kretanjima posjetilaca - Obrazovni programi - Raznovrsna ponuda, atrakcije, dešavanja i dr.	- Obrada podataka od posjetilaca u cilju razmatranja preopterećenosti - Saradnja sa menadžerima mjesta u smislu utvrđivanja kretanja posjetilaca
- Organizovanje komerc. operatera - Licenciranje i nadgledanje dešavanja - Razvoj kapaciteta za upravljanje preopterećenošću - Utvrđivanje kratkoročnih mjera kao što su ugovori sa osobljem i volonteri	- Obezbjedenje adekvatnog osoblja i menadžera koji će biti na raspolaganju tokom špica - Odgovarajući nivo zaštite područja koja imaju posebnu vrijednost - Veći kapacitet mjesta u okviru upravljanja preopterećenošću	- Obezbjedenje obuke za tur. vodiče u slučajevima preopterećenosti - Obezbjedenje zahtjevane obuke shodno uslovima licenca

**PRIMJERI INDIKATORA (SVJETSKE TURISTIČKE ORGANIZACIJE) U
PRIRODNIM I EKOLOŠKI OSJETLJIVIM MJESTIMA**

Menadžment mjesta	Indikatori
Turistički menadžment plan mjesta	- Postojanje turističkog plana mjesta, kao i % pokrivenosti mjesta planom
Zakonska regulativa u mjestu	- Postojanje zakona koji regulišu izgradnju, lov i ribolov, korišćenje prirodnih bogatstava u mjestu, kao i % ključnih resursa koji su pod zaštitom
Intenzitet korišćenja	- Broj i porijeklo posjetilaca mjestu tokom sezone (dnevno, mjesečno) prosječno vrijeme zadržavanja broj tur-operatora u mjestu
Kapacitet upravnih institucija za menadžment u mjestu	- Godišnji troškovi upravljanja / menadžmenta i kontrole % resursa koji su već pod zaštitom i resursa za koje se traži zaštita
Doprinos turizma procesu konzerviranja mjesta	- Prihodi od posjetilaca - Prihodi od koncesija - Donacije posjetilaca i tur-operatora prihodi od vodiča i drugih usluga donacije u vidu opreme, volontera i sl. prodaja dobara (info materijali, rukotvorine i sl.)

LITERATURA

1. Abramović Vido, Parkovi, skverovi i ulični drvored u Cetinju NRCG; osnivanje, uređenje i problematika, str. 1 – 21, Cetinje.
2. Andrijašević Živko M., Rastoder Šerbo, Istorija Crne Gore, od najstarijih vremena do 2003, Podgorica, 2006.
3. Andrijašević Živko M., Rastoder Šerbo, Crna Gora i velike sile, Podgorica, 2006.
4. Arhivski fondovi i zbirke u Republici Crnoj Gori, Tom I i II, DACG, Cetinje 2001.
5. Arhitektonsko nasljedje basena Skadarskog jezera, GTZ.
6. Babić Branko, Roganović Stanko, Prosvjetne prilike poslije oslobođenja, u: «Cetinje 1482-1982», Cetinje, 1994.
7. Baldacci Antonio, Biljke cetinjskog polja. Glas Crnogorca, br. 28-30., 32-34., 37,38,39., Cetinje.
8. Barada Mate, Prostorni plan opštine Cetinje, Titograd, 1986.
9. Borozan Branislav, Rekonstrukcija crkve rođenja Bogorodice manastira Crnojevića na Cetinju, Ars br. 3, Cetinje, 1986.
10. Cetinje (turistički vodič, autori teksta: Milan Jovičević, Tatjana Pejović, Mladen Lompar), Zagreb, 1986
11. Čakić K., Jović T., Berkuljan A., Cetinje kroz vrijeme (fragmenti), Cetinje, 2005.
12. Debelak M., Nacionalni park „Lovćen“, Urbanistički institut Slovenije, Ljubljana Flag International (2002) - Plan za budućnost nacionalnih parkova Cme Gore i razvoj privatnog preduzetništva, Vlada Republike Crne Gore, Podgorica.
13. Deretić Jovan, Kratka istorija srpske književnosti, 2002.
14. Dragičević Risto, Prilozi kulturnoj istoriji, Starine Crne Gore 1, Cetinje, 1963.
15. Dragičević Risto, Državni Muzej na Cetinju, Istorijski zapisi, knj. XIII, Cetinje, 1957.
16. Đurić V., Slikari i vajari iz Crne Gore (1900-1960), Cetinje, 1964.
17. GOPA (2005): Strateški master plan za upravljanje otpadom na republičkom nivou, Vlada Republike Crne Gore, Podgorica.
18. Ivanović Milena, Prvi put “Njegoševi dani”, Vaspitanje i obrazovanje Crne Gore, Podgorica, 2008.
19. Istorija Crne Gore, knj. 2, tom 2, Titograd, 1970.
20. Istorija Crne Gore, knj. 3, Titograd, 1975.
21. Jovanović Radoman, Društveno-politički život (Cetinja) od 1852-1878. godine, u: Cetinje 1482-1982, Podgorica, 1994.
22. Jović Tatjana, Cetinje-Crnogorska prijestonica, Cetinje, 2006.
23. JP „Nacionalni parkovi Crne Gore“ - NP „Lovćen“(2004): Program razvoja i zaštite nacionalnog parka „Lovćen“, JP “Nacionalni parkovi Crne Gore”, Podgorica.
24. JP “Nacionalni parkovi Crne Gore” - NP “Skadarsko jezero” (2004): Program razvoja i zaštite NP „Skadarsko jezero“, JP “Nacionalni parkovi Crne Gore”, Podgorica.
25. Kasom Gordana et al., NP „Lovćen“, prirodne karakteristike i turističke informacije, Centar za ekologiju i upravljanje životnom sredinom, strana 1-20, Cetinje.
26. Lakić Zoran, Narodna vlast u Crnoj Gori 1941-1945, Cetinje, 1981.
27. Leković V., Nešto o stećcima Vlaške crkve, Starine Crne Gore VI, Cetinje, 1978.
28. Lokalni ekološki akcioni plan (LEAP) Prijestonice Cetinje (Regionalni centar za životnu sredinu za Centralnu i Jugoistočnu Evropu – REC, Kancelarija u Crnoj Gori; 2006.
29. Lompar Mladen, Cetinje i likovna umjetnost, (katalog), Cetinje, 1983.
30. Marković Čedomir, Arheologija Crne Gore, Podgorica, 2006.
31. Marković Čedomir, Tragovi materijalne kulture do osnivanja Cetinja, u: Cetinje 1482-1982, Podgorica, 1994.

32. Marović M., Perović O., Savremena crnogorska likovna umjetnost (katalog), Cetinje, 1970.
33. Martinović Dušan, Crna Gora u Gutenbergovoj galaksiji, Podgorica, 1994.
34. Martinović Dušan, Knjižarstvo Crne Gore do 1941.godine, CANU, 2007.
35. Martinović Dušan, 160 godina Državne biblioteke Crne Gore, CANU, 2002.
36. Martinović Dušan, Cetinjska čitaonica, Gradska biblioteka „Njegoš“ (1868 -1998), Gradska biblioteka „Njegoš“, 1998.
37. Martinović D.J., Marković C., Studija o spomenicima i spomen obilježjima Cetinja, Obod, Cetinje.
38. Martinović Dušan, Cetinje, razvoj, funkcija i savremene promjene, Glasnik Srpskog geografskog društva – Sveska Glasnik Srpskog geografskog društva, Sveska L5, strana 111-126, Beograd.
39. Martinović Dušan, Cetinje, postanak, razvoj i turističke mogućnosti, Cetinje, 1977.
40. Martinović Dušan, Postanak i razvitak naselja (Cetinja), u: Cetinje 1482-1982, Podgorica, 1994.
41. Martinović Dušan J., Razvoj turizma i ugostiteljstva na Cetinju: Turizam Crne Gore u drugoj polovini XX vijeka (zbornik radova), Cetinje 2002, str. 399-424.
42. Martinović Dušan J., Razvitak turizma na Cetinju do Drugog svjetskog rata. – Razvoj turizma u Crnoj Gori u XIX i prvoj polovini XX vijeka (zbornik radova), Cetinje, 1997, str. 7-30.
43. Martinović Dušan J., Martinović Uroš, Cetinje-spomenici arhitekture, Cetinje, 1980, str. 160;
44. Martinović Dušan J., Savremene promjene u saobraćajno-geografskom položaju Cetinja i njegove mogućnosti daljeg turističkog razvoja. – Godišnjak Geografskog društva Crne Gore, br. 3, Titograd, 1981;
45. Martinović Dušan J., Tuga Feniksa: mirnodopska degradiranja Cetinja, Cetinje, 1997.
46. Martinović Dušan J., Sanacija i revitalizacija kulturno-istorijskih spomenika – Cetinje 1482-1982, Cetinje, 1994.
47. Martinović Jovan, Krell Stefan, Cetinje, Uzvišena kultura i veličanstvena priroda, GTZ TO Cetinje i NTO CG.
48. Martinović Niko S., Stvaranje, 1955, br. 23.
49. Martinović Uroš, Kuće Dakovića-prikaz jedne seoske grupacije, Zbornik Arhitektonskog fakulteta, III knjiga 1956/57, Beograd, 1956.
50. Međunarodni institut za turizam Slovenije (2005) - Program razvoja planinskog turizma u Crnoj Gori, Ministarstvo turizma Republike Crne Gore, Podgorica.
51. Mijović Pavle, Renesansno Cetinje, Kruševac 1977.
52. Mijović Pavle, Cetinje kao feniks, Cetinje, 1997.
53. Mijović Pavle, Umjetničko blago Crne Gore, Beograd-Titograd, 1980.
54. Mitropolit Mitrofan Ban, Životopis Svetog Petra Cetinjskog, (priredio Predrag Vukić) Nikšić-Podgorica, 2005.
55. Pavićević Branko, Sazdanje crnogorske nacionalne države 1796-1878, Istorija Crne Gore, knj. 4, Podgorica, 2004.
56. Pejović Čedomir, Komunistička partija Jugoslavije u Crnoj Gori 1919-1941, Podgorica, 1999.
57. Pejović Đ.D., Razvitak prosvjete i kulture u Crnoj Gori 1852-1916, Cetinje, 1971.
58. Pejović Đ.D., Prosvjetni i kulturni rad u Crnoj Gori 1918-1944, Cetinje, 1982.
59. Pejović Srđan, Cimeša Borislav, Cetinjski vodovod-Istorijski pregled, Cetinje 2001.
60. Pejović Srđan, Pregled razvitka akcionarskih društava u Crnoj Gori, Arhivski zapisi br. 1-2/2007, Cetinje, 2008.
61. Pejović Tatjana, Dvorac i manastir Crnojevića i novi Cetinjski manastir, Cetinje 1482-1982, CANU, Cetinje, 1994.
62. Perović Olga, Likovna enciklopedija Jugoslavije, 1, Zagreb, 1984.

63. Prestonica Cetinje (2003): Višegodišnji investicioni plan prestonice Cetinje za period 2004-2008, Prestonica Cetinje.
64. Perović Olga, Likovna enciklopedija Jugoslavije, 1, Zagreb, 1984.
65. Prostorni plan područja posebne namjene za NP „Lovćen“ („Sl. list RCG“, br. 19/97).
66. Prostorni plan područja posebne namjene za NP „Skadarsko jezero“ („Sl. list RCG“, br. 46/01).
67. Prestonica Cetinje: Višegodišnji investicioni plan prestonice Cetinje za period 2004-2008, Prestonica Cetinje, 2003.
68. Rastoder Šerbo, Političke stranke u Crnoj Gori 1918-1929, Bar, 2000.
69. Rastoder Šerbo, Crna Gora u egzilu, Podgorica, 2004.
70. Rotković Radoš, Sazdanje Cetinja, Titograd, 1984
71. Stanje kulturne baštine u Crnoj Gori, Ministarstvo kulture i medija, 2006.
72. Sveti Jovan Krstitelj i Preteča Gospodnji, Cetinje-Beograd, 2009.
73. Skriptoriji i manastirske biblioteke u Crnoj Gori, zbornik radova, CNB „Đurđe Crnojević“, Cetinje, 1989.
74. Šekularac Božidar, Dukljansko-crnogorski istorijski obzori, Podgorica, 2000.
75. Škerović Nikola P., Crna Gora u vrijeme Prvog svjetskog rata, Titograd, 1963.
76. Šuković Mijat, Podgorička skupština 1918, Podgorica, 1999.
77. Šuković Mijat, Crnogorska novovjekovna država i njen razvojni uspon do 1914. godine – istorijski najznačajnija tekovina u plodovima državotvornog djelovanja dinastije Petrović Njegoš, zbornik radova: Dinastija Petrović Njegoš, tom I, CANU, Podgorica, 2002.
78. Šćepanović Žarko, Cetinje u doba Crnojevića, u: Cetinje 1482-1982, Podgorica, 1994.
79. Vukićević Emilija, Vučković Mihailo, Dendroflora Cetinja. Zbornik radova sa Simpozijuma povodom 100-godišnjice prve jugoslovenske dendrologije Josifa Pančića. Naučni skupovi SANU, knjiga 1; strana 111-124, Beograd, 1974.
80. Pulević Vukić, Bulić Zlatko, Neki otvoreni taksonomski i fitogeografski problemi u flori Lovćena, Zbornik radova sa naučnog skupa NP „Lovćen“ – prirodna i kulturna dobra. CANU, knj. 34, strana 215-229, Cetinje, Podgorica.
81. Tomić-Stanković Koviljka, Flora i vegetacija Lovćena u Crnoj Gori: Doktorska disertacija (PMF), 1964.
82. Tomić-Stanković, Koviljka, Vegetacija Lovćena u Crnoj Gori, Zaj. nauč. ust. Kosova – Studije, br. 17: 1-93, Priština, 1970.
83. Strategija razvoja turizma u Crnoj Gori do 2020. godine, Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine.
84. Strategija kulturnog turizma Cetinja, British Cuncil.
85. Stanojević Gligor, Cetinje i njegovo područje (XVI-XVIII vijek), Cetinje 1482-1982, CANU, Cetinje, 1994.
86. Žarko Šćepanović, Cetinje u doba Crnojevića, Cetinje 1482-1982, CANU, Cetinje, 1994.
87. Radović Goran, Stambena i javna arhitektura Cetinja od XV vijeka do II svjetskog rata: doktorska disertacija, Beograd, 2003
88. ULUCG, Leksikon crnogorskih umjetnika (1946-2001), Podgorica, 2001.
89. Vujović Dimitrije, Ujedinjenje Crne Gore i Srbije, Titograd, 1962.
90. Vujović Đuro, Lovčenski i NOP odred i njegovo područje u narodnooslobodilačkoj borbi 1941-1945, Cetinje 1976.
91. Zaboravljeno Cetinje-Katalog uz izložbu, Srđan Pejović i Predrag Vukić u tekstu "Cetinjski parkovi nekad i sad", Cetinje, 2003.

92. Zbornik radova sa Naučnog skupa „Nacionalni park – Lovćen“ prirodna i kulturna dobra, CANU (17-18. septembar, 1993. godine, Cetinje).
93. Zbornik radova sa naučnog skupa „Prirodne vrijednosti i zaštita Skadarskog jezera“. CANU (08-09. novembar, 1995. godine, Podgorica).
94. Zeković Ljiljana, Individualne likovne poetike, Podgorica, 2008.
95. Zetski glasnik, Cetinje, 1931. g., br. 19.
96. Tourism Congestion Management at Natural and Cultural Sites, 2004, UNWTO

